

د. ئەحمەد قەرەنی

پێشەڕین

پێکخستنه‌وه‌یه‌ی جفاکا
هه‌ریما کوردستانی

هه‌ولێر
٢٠١٩

پیفه رین
رکخستنه فهیا
جفاکا هه ریمما کوردستانی

پیشہ رین

ریکھستنه قہ یا جفاکا ہریمما کوردستانی

(تویژینہ قہ یہ کا شیکاری رہ خنہ ییہ)

د. نہ حمہ د قہ رہنی

بیروراگه لیک که له م کتیبه دا هاتون، بهرپرسیاریتی سه‌رله به‌ریان ته‌نیا
ده‌گه‌پیته‌وه بو‌خواه‌نی، ئە‌کادیمیای کوردی لی‌یان به‌رپرس نییه‌.

* نا‌فی به‌ره‌می: پیتیه‌رین ریک‌خستنه‌فه‌یا جفا‌کا هه‌رئما کوردستانی
(تویژینه‌فه‌یه‌کا شیکاریی ره‌خه‌یه‌)

* نفیسه‌ر: د. ئە‌حمه‌د قه‌ره‌نی.

* به‌رگ و سه‌رپه‌رشتی هونه‌ری: عوسمان پیرداود .

* نه‌خشه‌سازی: عیسام مو‌حسین.

* بلا‌وکراوه‌ی ئە‌کادیمیای کوردی، ژماره (٤٠١).

* چاپ‌خانه‌ی زانکۆی سه‌لاحه‌ددین – هه‌ولێر.

* له به‌رپتوه‌به‌رایه‌تی گشتیی کتیب‌خانه گشتیی‌کان ژماره‌ی سپاردنی () ی سالی ٢٠١٩ ی
پیتراوه‌.

– هه‌موو مافیکی چاپ‌کردن بو‌ ئە‌کادیمیای کوردی پارێزراوه‌.
– ئە‌م کتیبه‌ نابیت به‌هیچ جو‌ر بی‌ره‌زامه‌ندیی ئە‌کادیمیای کوردی دووباره‌ چاپ بکریته‌وه‌و
وینه‌کانی له‌به‌ر بگریته‌وه‌.

ناقھرۇك

۹	پېشەكى
۱۵	پشكا يەكى: بنگە ھېن رېكخستنه ھەيا جفاكى
۱۷	تەوھەرى يەكى: رېككېن شىاندنا جفاكى و گەشە كرنا چاندنا وى
۱۸	بنە ماين تىورى
۱۹	ژىدە رېن دىرۆكى يىن تىورى
۲۸	رەگە زىن تىورا چاندنى و وەرارا رېچكە يىن ژىنى
۲۹	رېچكە يا وەكھە ھى
۳۱	رېچكە يا پلە بەندى
۳۲	رېچكە يا تاكە كەسى
۳۳	رېچكە يا قەدەرى
۳۴	رېچكە يا سەربخوھىي (گۆشە گىرىي)
۳۶	ئاستى گەشە كرنا و لاوازبوونا رېچكە يىن تورا جفاكى
۳۹	ھەقسەنگى د ناقبەرا پىدقېيىن تاك و داھاتىن وى دا
۴۱	دويفچوونە كا ھەقبەندىدار
	تەوھەرى دوويى: دياردە يىن جفاكى و ھزركرن
۴۵	د جىھانا گۆھەرتىن نوى دا
۴۸	تويژىنە ھەيىن زانستى
۵۰	پېشە سازىيا چاندنى
۵۰	ئەقلكارىيا بەرھەمھىنانى
۵۱	جىوپوليتىكىيا چاندنى
۵۲	يەكەتى / ھەمە جۆرىيا چاندنى
۵۳	بازارىكارى
۵۵	ئاكار
۵۷	وہبە رھىنانا دەروونى

- ٦٤ ته وهري سيي: سيمايين بنگه هين د ريکخستنا جفاکي دا.....
- ٦٤ ريکنه که فتن ل سهر هه قسه نگيکرنا بهايان
- ٦٤ هه لويستين سروشتخوازي
- ٦٥ هه لويستين ئايديا ليستي
- ٦٦ هه لويستين پراکما تيکي
- ٦٦ هه لويستين ئيکسيزتاليزمي
- ٧١ سه رخوه بوونا وه لاتان و ريکخستنا هه ره مه کييا جفاکين وان
- ٧٧ پشکا دووي: زنجيره ندييا نه لقه يين ريکخستنه فه يا جفاکي.....
- ٧٩ ته وهري يه کي: دلنيا گه هي و نه نديشه يا خولقينه ر
- ٨٤ ريبارا هه فگرتي چيه ؟
- ٨٥ شه نگستين نه نديشه يا دهسته جه معي
- ٨٦ نه نديشه يا کوردي
- ٨٧ به ره مین فولکلوري
- ٨٩ به ره مین نه ده بي نفيسکي و هونه ري تومارکري
- ٩٩ هونه را کوردي
- ١٠٥ نه نجاما ته وهري يه کي
- ١١٢ ته وهري دووي: هزرين ره سهن و بنه مايين فه لسه في
- ١٢٠ فيکئيخستنا هزرين ره سه نين کوردي
- ١٢١ قوناغا يه کي
- ١٢٩ قوناغا دووي
- ١٣٢ نه نجاما ته وهري دووي
- ١٣٣ ته وهري سيي: کارامه بي و شه هره زايي يا پيشه گه رايي
- ١٣٥ د ناقبه را فه لسه في و ري قه برني دا
- ١٣٨ زانستا پيشه يان و فه لسه فه يا زانستان
- ١٣٩ بيکها ته يين تورا پيشه وهري

۱۳۹ ئاستى تاكەكەسى
۱۴۱ تاكەكەس د گروپپىن بچويك دا
۱۴۲ كەسانىن بىكار
۱۴۴ رىكخستن و ھەفتاھەنگىيا ئەرك و مافان
۱۴۴ ئەنجوومەنا شارەزايان
۱۴۸ رىقەبرنا زانستى
۱۵۲ دەزگەھىن دلنيايا جۆرى
۱۵۵ ئەنجاما تەوهرى سىيى
۱۵۸ تەوهرى چارى: بەرنامەيى سىياسى و جۆرى حوكمرانىي
۱۵۹ جۆرىن حوكمرانىي
۱۶۰ رىبازا يەكى
۱۶۳ رىبازا دوويى
۱۶۳ رىبازا سىيى
۱۶۶ پىنگاڧىن سەرەتايىن ھەرىمى
۱۷۳ بنگەھىن قانونى
۱۸۳ ئەنجاما تەوهرى چارى
۱۸۷ ئەنجام
۱۹۴ ژىدەر
۲۰۳ پىرستا نافدىران
۲۰۶ فى هذا الكتاب
	In This Book.....212
۲۱۴ ژياننامە د چەند دىران دا

پيشه‌کي

د کارين پسيپوريا خواه يا هوير دا، کو په‌خنه‌يا نه‌ده‌بييه، من هه‌ست ب قالاتييه‌کا کوير دکر. نه‌و ژي نه‌فه‌ بوو کو: بوچی مه‌گوټاره‌کا په‌خنه‌يا کوردی نيه؟. د ناغه‌روکا نه‌في پرسيارى دا شوپوومه‌فه. من زانى، کو ژ ئاليى تيورا نه‌ده‌بي ژي فه، که‌موکوپى هه‌نه. ده‌ما ژ ئاليى فه‌لسه‌فه‌يا ميژويى و هونه‌رين جوانناسيى فه، نه‌و بابه‌ت ليکداينه‌فه. بو من دياربوو، کو هيشتا بنگه‌هين پوانا زمانى مه‌ژي ب درستی سه‌رپاست نه‌بوينه.

نه‌في پينه‌گه‌هشتنى هوکارين خواه هه‌نه. ژبو فه‌ديتنا وان گه‌ريام. سه‌ره‌دافه‌ک بده‌ست من فه‌هات. نه‌و ژي نه‌وبوو، کو هيشتا بنگه‌هين ريکخستنا جفاکا مه‌نه‌هاتينه‌ دارپشتن. نه‌ريکخستنا جفاکى ژي ئالوزيه‌که و به‌رده‌وام ئالوزيان به‌رهم دهينيت. نه‌فه‌ ژي خاله‌کا بالکيشه و من قيا تيدا کاربکه‌م. هه‌ر کاره‌کى هوسا ئاويته و تافه‌گر ژي، پلانپريزيه‌کا هه‌فسه‌نگ پيدقيت، له‌وما پلانا کارى نه‌في په‌رتووکى د ناغه‌را هه‌ر دوو لايه‌نين تيورى و کردارى دا هاته ريکخستن و نه‌و ريکخستن ژي د چارچويى فه‌کولينه‌کا شروقه‌کارييا په‌خنه‌يي و شيوه‌رمنديى دا هاته دارپشتن. کروکا نه‌وي دارپشتنى ژي، ژ پيخه‌مه‌ت پاراستنا ريزبه‌ندى و راگرتنا هه‌فسه‌نگيا پيقه‌رين ريکخستنه‌فه‌يا جفاکا هه‌ريما کوردستانى بوويه.

نه‌وا پتر نه‌ز هاندايم کول دويث هوکارين نه‌ريکخستنا جفاکى بگه‌ريم، نه‌و بوو، کول نک مه - هه‌تا نها - ته‌مومژيه‌ک د کروکا پسيپوريا هوير دا هه‌يه. تيگه‌ها وي پوهن نييه و چندين نه‌گه‌ران هه‌لدگريت. ژبو فه‌ره‌فه‌ندنا نه‌وي مژداريى ژي، ب فه‌ر دزانم چار گريمانه‌يان ژبو نه‌وان نه‌گه‌ران به‌رانبه‌ر بکه‌م:

- گريمانه‌يا يه‌کى، کوزانيارييه‌کا به‌رفره‌ه هه‌بيت و جه‌خت ل سه‌ر زانسته‌کى به‌يته‌کرن.

- گريمانه يا دوويي، هه موو شيان د سنوري زانسته كي دا بهينه مه زاختن و چو دهليفه ژ دهرفه ي ئه وي ئه ركي ب فيرؤ نه چن.
- گريمانه يا سيي، ب شيويه كي ستووني د زانسته كي دا شور بيه قه و ب شيويه كي ئاسوي هه موو زانستين ديكه يين هه قبه ندي ب ئه وي زانسته قه هه يه، ببنه پالپشت بو پسيورييا سهره كي.
- گريمانه يا چاري، شاره زاي هه تا راده يه كي د هه موو بياقين مه عرفي دا هه بيت و ل دويف پيدفي و دهليفه به رده ستدا، كار ل سهر يه ك ژ بابه تين ئه وي بياقي بهيته كرن.

من ئه گه را سيي هه لبرارت. ل دويف تيفكرينه كا ئازاد و هزر كرنه كا ره خنه يي، هه موو زانستين هه قبه ندي ب په روه رده كرنا مروفي و ري كخستنا جفاكي قه هه يه هه لشكافتن و، كرنه پالپشت بو قه ديتنا پيگه هي ئه ده بي و ليكدانه قه يا هونه رين وي. د ئه وي ليكدانه قه يي زي دا ره خنه يا ئه ده بي كره سهرمه شق و تيدا شور بوومه قه.

زه حمه ته پيگه هي درستي ئه ده بي بهيته قه ديتن و ئه ركي ره خنه يي زي بهيته ده ستنيشان كرن، ئه گه ر پيگه هي هه موو زانستين ديكه يين هه قبه ندي ب چالاكي و بزاقين مروفي قه هه ي، نه كه قنه د قه واره يا خوه يا بنه جه دا و گه شه نه كهن. ل قي ره پرسياره كا فهر خوه ل بهر سينگي مه قيت دكه ت:

ئايا گه لي كوردستاني ئه و هه موو زانست د قه واره يه كا شارستاني دا ري كخستينه و پيگه هه كي هيژا هه يه كو شانازيي پي بكه ت؟ يان زي هيشتا د په راويژا پيشكه فتنا مروفايه تبي دا دژيت و هه ولا قه جه ماندنا وان دده ت..؟

ئه قه جمكه پرسياره كه، له وان هه يه بو هنده كان پرسه كا نه ژبه ره زره. هنده كي ن ديكه زي ب گومان قه بنيرنه ژيده را وي. د هه ردوو حاله تان دا،

پاستییه کا گومانہ ہہیہ، خوہ نیژیکی ہردویان دکت، ئو ژئو ئوہ، کو گہریان ل دویف بہرسفا ہر پرسیارہ کی ئرکہ. ل قیرہ پاستیہ کا دیکہ، ل دؤر ئوئی بؤچوونی دزفریت، ئو ژئو ئوہ، کو ہندہک ہنہ ئوئی ل سہر ملی خوہ ب پیروزیہ کا بہرز پادگرن. ہندہ کی دیکہ ژئو ہنہ، ژبہر وی ئوئی دہرہ قن. ل د ہردوو حالہ تان دا، کیئشہ یہ کی بؤ قہ کؤلہری دوروژینن. مہ بہست ژئوئی وروژاندنا کیئشہ یی ژئو ئوہ، کو بہرسفہ کا زانستی بدہستفہ بہیت و ئاستی پاستہ قینہ یی جفاکا کوردستانی د پیئفہ ژویا جیہانی دا بہیتہ زانین.

دہما بہ حسا ہر ئاستہ کی دہیتہ کرن، پیدقیہ ہندہک پیقہر ژئو ل بہرہ دست دا ہہ بن، داکو ئو ئاست پی بہینہ ہلہسہ نگاندن. ہلہسہ نگاندن ژئو د ناقبہرا دوو ئالیان دا، پیدقیہ یہک ژئو ئو ہاتبیتہ زانین، ژبؤ کو ب ئاسانی ئوئی دیکہ ل دویف سہنگا وی بہیتہ پیقان.

ئو گہر ئاستی پیئشفہ چوونا ہریمما کوردستانی بہرانبہری ئاستی ہر وہ لاتہ کی پیئشکہ فتی بکہین. ئو قہ جودا کارییہک د ناقبہرا ئو ئو ہا ہہیہ. ہہ بوونا ئوئی جودا کاریی ژئو تشتہ کی ئاسایہ، ل ئو ئو ئاسایی و یا فہرہ بہیتہ کرن، ئوہ، کو پادہیا ئوئی جودا کاریی بہیتہ زانین. ژبؤ ئو ہنجامدانا ئوئی کاری ژئو، مہ پیئدقی ب چہند پیقہرین ہہ فیشک ہہیہ، کو د ئالیی زانستی دا ہاتبنہ پہسہندکرن و د ئاکامین ئوئی یین خوہ دا - ہہ تا پادہیہ کی - پاستی حوین و جیگیر بن و ژبؤ ہلہسہ نگاندن ہر وہ لاتہ کی ژئو جہی باوہریی بن.

ہر چہندہ ئو قہ کارہ کی ئاسان نیہ و ہندہک نامویی ژئو پیقہ دیارہ، ل د جیہانا ئوئی دا، تشتہ کی ئاسایہ و ل گہلہک وہ لاتان ناوہندین ستراتیزی ہہنہ، کو ئوئی ئوئی ب ستویی خوہ قہ بگرن. ئو ہنجاما تویژینہ قہ یین وان ژئو جہی پویتہ پیئدانا پسپورین پلاندانان و لایہ نین فہرمی پیوہندیارین

- ل دویف شیانین ل به ردهست دا، پیشنیاز ژبو پیشفه برنا خالین هیژدار هاتیه کرن. چاره سهری ژی ژبو کیشه و که موکوړپیان هاتینه دهستنیشان کرن.

دکارین ئه وان پیقه ران د ئه فی زنجیره ندیا خوارې دا دیار بکه یین، کو ژ چار ئه لقیان پیکهاتیه و هر ئه لقیه کی بانوړا خوه ل سهر ئه و ل دویف را دهیت هه یه:

- ئه لقیه یا یه کی، ژ دلینیه کا گه هی و ئه ندیشه یه کا خولقینه ر دهستپی دکه ت، کو هه موو پشکین هونه ری و جوړین ئه ده بی فه دگریت. د ئه فی ئه لقیه یی دا، ههسته کا ناسک، بیرکونه فه یه کا په خنه بی و شیوازه کی پر پیزگرتن ل جه م مروقی درست دبیت.

- ئه و دهستپیکرنا که سیئتیا مروقی تیدا درست دبیت، پخوه شکه ره که و د ئه لقیه یا دووی دا، دبیته پالده ره ک ژبو دارشتنا هزرین ره سهن و بنه مایین فه لسه فی. ئه فه ژی ئاستی هزرکنا دهسته جه معییا جفاکی خویا دکه ت، ب تایبه تی ده ما ئه و ته فگه را هزرکرنی ل سهر پینی خوه شین دبیت و گه شه دکه ت.

- ئه و فه لسه فه ژی پپیشانده ره کا دهستخوه شه کو هیژا کارکرنی و لیژانیا پیشه گه راییا ژیربیژی و جهسته یی و وه به رهینانا سه رمایه داریی د فه پیزا ژيانا پوژانه دا په رنگ بده ته فه و هه قسه نگیه کی د ناقبه را ئه رک و مافین خه لکی شار و گوند و کوچه ریی دا پابگریت.

- دهسته لاتا جیبه جیکار سهره دا قین ئه وی فه ریژی ل دویف به رنامه یه کی هه فگرتی بریسیت و هر تشته کی ل جهی خوه یی هه ژی دابنیت و ب سه لقیه یه کا سیاسیا به رپرس دا بریقه ببه ت.

پشکا یه کی:

بنگه هین ریکخستنه فه یا جفاکی

ته وهری یه کی: ریکین شیاندنا جفاکی و گه شه کرنا چاندا وی

ته وهری دوویی: دیاردهیین جفاکی و هزرکرن د جیهانا گوه رتیین نوی دا

ته وهری سییی: سیماییین بنگه هین د ریکخستنا جفاکی دا

ته وهری یه کی:

رېکین شیاندا جفاکی و گه شه کرنا چاندا وی

ژبو شیاندا و گه شه کرنا جفاکی، چەندین تیۆر هەنە، کو جهخت ل سەر ئەقی لایەنی دکەن، ئەوا پتر هەموویان ژ بابەتی مه نيزیک بیت: (تیۆرا شیاندا چاندا جفاکی Theory of Socio-Cultural Viability) یه. گرنگییا وی ژی، د ئەوی چەندی دایه، کو هەولدهت مان و بەرده وامبوونا رېچکه یین ژینی د جفاکی دا راقه بکهت. کیشه یا ئەوی راقه کرنی ژی ئەوه، کو رېچکه یین ژینی چەوا مانا خوه دیاریزن و کەنگی تیدا سەرناکه فن. هەر رېچکه یه کا ژینی ژی شیانین خوه یین مانی ژ پۆلینکرنا چەندین پەوشتین دەستنیسانکری قە وەردگریت. ل قیرە یا فەرە، کو بزانی چەند ژ ئەوان پەوشتان هەژی ریز و شانازی نه، چەند ژی ناهینه پەسەندکرن و نه قابلی هندی نه، کو تەنانهت هزر ل هەبوونا وان ژی بهیته کرن.

ژبەر گرنگییا نافەرۆکا ئەقی تیۆری^(۱) د رېکخستنا جفاکی دا، دی هەولدهین - هەتا ب کورتی ژی بیت - بنه ما و ژیدەرین دیرۆکی یین وی دەستنیشان بکهین. پەگەز و وەرارا رېچکه یین ژینی شرۆفە بکهین. ئاستی گه شه کرن و لاوازییا رېچکه یین تۆرا جفاکی لیکبدهینه قە. هەروهسا ئەوی هەقسەنگییا د ناقبەرا پیدقیین تاکه کەسی و داها تین وی دا دیار بکهین. ل دویف پیدقی ژی

^۱ تیۆرا شیاندا چاندا جفاکی ژ ئالیی سی پسیۆران قە هاتیه دانان: ۱- میشیل تۆمبسون، رېفە بەری ئەنستیتوتا موسگریف ل لهندهن و تویژەر ل زانینگه ها لهندهن. ۲- پروفیسۆر ریتشارد ئیلیس، مامۆستای زانستین سیاسی ل زانینگه ها ویلامت. ۳- ئارۆن فیلدافسکی، راستنقیسی زنجیره یا تویژینه قە یین چاندا سیاسی و هەروهسا مامۆستای زانستا سیاسی و سیاسه تا گشتی ل زانینگه ها کالیفورنیا، Berkeley.

په خنهي ژ هندهك بچوونين دانهرين وي بهيته گرتن. هندهك جاران د گهل
بیر و بچوونين نووسهر و ليزانين ديكه ژي دا، بهينه هه قبه ركرن و ب پيا
ژيده رين باوه پيكری قه بهينه دهوله مه نكرن. مه به ستا داويی ژي ژ ئه قی
قه گيرانا كورت ئه وه، كو بكارين ل سهر جفاكا كوردستاني پراكتيزه بكهين.

۱-۱-۱ بنه مایین تیوری

ئه قی تیوری، ژبو ناساندن و شروقه كرنا چاندا جفاکی، سوود ژ ئه وان
بزاقتان وه رگرتیه یین د بواری جفاكناسیی و دهرووناسیی و مروقناسیی دا
هاتینه كرن. بنگه هین وي د پولینكرنا ته خین جفاکی دا، نیزيكن ژ بچوونين
(چارلس ماجی)، ئه وي ل سالا (۱۹۶۴)ی د پهرتووكا خوه يا ب نافونيشانی
(جفاك د ميشکی دا: په گه زين هزرا جفاكفانیی) دا به لافكرين (ماج، ۱۹۹۰: ۱۲۷).
ژبه ر گرنگیا ئه وان بچوونان، ب تاييه تي ئه وي پاستورپاست هه قبه ندي ب
نافه روكا ئه قی تیوری قه هه يه. ئه م دي ل داويا بابته تي ئه قی تیوری دا، د
ناساندنه كا كورت دا ئه وان بچوونان پوهنكه ينه قه.

ب گشتی ئه و ژيدهر و بزاقتان سوود ژي هاتيه وه رگرتن، د ده رها قيشته یين
سه رجه ما وان دا، مه سی تیگه ه ژي گه لاله كرينه:

۱- لايه نگرينا چاندي (Cultural Bias)، كو هه موو بها و بيروباوه پين
هه قيشكين د نافه را خهلكی دا ههين قه دگرن.

۲- هه قبه نديين جفاکی (Social Relations)، ئه و هه قبه نديين كه سي تي
يین د نافه را خهلكی دا هه نه.

۳- پچكه يان ژي شيوازا ژيني (Way of Life)، ئه و ژي كو ئه نجاما
ئاويته يا گشتيه، كو ژ لايه نگرينا چاندي و هه قبه نديين جفاکی پيك
دهيت (تومبسون، ۱۹۹۷: ۲۹-۳۰).

ب ئەقى شىۋەيى، ھەموو دياردە و پەگەزىن ھەقبەندى ب چاندئ قە ھەي، د ئەقان ھەر سى تىگەھان دا خرڤەدبن و پىكھاتەيە كا گشتگىرا چاندئ درست دكەن. د ئەوئ پىكھاتەيا چاندئ ژى دا، پىچكەيىن ھەمە جۆرئىن ژىنى ھەنە، كو ھەر يەك ژ ئەوان سەرەتايەك و شيانئىن مانئ و بەردەوامبوونا خوە ھەنە. تيؤرا شياندنا چاندا جفاكى ژى بايەخئ ب پادەيا وەرارا وان پىچكەيان دەت و گۆرانكارىيىن ب سەردا دەئىن دەھلسەنگىنئىت. د ئەوئ بايەخپىدانئ ژى دا، بنگەھئىن تيؤرا چاندئ ل سەر ئەوئ ھەقبەندىئ دەئىنە دارپشتن، ئەوا د ناقبەرا شيانا وەرارا پىچكەيا ژىنى ژ ئاليەكى قە و ھەقناھەنگىيا د ناقبەرا ھەقبەندىن جفاكى و لايەنگىريىن چاندئ دا ژ ئاليەكى دىكە قە ھەي دەئىتە ئاڤاكرن.

۱-۱-۲ ژىدەرئىن دىرؤكى يىن تيؤرى

تيؤرا گەشەكرنا شياندنا چاندا جفاكى، كو شرؤڤەكرنەكا ھوير ل بارەي شياندنا پىچكەيىن ژىنى دكەت، بەرى وئ ژى چەندىن تيؤرئىن دىكە ھەبوون، كو ئەوان ژى جەخت ل سەر پىچكەيىن ژىنى د جفاكى دا كرىنە و ھەولا پۆلىنكرنا وان دايە. ھەلبەت خالىن وەكھەقى و جوداواز د ناقبەرا ئەقى تيؤرى و ئەوان دا ھەنە، لئ د ھەردوو حالەتان دا، ئەو ھەموو تيؤر وەكو ژىدەرئىن پىشەنگ ژىو ئەقى تيؤرى دەئىنە دانىن. ئەم ژى دى ب كورتى بۆچوونئىن ئەوان شرؤڤەكەين، داکو وئىاندنەكا تىكوز د ناقبەرا ئەوان بۆچوونان و ناقەرؤكا ئەقى تيؤرى دا بۆ خوينەرى ھىژا درست ببىت:

۱- مونتسكيؤ^(۲)، كو ب دانەرى جفاكناسىئ دەئىتە ناسىن. ئەوى ئەرك و نمونەيىن پىكخستنا جفاكى پىكڤە گرىداينە. د پەرتووكا خوە يا ناقدار دا

^۲ شارل لوى دى سيكوندا (۱۶۸۹ - ۱۷۵۰) كو ب (مونتسكيؤ Montesquieu) دەئىتە نياسىن، فەيلەسوفەكى فېرنسىيە. خوەدىئ تيؤرا ژىكجودابوونا دەستھەلاتانە. قانون خوەندبوو و ل سالا

(جانى قانونان) جوداوازيى د ناقبهرا سى نمونه يين سيسته مين
فهرمانره وايى دا دكهت: كومارى، پادشاهى، دكتاتورى. تويژه ر ئه قى
پولينكرنا حكومه تان ب پولينكرنا هه قبه نديين جفاكى ژى دادنييت. هه ر
رچكه يه ك ژ سيسته ما جفاكى - سياسى ل سهر هنده ك پره نسيپين جودا
دهيته دارشتن. ئه و پره نسيپ ژى، ژبو پاراستنا ده زگه هين ئه وى سيسته مى
پيوستن. هه روه سا مونتسكيوى گه له ك بايه خ ب ئه ركى ئايينى دابوو، وه كو
هوكاره كى جيجيربوونا جفاكى دزاني. ئايين ژى وه كو قانونان ده بيت د گه ل
رچكه يا هه قبه نديين جفاكى دا بگونجيت. ئه قه ژى نيزيكى بوچوونا ئيين
خه لدوونى دببت، كو ئه وى ئايين و قانون و سنج و داب و نه ريت ژ ئالاقتين
گرنگين به رزه فترنا (ريكسازى) جفاكى دادنان.

۲- **نوگست كؤنت** ^(۳) بوچوونين خواه يين جفاكاناسيى ل سهر دوو لايه نين
گرنگ دابه شدكه ت، ئه و ژى جيجيربوونين جفاكى و ديناميكين جفاكينه .

(۱۷۱۴) ئى ئه ندامى به رله مانى بوو. گرنگترين په رتووكين وي: (نامه يين فارسى - ۱۷۱۶) كو تيدا
ره خنه ل جفاك و سيسته مين حوكمرانيى ل ئه وروپا گرتبوو. هه ر ژبه ر گرنگيا ئه وى په رتووكى
بوويه، كو وه كو ئه ندامى ئه كاديميا فرهنسى هاتيه وه رگرتن. هه روه سا په رتووكا (پاشايه تيبيا
جيهانى - ۱۷۲۴) به لافكر و تيدا ملله ت بو باكوور و باشوورى دابه شكربوون و ل ئه وى هزرى بوو كو
كه شوه وا هوكارى سهره كى وى دابه شبوونى يه . په رتووكا وى يا گرنگ ژى (جانى قانونان -
۱۷۴۸) بوو، كو ل جنيف به لافكربوو. ئه و ژى ژيده ره كى گرنگه و باندورا وى ل سهر دارشتنا
پره نسيپين ده ستورا ئه مريكايى هه روه سا چاردا نا مافين مروقى و ل سهر ده ستورين گه له ك
وه لاتين ديموكراتى هه بوويه .

^۳ نوگست كؤنت (۱۷۹۸ - ۱۸۵۷) ل شارى مونتيليه ل فرهنسا ژدايكبوويه . ده ما هيشتا قوتابى
قوتابخانه يا پوليته كنك بوويه كارى سكرتيرى ل جه م نفيسكارى بناقوده نگ (سان سيمون) ي كره .
د ناقبه را سالين (۱۸۱۷-۱۸۲۲) دا هه ردويان پيكفه (پلانا كرياتين پيدى بو دووباره ريكخسته فه يا
جفاكى) ئاماده كر. ل سالا (۱۸۲۶) ئى تووشى نه خواه شيبين ئه قلى بوو و نكارى وانه يين خواه يين
فهلسه فى پيشكه ش بكه ت. د ناقبه را سالين (۱۸۳۰-۱۸۴۳) دا چاره كا ديكه ل سهر وانه گؤتنه فه يى

مه به سست ژ جیگیربوونان، ئه و مه رجن کو ژبو هه بوونا هه ر جفاکه کی پیوستن. دینامیکی ژی ئه وه، کو گۆرانکاریین جفاکی قه دگریت، یان کو ئه و هۆکار و شیوازن یین جفاک تیدا دهیته گۆرین. ژیان د جفاکی دا دهیته دانین. ب گشتی کۆنتی د تیورا خوه دا جهخت ل سهر ئه فان لایه نان کریه:

ئا - په ره سه ندنا هه ر جفاکه کی دکه ته سی قوناغ: لاهوتی، میتافیزیکی، زانستی^(٤).

ب - مه رجا ئه رکدارییا هه ر جفاکه کی ئه وه، کو د ناقبه را ئه ندامین وی دا ریچکه فتنه ک ل سهر سیسته ما بهایان هه بیت.

پ - هه بوونا هزرین هه قدر و مملانی یا بۆچوونین جودا د ناقا خه لکی هه ر جفاکه کی دا، دی بیته هۆکاری پوخانا وی.

هه ر چه نده دانهرین تیورا چاندی نفیسینین کۆنتی وه کو ژیده ر وه رگرتینه، لی د دوو خالین سهره کی دا په خنه یی لی دگرن، ژبه ر کو:

- دانهرین تیورا چاندی دگه ل بۆچوونا کۆنتی هه قرا نینه، کو هه بوونا فره بۆچوون و هزرین جودا هۆکاره ک بن بو هه لوه شاندا جفاکی.

به رده وامبوو. د ئه وی ده می دا بنگه هین زانسته کا نوی دانان و د په رتوکا (زانستا جفاکی) دا به لافکر و بابه تین وی ل سهر ستاتیکا جفاکی و دینامیکیا جفاکی بوینه. کۆنت ب دامه زرینه ری جفاکناسی دهیته ناسکرن.

^٤ ئه قه نیزیکه ژ بۆچوونا جۆن دیوی یان ژی چیدبیت ئه وی بۆچوونا کۆنتی بو خوه کریتته بنه مایه ک و ل ئه وی هزری بوویه کو په ره سه ندنا بیره مرۆقی د چار قوناغان دا تیپه پییه، ئه و قوناغ ژی هه ر وه کو ریچکه یین ژینی د جفاکی دا دهیته هه قبه رکن. ئه می ئه وی بۆچوونی د ته وه ری سیی ئه قی پشکی دا ب دریزی شرۆقه که یین.

- ئوگست كۆنتى د تىۋورا خوه دا، ئەركارى پاستوراست ب جفاكى قە
گرىدايه. ئەقە ژى بەروفاژىيا بۆچوونا دانەرېن تىۋورا چاندې يە، كو ئەو
ل ئەوى ھزرى نە، جفاك ژ چەندىن پچكەيېن ژىنى پچكەھىت و ھەر
پچكەيەكى ژى ئەركارىيا خوه ھەيە.

كۆنت ب دامەزىنەرى جفاكاناسىي دەھتە زانېن، چونكە تىۋورا خوه كرىبو
پېشەككەيەك ژبو جفاكاناسىي، ئەقە ژى بەروفاژى كارى ئىيەن خەلدوونى
بوويە، كو ئەوى كارىن خوه ل بارەى زانستا جفاكاناسىي ئەوا دگوتنى
(عومران) كرىبوونە پېشكەيەك ژبو دىرۆكى (الوردى، ۱۹۹۴: ۲۳۷). لەوما كارى ئىيەن
خەلدوونى پتر نىزىكى دىرۆكى يە، نەك جفاكاناسىي.

۳- ھاربەرت سېنسەر^(۵)، د توپژىنەقەيېن خوه يېن زانستى دا، شەنگستېن
بنياتگەرايى و ئەركارىي دانىنە و ب شىۋەيەكى رېكوپېك تىگەھىن وان
بكارئانېنە. سېنسەرى ئەو مەسەلەيا ئەركارىي ب تىۋورا پەرەسەندى قە
گرىدابوو^(۶). ب تايبەتى دەما د شاكارىن خوه دا پرهنسىپېن سەرەتايى د
سى قانونوان دا دارشتىن و ب درىژى شروققەكرىن. ئەو ژى ئەقە بوون:

^۵ سېنسەر (۱۸۲۰-۱۹۰۳) فەيلەسووفەكى بەرىتانى يە. ب يەك ژ دانەرېن جفاكاناسىي دەھتە ھەژمارتن.
ئەوى ل قوتابخانەيېن فەرمى نەخوھندىيە، لى ل دويف شىرەتېن بابى خوه، ھەرەسا خالى خوه
فېرى خوھندن بوويە. ل سەر قەخوھندنا پەرتووكان ژى راھاتبوو، ب تايبەتى يېن بىركارىي و
سروشتناسىي و پاشى بايەخ ب زانستېن جفاكى و فەلسەفى دابوو، ھەرەسا يېن ھەقەندى ب
زىندەزانىي و كىمىيى قە ھەي. بەرەپېشىن مامۇستا بوويە. پاشان ل ھىلېن ئاسنى ئەندازىارى
كرىە. د خوھپېگەھاندنى دا بەردەوام بوويە، ھەتا گەھشتىە ئەوى ئاستى بلندى زانستى. ھندەك ژ
شاكارىن وى: جوانكارىي جفاكى، پرهنسىپېن جفاكاناسىي، مېرى دژى دەولەتى...

^۶ د سەدسالىيا نۆزدى دا، تىۋورا پەرەسەندى يا (داروونى) د گەشەكرنەكا بى وېنە دا بوو، ب تايبەتى
دەما ل سەر بوونەوهرېن ئورگانىگ دەتە پراكتىزەكرن. زانايېن گەلەك ئالېيېن ژيانى پى داخبار
بوون، وەكو فرندان بروننتىر د بياقى ھونەرېن ئەدەبى و ھاربەرت سېنسەرى ژى د بياقى ئاكار و
سۆسۆلۆژىي دا جىبەجى كرىبوو. ژبو پتر زانيارىيان بىنېرە: (محمد مندور، ۲۰۰۶: ۱۲۳).

(به‌رده‌وامبونا هیزی) و (دۆخین ژناقچوونا ماتیریا لی) و (به‌رده‌وامبونا بزاقی). ده‌ما ئه‌و قانون، ل سهر ژینا جفاکی هه‌فجوتکرین، گرنگیا وان پتر بوو. ل سهر بنه‌مای ئه‌وی هه‌فجوتکرنی، په‌ره‌سه‌ندنا جفاک و بوونه‌وه‌ری زیندی ژی هه‌فجوتکرن، کو ئه‌و هه‌ردوو د په‌یدا بوون و پیکهاته وهرارا خوه‌دا وه‌که‌فن. ژبلی ئه‌قان سی جوداوازیان، کو دی د ئه‌قان سی خالان دا کورتکه‌ینه‌فه:

– ئه‌ندامین بوونه‌وه‌ری زیندی پیکهاته‌یه‌کا هه‌ستپیکریه، لی پار و پشکین جفاکی نازاد و به‌ربه‌لاقن.

– هۆش و هه‌ست د بوونه‌وه‌ری زیندی دا، د یه‌ک پارچه‌یا بچوک دا هه‌یه، لی یا جفاکی د ناقا ئه‌ندام و تاکه‌که‌سین وی دا به‌لاقه.

– مفایی هه‌ریه‌کی ژ ئه‌ندامین بوونه‌وه‌ری زیندی بو هه‌میانه، لی د جفاکی دا ئه‌و مفا بو که‌س و پیکهاته‌یانه.

ئه‌و بوچوون ژی جهی تیبینین دانهرین تیورا چاندی بوون، چونکه‌ شروقه‌کرنا ئه‌رکاریی ده‌بیت رۆلی ئه‌وان ئه‌نجامان ده‌ستنیشان بکه‌ت، یین ل سهر ریچکه‌یه‌کا ره‌وشتی هاتینه‌ریکخستن و ب به‌رده‌وامی ژی ئه‌و ریچکه‌یه‌ به‌یته‌جیگیرکرن. ئه‌فه ژی بو ئه‌گه‌را ئه‌وی چه‌ندی، کو دانهرین تیورا چاندی وه‌سا هزر بکه‌ن، کو ئه‌و ئه‌رکاریا سپنسه‌ر به‌حس ژی دکه‌ت ژ گه‌له‌ک کوتوبه‌ندان قالا نییه، ب تایبه‌تی کو ئه‌و ئه‌رکاری، خوه‌د ئه‌وی په‌ره‌سه‌ندنی دا دبینه‌فه‌یا ژ سه‌ره‌تایی ده‌ستپی دکه‌ت و به‌ره‌فد نوخوازیی دچیت. ژبه‌ر ئه‌وی چه‌ندی یه‌ژی، کو هه‌فکیشه‌یا په‌ره‌سه‌ندن و ئه‌رکاریی لاسه‌نگ دمینیت، چونکه‌ خوه‌ژ دوالیزما سه‌ره‌تایی و نوخوازیی پزگار نه‌کریه.

۴- ديفيد ئيميل دوركايم^(۷)، ئۇوى بۇچوونين خوه يين تايهت ل باره ي جفاكى هه بوون. پشتى ماموستايي خوه (ئوگست كونت)ى، ئه و ب دامه زرينه ري دوويي يي جفاكاناسيي دهيتته ناسكرن. هه ر چار به ره ميين وي: (پوخسارين سه ره تايين ژيانا ئاييني)، (رييسايين پيبازا جفاكى)، (پارقه كرنا كارى د جفاكى دا)، (خوه كوشتن) ژيده ري سهره كينه د جفاكاناسيي دا. ب شيوه يه كي گشتى ئه و بۇچوونين د ئه وان به ره مان دا هاتينه شروقه كرن و ئه و نه جامين لي هاتينه هه لنجانن، دكارين پوخته يا وان هه موويان د ئه فان خالان دا كورت بكه ينه فه:

- دوركايم ژ ده ستپيكا كارين خوه دا هه تا داويي، ل سهر يه ك هيل چوويه، ئه و ژى پارقه كرنا جفاكى يه كو چه وا دورهيلا خوه ئا فادكه ت.

- به رنامه يي وي يي ل باره ي ئا فاكرنه فه يا جفاكى، ب درسته هه قبه ندى ب پارقه كرنا ئه رككاريي فه هه بوويه. ئه و ژى ب پيبا ئه وان ئه ركان فه، يين كو د ئه نجاما كرياتره كا تايهت يان باوه رپييوونه كا ده ستنيشانكري دا دهيتته فه ديتن، كو مروقه پي دگه هته ئه وان ژيده ري هزر كرن يين د كارى تاكه كه سى دا دهينه نه نجامدان. ئه و تاكه كه س ژى ، ب هنده ك هيزين ره وشتى فه دهينه به نديكرن، كو ژ ئاليي جفاكى فه ل سهر هاتينه سه پانندن. ب بيي ئه وان پره نسيپ و كوتوبه ندين ل سهر هاتينه سه پانندن، ئه و تاكه كه س دي بيته بوونه وهره كي نه خوه ش و بي نارمانچ و بي ئوميد و نه جيگير و مه يلا وي دي بۇ گوشه گيري و خوه كوشتنى چيت.

^۷ ديفيد ئيميل دوركايم (۱۸۵۸ - ۱۹۱۷) جفاكاناس و ده رووناس و فه يله سو فه كي فه ره نسييه. ئه وى و (كارل ماركس) و (ماكس ويه ر۱۸۶۴ - ۱۹۲۰) ي پره نسيپن فه رميپن نه كاديمي دانا بوون.

- د ناقبەرا پەرتووکا (پارڤه کرنا کاری د جفاکی دا) و پەرتووکا (خوەکوشتنی) دا وەراره ک د دەوله مەندی و فرەپه نگییا جورین جفاکی دا خویدابیت، ب تایبەتی د ئەوی هیژا تیوریی دا، ئەوا بۆ پۆلینکرنا چار لایەنی یا د پەرتووکا (خوەکوشتنی) دا بکارهینای. لی دەستکاری د ئەوی هیژی دا نەهاتە کرن، هەتا کارین (ماری دۆگلاس)^(۸) ی ل سالین هەفتی یین سەدسالیا بەری دیاربووین و پتر شرۆڤه کرین.

- هەردوو شرۆڤه کار هەنری پەیر^(۹) و چارلس ماج^(۱۰) جەخت ل سەر ئەوی خالی دکەن، کو (ئیمیل دورکایم) ی د داوییا تەمەنی خوە دا، بایەخە کا زۆر ب پۆلی ئایینی د ژيانا جفاکی دا ب گشتی و پەوشتی ب تایبەتی ددا. ئایین ل جەم (دورکایم) ی - هەروەکو پیشتەر هاتیە شرۆڤه کرن - ژ ئەوان پره نسپیین جفاکی بوو یین

^۸ ماری دۆگلاس (۱۹۲۰ - ۲۰۰۷) ئەنتروپۆلۆژیستە کا بەریتانییە. چار سالان د ناقبەرا (۷۷ - ۱۹۸۱) ی دا وەکو پروفیسۆرا قەکۆلەر ل دەزگەها تویرینه قەیین چاندی ل پوسەل کارکرییە. ب نفیسینین خوە ل بارە ی چاند و سەمپۆلیزما مرقایە تیی نافودەنگەکی باش پەیدا کربوو. ماری ب بۆچونین (ئیمیل دورکایم) داخبار بوو. بایەخ ب ئایینی بەراوردکاری ژ ی ددا. پتر ژ چارده پەرتووکان هەیه. پۆلەکی سەرەکی ژ ی د ئەفراندنا تیۆرا چاند مەترسیی دا هەبوو.

^۹ هەنری پەیر (۱۹۰۱-۱۹۸۸)، ئەکادیمیستەکی ئەمریکییە. ب پەسەن فرەنسیە و ل سالا (۱۹۲۴) ی ل زانینگەها پارسی دەرچووێه. ل سالا (۱۹۲۵) ی وانه بیژ بوویە ل کۆلیژا (Bryn Mawr) ل فلادیلیفیا. د ناقبەرا سالین (۱۹۳۳ - ۱۹۳۸) ی پروفیسوری ئەدەبی فرەنسی بوویە ل زانینگەها قاهیرە. د ناقبەرا سالین (۱۹۳۸-۱۹۶۹) ی ل زانینگەها ییل دریزی ب کاری خوە دایە و هەر ل ویری خانەنشین بوویە.

^{۱۰} چارلس ماج (۱۹۱۲-۱۹۹۶) ل جوھانسبرگ - ئەفریقا باشوور ژدایکبوویە و ژیاپە. پاشی هاتیە لەندن و هەتا داوییا ژيانا خوە ل ویری مایە و بەرھەمین وی ل بارە ی ئەدەب و جفاکانسیی زۆر بوویە.

پيژدهيا خوه کوشتنی کیم دکهت. لی دهما دیتی، کو ژبه ر ئه وی
 پیشکه فتنا ژیاری و زانستی و پیشه سازی ئاین د دهروونا
 مرقان دا لاواز دبیت، ئه وی بانگه وازی ژبو ئه وی چه ندی کر، کو
 یا فهره هنده ک نه ریتین نوی پهیدا بن، کو ئه وی فالاتی
 پرېکه نه فه و پوئی ئاینی ببینن و په وشت و هه قبه ندین
 تاکه که سان د جفاکی دا به رزه فت بکه ن. ئه فه ژی لایه نه کی
 سه ره کی بوو هه ردوو شروفه کاران (هه نری و چارلس) ی کار ل
 سه ر دکر. ئه فی په وشا هه قبه ندی د ناقبه را وان و (دورکایم) ی
 دا، زور نیزیکه ژ ئه وی هه قبه ندیا د ناقبه را ئیمام غه زالی و
 شاگرده کی خوه دا، کو د کتیا (هو لاو) دا شیره تا وی دکهت،
 کو کار بکهت و ل دویف پچکه یا شوینپیکه فتیان بچیت و
 جیهادی دژی چیژبه خشینا دهروونی بکهت و ئاره زوویین وی ب
 شیرئ وهرزشفانی بکوژیت. د ئه فی په رتووی دا، ئیمام غه زالی
 پتر جاره کی جهخت ل سه ر ئه وی شیره تی دکهت، کو نابیت له ز
 ژ وه رگرتنا زانینی بهیته کرن، به لکو ده بیت ب کارکرن و
 به ره لستکرنا هه وه سین دهروونی بگه هیته ئه نجامین فه دیتنا
 راستی (الغزالی، ۱۹۸۸: ۱۶۹).

هه رچه نده هه تا نها، په خنه یین توند ژ تیور و کارین وی هاتینه گرتن، ب
 تاییه تی کو ئه و بوچوونین به ری خوه په تدکهت، ئه وین هزدکر، کو عه قلی
 دهسته جه معی جفاکی ژیده ری سه ره کی هه موو تشته کییه و ئینسان دیلی
 برپارین عه قلییه و ویست و ئازادییا تاکه که سی یین ژی هاتینه ستاندن (بیومی،
 ۲۰۱۰: ۱۰۵). هه روه سا (د. مه هدی محمه د ئه لقه صاص) ی ژی د په رتوکه کا
 خوه دا ب هه مان ناقونیشانی جفاکزانیا ئاینی (علم الاجتماع الدینی) ی
 په خنه یین توند ژ کارین (ئیمیل دورکایم) ی گرتینه. کاره کی ئاساییه کول
 کوردستانی ژی ئه و جوړه په خنه هه بن، ئه گه ر لیکدانه فه یین هویر و بنه جه ل

سەر کارین (دورکایم) بهینە ئەنجامدان. لێ د ئەقی ئالی دا، یا درست ئەوه، کو پەرتووکا وی (شیۆه یین سەرەتایین ژيانا ئایینی) ببیتە بنەمایەك ژبو شروقه کرنا بیر و بۆچوونین وی ل بارە ی لایەنی ئایینی، کو تیدا دبیتیت: زانست نەشیت جهی ئایینی بگریت، چونکه باوه پداری بەری هەر تشتەکی دەستپیشخه ریه که بۆ کاری. لێ ئەم چەند ب ناڤا زانستی قە بچین، ئەو هەمیشە هەندەك یا ژ کاری دویره. زانست یا کیمه و بەر بە لاقه. ل سەرخوا پیشدکه قیت و چو جارن ب داوی ناهیت. ژیان ژنی نکاریت ئەو هەندە چاقه پری بکەت. ژبو پتر زانیاریان، بنپره: (بدوی، ۱۹۸۴: ۴۸۴).

۵ - کارل مارکس^(۱۱): ئەوی بۆچوونین خوه یین سەرەتایی، د پەرتووکا (یه گگرتنا باوه پداری ب مەسیحی قە) دیارکریبون. ئەو بۆچوون د سەرەتایا ژینا وی دا کاردانە قە یه کا یاخیبووی بوون بەرانبەر ئەوی چەوساندنا د جفاکی دا هە ی. د خوه ندنا خوه دا، کە فته ژیر باندورا هزرین (لودفیچ فیۆر باخ) و (چارلز داروین) ی و هەروەسا (جورج هیگل ۱۷۷۰ - ۱۸۳۱) ی ژنی کو خوه دیی تیۆرا لۆژیکا دیالیکتیکی بوویه. مارکس ب ئەوی تیۆری داخباربوو

^{۱۱} کارل مارکس (۱۸۱۸ - ۱۸۸۳) فەیلە سووف و ئابوو ریئاس و سۆسیۆلۆژیست و میژوونقیسه کی ئالمانی یه. ل پۆزا (۵/ مایس / ۱۸۱۸) ل شاری تریر ل هەریما راینلاند برووسیا ژدایکبوویه. ل زانینگه ها بون و زانینگه ها بەرلین خوه ندییه و بایه خ ب هزرین فەلسە فیین هیگلی ددا. د پۆزنامە قانییا رادیکالی دا دنقیسی و تیدا تیۆرا خوه یا ماتیریالییا دیالیکتیکی پیشقە بر. ل سالا (۱۸۴۳) ی چوویه پاریس و هەقالینیا فریدریک ئەنگلی کر و ب هەقرا زنجیره پەرتووکە ک نفیسین. ژبەر چالاکیین وی هاته دویرئێخستن بۆ برۆکسل. ل سالا (۱۸۴۹) زقپیه قە کولۆن و پۆزنامە یه ک دەر دکر. پاشی هاتیه دویرئێخستن بۆ لەندن و د گەل خیزانا خوه د رەوشه کا هە ژارییا خراب دا ژیان. ئەو ب توندی دژی جۆری ئابوو رییا جفاکی یا سەردەمی خوه پاره ستا. ل ئەوی باوه پری بوو، کو د شیان دا هە یه جفاک بهیتە گۆرین و پیشقە برن، لەوما د نفیسینا تیۆرین خوه دا ل بارە ی جفاکی بەردەوام بوو. هەر ژبەر ئەوی چەندی بوویه کو یه ک ژ دامە زڕینه رین جفاکناسی د هیتە دانین. ژ بەر هەمین وی یین ب نافودەنگ ئە قە نه: سەرمایه، ئیدیۆلۆژییا ئالمانی... .

و شيا دىالېكتىكىا ماتىريالىا هيگلى بهروفاژى بكهت. ژبو يه كسانيا مروقان خه باتكر و د پهرتووكا خوه يا ب ناڤى (ئىديولوژيا ئه لمانى) دا بنه مايين ئه وى و هكهه قىي شروڤه كرينه. هەر ل سهر ئه وى بنگه هى بوويه، كو پيره وكه ريئ ريبازا وى، ل گه لك جهان، ئه و وهكهه قى مينا ئارمانچ بو خوه دانابوو، لى دهما د پراكتيزه كرنى دا بهره ف دهسته لاتى چووين، د ئه نجام دا بوونه جوهره كى توندى ريزبه ندى و ئيشكاليه ته كا چه ندين لايه نى درستكر، كو تاك قوربانى يه كى بوويه د ئه وى ئيشكاليه تى دا. ئه واهى جهى ره خنه يى بوويه ل جه م هنده ك شروڤه كاران، كو بوچوونا ماركسى ل باره ي بيرين چينا دهسته لات و چه وانيا درستبوونا وان تووشى دژهه قيه كى بوويه، دهما د گه ل بيركرنه قه يا چينا كريكار هه قبه ركرين (ماج، ۱۹۹۰: ۱۱۷). ژبلى ئه وان ره خنه يين لى دهينه گرتن، كو ئه وى پتر جه خت ل سهر ئالىي ئابوورى كربوو. بنه مايين ژيرخانى باندورا راستوراست ل سهر هه قبه ندى و چالاكيين سه رخانى هه يه، له و ما هه قذرئيه ك د هنده ك بوچوونين وى دا خويا دبببت، ب تاييه تى د ئاراسته يين هزرقانبا ته خ و چينان دا و ره گناژويا بنه مايين چاندى د جفاكى دا، نه خاسمه ژ وه لاته كى بو وه لاته كى ديكه. ئه واهى پتر هه موويان جهى ره خنه يى بوويه، كو ئه دهب و هونه ر ده ربرينن ژ هه قبه ندىين جفاكى - ئابوورى و به هره مه ندىيا توره قان و هونه رمه ندان ژى ره ننگه دانا ئايدىولوژيين خه باتكاره.

۱-۳-۱ ره گه زين تيورا چاندى و وه رارا ريچكه يين ژينى

ريچكه يين ژينى ل دويف بوچوونين ئه وان زانايين پسپورى د ئاليين جفاكى و چاندى دا هه يه زورن، لى ئه و ريچكه يين هه ر سى دانه ريئ تيورا چاندى پولين كرين پينج ريچكه نه. ئه وان دانه ران بيروكه يا ده ستنيشانكرنا جوداوازيين د ناقبه را ئه وان ريچكه يان دا ژ كارين (مارى دوگلاس) و وه رگرتينه. ماري تويژينه قه يين بهادار ده رباره ي (كومه ل) و (تور) و

نقیسینه. مه بهست ژ کومه لی دهر دورا جفاکییا تاکه که سییه ژ ئالیی قه واره و پله یا هه فگرتنا وی قه. مه بهست ژ توری ژی، نه و ریسیا هه نه یین ل سهر تاکه که سی دهینه فه رزکرن و پله یا گشتگیری و پابه ندییا وان ژ ئالیی نه وی تاکه که سی قه دهیته کرن.

هوسا جوداوازییا د ناقبه را نه وان ریچکه یین ژینی دا، ل دویف بان دورا نه ندامیبوونا کومه لی یه ل سهر تاکه که سی، کو چهند نه و نه ندامیبوون د ژینا وی دا شورپوویه قه و پشتگیرییا وی دکه ت. نه قه ژی دبیته نه گه را نه وی چهندی، کو نه و تاکه که س چهندی پابه نده ب کومه لی قه. هوسا چهند نه و پابه ندبوون زیده بوو و به رزه فتکرنا جفاکی پتربوو نه و هند دی دیوارپین د ناقبه را نه ندامین کومه لی و نه ندامین دهر قه ی نه وی کومه لی بلند بن. ل سهر نه قی بنگه هی دکارین نه وان پینچ ریچکه یان دهستنیشان بکه یین:

۱-۳-۱-۱ ریچکه یا وه که قی

لایه نگرین نه قی ریچکه یی وه سا هزر دکهن، کو مروف وه کو بوونه وه ره کی خیرمه ند ژدایک دبیت، چونکه هه قبه ندیین باش دگه ل دهر دورا خوه گریدده ت. هه ره سا یی گوهدیره ژی و حه ز ژ هه فکاریی دکه ت، لی نه و ژ لایی ده زگه هیین شه پخواز قه تووشی گهنده لیی دبیت. نه و دیدگه ه ژبو سروشتی مروقی، د گوتنن (جان جاک پوسو)^(۱۲) ی دا هاتیه دهر برین. ب تاییه تی د

^{۱۲} جان جاک پوسو (۱۷۱۲-۱۷۷۸) فه یله سووف و نه دیب و پهروه ردکار و زانایی سروشتی، ل شاری جنیف ژدایک بوویه. ل سالا ۱۷۲۸ی ژ جنیقی په قیا و ژیا نه کا کوله دهری بریه سه ر و ل داوی ب هه قالینیا دی وارنژ شادبوو و ل شاری شامپیری قه هوسیا. ل سالا (۱۷۴۱)ی پوسو ل پاریس بوو، ب ئومیدا نافوبانگه کی ل باره ی موسیقای بوو، لی نکاری جهی خوه تیدا بگریت. هه ر ل ویری هه قبه ندی ب فه یله سووفان قه کر و ژ ئالیی سه رمایه داریی قه هاته هاندان. ل سالیین (۱۷۴۳-۱۷۴۴) وه کو نه مینداری بالیوزی فره نسی ل فینیسیا کارکریه. چهن دین په رتووک ل باره ی پهروه ده یی نقیسینه، ژ نه وان: ئیمیل، ل (سالیین ۱۷۷۶-۱۷۷۸)ی و زینده خه ونین دیوره یه کی

هردوو کتیبین وی بین ناسکری دا (گریبه ستا جفاکی Social Contract)، کو تیدا دبیتیت (مرؤف ب نازادی ژدایکدبیت لی ل هموو جهان ب کوتوبه ندان دهیته گریدان) و ههروه سا د (ئیمیل Emile) ی ژی دا ئەو جوره بۆچوون دووباره کرینه فه.

رپچکه یا وه کهه فی هه ولددهت جفاکی ژبو سروشتا مروفايه تیی بزفرینته فه.

ئوئی باوه ری ب دوو پره نسپان هه یه:

یا یه کی، ئەگەر رهفتاره کا نه هه فکار هه بیت، ئە فه د ئە نجاما سه خته کارییا ئەوان ده زگه هین چه وسینه ر دا پرووددهت کو ل سه ر خه لکی دچه سپین.

یا دوویی ژی نه وه، کو ژینگه ها نه چه وسینه ر و هه فکار ده روزه کا گونجایه ژبو رپکخستنا ژینی. سفکییا ئەوان رپسا و پابه ندبوونین د ئەوئی ژینا رپکخستی دا هه یه، جوره هه قبه ندییان د ناقبه را ئە ندامین رپچکه یی دا درست دکه ت. هه موو لایه نین پشکدار وه کهه فن، مینا پاله یین کیلگه هین چاندنی یین هه ره وه زی، یان سه نته ری ن دانعه مران، یان ئەو کومه لین کومه نستان خه ون پیقه ددیتن، یان ئەو گه شبینیا چارلزی د په رتووکا خوه دا (که سکرنا ئەمريکا Greening of America)⁽¹³⁾ ئومید بو دکرن، یان ژي هنده ک پارتین سیاسی ل ده فه را پۆژه لاتا ناقین خه باتی بو دکهن.

یه کانه نفیسییه. ل داویا ته مه نی خوه دا، له شساخیا وی تیکچوو بوو، له وما فه ستا گوندان کرپوو و ل ویری چوو سه ره قیا خوه. ژ به ره مین وی: دانپیدانین جان جاک رۆسوی، گریبه ستا جفاکی یان پره نسپین قانونا سیاسی، گوتاره ک د بنه تارا جوداوازیی دا، ئایینا خورسکی، هه وله ک د بنه تارا زمانان دا.. ژبلی په رتووکان ژي، ئەوئی چه ندین کورته گوتننن تابهت ب خوه فه هه نه و وه کو په ند د ناقا خه لکی دا به لاقبووینه، ژ ئەوان: (ئوئی نکاریت ئەرکی بابینی بجه بینیت، مافی وی نینه ژن بهینیت و زارۆک هه بن).

¹³ Reich, Charles A. (1970), The Greening of America, New York, Random House.

ئەو كۆمەلا پتر ھەموویان ئەقى پېچكەي پېپرەو دكەت ھۆزا (ئاراپش - Arapesh) ھە، ئەوا ل غینیا نوى ئاكنجى ھە ھەموو ئەندامین وى ب ۋەكھەقى كاردكەن. ھەر ئەندامەكى ھەولا خوەسەپاندنى بدەت دەیتەدەر كرن و تەنانت خوەویستن ژى ب رەوشتەكا نەپەسەندكرى دزانن و ژبو رېفەبەرى ژى كەسى ژېھاتى ناچار دكەن ب ئەوى ئەركى رابیت(راجح) ب. ت: (۱۱۲).

۱-۱-۲- رېچكەيا پلەبەندى

ئەوین ل سەر ئەقى پېچكەي دچن ل ئەوى باوەرى نە، كو دەما مرؤف ژدايكدبیت گوناح ژى دگەلدانە، لى د شیان دا ھەيە كو ب رېيا دەزگەھین خیرخواز را ئەوى رزگار بکەن. ئەو بۆچوونە ژى ئەوى چەندى دگەھینیت، كو دەبیت ئەو دەزگەھین خیرخواز ھەتا بكارن ئەوى ئەركى جېھجى بکەن كوتوبەندین توند بكاربینن. د ئەقى رېچكەي دا، سنورین كۆمە لى یەكجار توند و دەستنیشانكرینە. تاكەكەس تیدا ب رېسایین وى قە پابەندن. نمونە ژبو ئەقى چەندى، سیستەمین تاییفەگەرى نە “ ھەر ۋە كو ل جە م ئەوان ھۆزین ب شیۋەھەكى سەرەتایی رېفەبەریا كاروبارین خوە دكەن و ب دەستەھلاتا سەرۆكى خوە قە ژى پابەندن. رېفەبەریا دەولەتین رادیکال تەنانت ئەوین ھەولا چاكسازى ژى دەن، ھەر ب ئەوى نەپینى تەماشەى مللەتى دكەن، كو سروشتهكى شەرانگیزی ھەيە و دەبیت ب رېيا یاسا و رېسایین توند

پەرتووكا (كەسكنا ئەمريكا) ل دەستپىكى، ۋەكو گۆتار ل گۆفارا (The New Yorker) ھاتبوو بەلاڤكرن، لى د پشت را ھاتە بەرفرەھكرن. ھەژى يە بەیتە گۆتن كو چارلز مافپەروەر و جفاكانسەكى ئەمريكیە و ل سالا ۱۹۲۸ى ل نیویۆرك ژدايكبویە. ل سالا ۱۹۵۲ى ل زانینگەھا ییل دەرچوویە. د ناڤەرا سالین (۱۹۶۰-۱۹۷۴) ھەر ل ئەوى زانینگەھى پروفیسۆر بوویە. پاشان چوویە سان فرەنسیسكو و ل سالا (۱۹۷۶)ى زڤرپەقە و ل ھەمان زانینگەھى كاری خوە بەردەوامكریە.

كاروبارين وان پريك بيخن، مينا (جيمس ماديسون)^(۱۴) ئى سەرۆكى چارى يى ويلايه تين يه كگرتيپن ئەمريكا د داخوياننيا فيدرالليا دهى دا، ئەو چەند ب راشكاوى دياركرى. پيچكە يا پلە بەندىي پشستا خوه ب ئەدا و پايكرنى دبه ستيت و ئەقە يه جوداوازييا وى يا سەرەكى د گەل پيچكە يا تاكە كەسىي دا، كو ئەو پشت ب چەنديتيا بەرەمى دبه ستيت.

۱-۱-۳- پيچكە يا تاكە كەسىي

ئەوين ل سەر ئەقى پيچكە يى دچن، وەسا هزر دكەن كو سروشستا مرقا يە تىي ب شيو يە كى نە ئاسايى يا جيگره و ەموو مروڤ د جە وەرىي خوه دا وەك يەكن و ەر يەك ژ ئەوان ژى تە فشوويى بەرۆكا خوه. دەما ئەو كەس ژى تنى ەولا بەرژە وەندىيا خوه دەت، زەحمەتە هزر ژ گورانكارىيان بكت، بەلكو دىي خوه ل گەل كاودانين دەوروبەر گونجىنيت. سنورين بزاڤا ئەندامين وىي موركە كا دەمكى پيڤە دياره. ئەوئى موركى دا، بياڤى دانوستاندنى تيدا بەرە قەدبىت و ەتا رادە يە كى ئازادىيە كا پيژە يى ژى ژ بەرە فتكرا لايە نين ديكە قە تيدا ە يە. ئەو ئازادىيە خوينگەرمى و تينە كى بۇ ئەندامين پيچكە يى درست دكت، كو رژد و بىي دوودلى كارين خوه دكەن. ئەوان پلانين خوه يين كەسىي^(۱۵) ەنە، كو دىي چەوا سەرە دەرىي دگەل

^{۱۴} جيمس ماديسون (۱۷۵۱-۱۸۳۶)، نووسەر و سياسەتفانە كى ئەمريكىيە، د نافەرا سالين (۱۸۰۹-۱۸۱۷) ئى سەرۆكى وەلاتين يە كگرتيپن ئەمريكا بوو. ئەوى ل سالا (۱۷۸۷) ئى پۇل ەبوو د دانانا دەستورئى وەلاتى دا. ب ەفكارى د گەل (توماس جفرسون) ل نافەراستا سالين نوھە تين سەدساليا ەژدى دا پارتىيا كۆمارىيا ديموكراتى دامەزراند. ەروەسا بزاڤا گراس پۇتس دامەزراند، ئەوا د ەلبزارتنين سالا (۱۸۰۰) ئى سەرەفتن بدەستفە ئىناى. ل سالا (۱۸۱۲) ئى جەنگ دژى بەرىتانيا راگە هاند و ل سالا (۱۸۱۵) ئى ب داوى ەت.

^{۱۵} ژبەر گرنگىيا تىنگەها كەسىيى كو ب چەندىن ناليان قە ەقەندى ب بابەتئى مە قە ە يە. ب پيدئى دەيتە زانين كو ئەقى تىبىنىي تۆماربەكەين: (مەبەست ژ تىنگەها كەسىيى تنى مروڤە كى تاك نىيە، بەلكو

بازار و دوردورا خوه كهن. ئهوب دهستههلی و لیژانیا خوه فه، ریكی بۆ زیده كرنا سامان و گولفه دانا پیشهیی خوه خوه شدكه ن. د ئهوی بزاقی دا، ههولا گورپین و پیشقه برنا ژینا خوه ددهن، لهوما زورب ئاكار و نه ریئین جفاکی فه پابه ند نینه. بۆ نمونه پاله یین پیشه سازیین خوه گر.

۱-۱-۳-۴ ریچکه یا قه ده ری

قه ده ری دوو لایه ن هه نه، ئه ریینی و نه ریینی: لایه نی ئه ریینی ئه و پویدانن كو ژ ده رفه ی زانین و شیانیین مرؤقان دا، ده یینه ریكخستن و ئه نجامدان. لایه نی نه ریینی ژی ئه وه (ده ما هه ر مرؤقه ك خوه ب ده ست كاودانان فه به رده ت، و بیی كو هه ولبه ده ت باندورا خوه ل سه ر ئه وان هه بیت. ئه و چاقشوركرن و نه ریینیا وی، جهی گازنده و لومه كرنی یه و ب خه وشه كا ئاكار ی و ژیا ری ژی ده یته دانین) (حجازی، ۲۰۰۵: ۱۶۲). ئه و خوه بده سته دان ژی ژ نشكه كی فه درست نابیت، به لكو ژ كه له كه بوونا چه ندین سالین بنده سستی و سته مكاریا ده رفه یی و هنده ك جاران یا ناقخوه یی ژی سه ره له ده ت. ئه وی كومه لی رپسا و فه رمان ل سه ر ده یینه فه رزكرن و ناچارن پیقه پابه ند بن. ئه ندامین ئه وی كومه لی، ژ ده رفه را ده یینه به رزه فته كرن، لهوما خوه د ریچكه یه كا قه ده ری دا دبینه فه. بیاقی سه ربخوه یا ئه قی ریچكه یی ب ده سستی ریچكه یا پله به ندیی هاتیه سنورداركرن. ئه فان هه ردوو ریچكه یان هه قبه ندییه كا پاستوراست پیكفه هه یه، لی جوداوازی د ناقبه را ئه وان دا ئه وه كو، ئه وین ل سه ر ریچكه یا پله به ندیی دچن، هنده ك ئازادییا هه لبژارتنا ده مین خوه شگوزاری و

كۆمەل و كۆمەلهیان ژى قەدگريت. ژ ديارده یین ژيانا جفاكى ئه وه، كو بوونه وهرین زیندی مه یلا خرّقه بوونی و پینکهینانا كۆمەلهیان هه یه، هنده ك ژ ئه وان دوّم دریزن و هنده ك ژ ئه وان دوّم كورتن و زوی ژنا فچه چن. هه لبه ت ئه و جوړه كۆمەل ژى بۆ هنده ك مه به سستین سنوردار یان ده ستنیشانكری په یدادبن مینا كۆمپانیین بازرگانی یان ژى یانه یین جفاكى، یان ژى بۆ هنده ك مه به سستین فره وانتر و گشتگیرتر هه روه كو د وه لاتین فیدرالی دا ده یته دیت). بۆ زانیاریین پتر بنییره: (دینیس، ۱۹۸۱: ۲۷۸-۲۸۱).

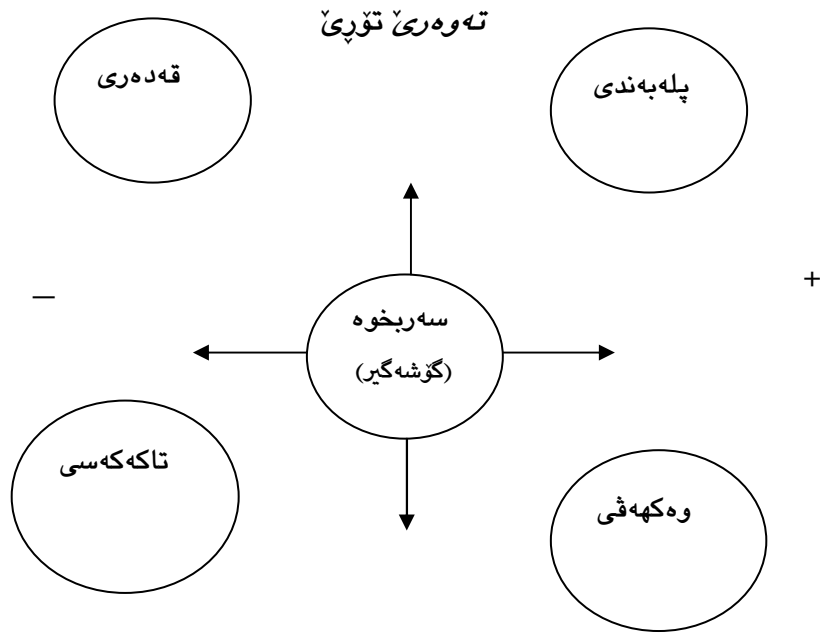
تيكهلپيا كۆمەلايەتى ھەيە، مافى ھەلبۇرتنا جۇرى خوارن و جلوبەرگان و
جھى قەھەويان و كارى خوه ژى ھەيە. ب پيچەوانەيا ئەقانە پيچكەيا
قەدەرى ژ ئەندامەتيا ئەوي كۆمەلى دويرن. ھەر چەندە ئەو كۆمەل يا
بەريرسە ژ درستكرن و دەركرنا ئەوان بپيارين ژينا ئەوي خەلكى پيچكەيا
قەدەرى پيپرەو دكەت، لى ھەر ئەو كۆمەل ئەوان بپياران بپيچەدبەت. ئەو
خەلك ژى ژ سترييس و گفاشتوكين وي پيچەبرنى بپيار دبن، خوه ژ سياسەتى
دوير پادگرن و ئەو خەلك پتر مەيلدارين قەدەرى نە و تنى ھزر ل ئەوان
تشتان دكەن يين ل بەر دەستن و دكارن ئەنجامدەن. ژ ھەموو تشتين ديكە
ب گومانن و پەخنەيپن بەردەوام لى دگرن، لى وەكو كريات ھندى سنورين
بزاقين خوه شيانين خوه دەستنیشان دكەن و ئەوا ويچەتر ددەنە دەستى
زەمانى، ب چارەنقيسا وي پازينە و وەكو كورد دبپژن: (پى خوه ھندى
بەپكا خوه دريژ دكەن).

۱-۳-۵- پيچكەيا سەربخوھىي (گۆشەگيري)

بزاقا پيپرەو كەرين ئەقى پيچكەيى جودايە ژ ھەر چار پيچكەيپن ديكە. ئەو
ب درستى خوه ژ بازنەيا ھەژمونا جفاكى قەدكيشنەقە و ژ بەرزەفتكرنا وي
دپرەقن. كەسى ناچەوسينن و سەردەستيا كەسى ژى قەبوول ناكەن. ئەو
تيكەھلى و تەقليبونا خوه يا جفاكى خورت و چالاک ناكەن. ئەو وەكو ھەر
چار پيچكەيپن ديكە ناكەن، كو ھەر يەك ژ ئەوان ل دويف تەرتيف و شيوازين
خوه يين تايبەت تيكەھليپن خوه ئەنجامدەت.

ئەوين گۆشەگير ب كيمكرنا تيكەھليپن خوه قە، بزاقا خوه پيچەوانەيا ھەر
چار پيچكەيپن ديكە ئاراستە دكەن. ھەر وەسا خوه ژ ھەموو ھەقەندپين
ناچارىي قارى دكەن، داكو بگەھنە يەكيك ژ ئەوان پشكين تۆر/ كۆمەل ل

سەر دهیته پیکهستن کو نافه ندا جفاکی یه . ئه و ژی جهه کی پئیینه دایه کو کهس ژئه نداین دیکه یین ته قلبیووین کومه ل و توران پیناگه هن .

وینه یی هه ژمار (۱)

د ئه فان پینچ پیکه یان دا، وه سا دیاره، کو خه لک ب بزاقین خوه فه، به ره فه ته قلبیه قبوونی دچن، لی ئه و ته قلبیه قبوون د هه موو حاله تان دا وه ک یه ک نییه . د چار پیکه یان دا خورته و ل جه م گۆشه گیران کیمه . ئه و کومه لین ژ کومبوونین خه لکی چیدبن ژی چ ل دویف هه زا وان درست ببن و چ د پۆلینکرنا تویره ران دا بهینه پیکهستن . د هه ردوو حاله تان دا کیشه یه ک دهیته هۆلی، ئه و ژی فه راموشکرنا ئازادیا تاکه که سییه، چونکه ب ئاسانی هه قسه نگی د ناقه را ئه وی ئازادیا تاکه که سی و بهرزه وه ندین کومه لین

جفاکی دا ناھیتہ کرن، بہ لکو ئاستی گہ شہ کرنا پچکھ یین تورا جفاکی ئہ وی
ہہ ٹکیشہ یی سہ رپاست دکہ ت.

۱-۱-۴ ئاستی گہ شہ کرن و لاوازیوونا ریچکھ یین تورا جفاکی

ب گشتی دکارین ہہ بوون و گہ شہ کرن، یان ژی لاوازیوون و نہ مانا وان
ریچکھ یین تورا جفاکی د ئہ فان چہ ند خالین خوارئ دا کورت بکہ ینہ قہ:

۱- ل دویف پرہ نسیپین ئہ رککاری، ریچکھ یین تورا جفاکی، ب ئہ فی
شیوہ یی خوارئ دھینہ پۆلین کرن:

- ریچکھ یا وہ کہہ فی ل دویف خودکاری د پیدقیین خوہ دا.
- ریچکھ یا پلہ بہ ندی ل دویف لیہاتن و راییکرنا کارین پیڑہ و کہہ ری
وی.
- ریچکھ یا تاکہ کہہ سی ل دویف ریڑہ یا بہ رہہ مہینانا پیڑہ و کہہ ری
وی.
- ریچکھ یا قہ دہری ل دویف بیٹانسی یان نہ شارہ زابوون یان
بیہیزیا پیڑہ و کہہ ری وی.
- ریچکھ یا خوہ سہری (گوشہ گیری)، ئہ و د کاری خوہ دا
سہ ربخوہن، لی نہ و کو ریچکھ یا وہ کہہ فی نہ“ چونکہ ژیانان وان
مسوگہر نییہ. ہہ روہ سا نہ و کو ریچکھ یا تاکہ کہہ سی نہ“
چونکہ بہ رہہ مہینانا وی ریڑہ بی نیہ.

۲- ژ ئہ رکین ہہری سہرہ کی یین ئایینی، ژ یہ کدونیزیکرنا خہ لکی یہ و
بہیزکرنا بہا یین بلندہ. ژ بہر ئہ وی چہ ندی یہ کو ئایین:

- ژ ئالیی هردوو ریچکه یین پایه بندیی و وه کهه فیی قه، یی بهیژه و بهایین روحی یین وی ژی - هه تا رادهیه کا زور - ساف و بیگه ردن.

- ژ ئالیی ریچکه یا تاکه که سیی قه، نه و پایه ندبوون کی متره.

- ژ ئالیی ریچکه یا قه ده ری قه، کو ده رنه نجامین بهایین روحی تیدا بهرجه سته نینه و نه دیارن و نه و تشتین نه پهن و نه به لینه ب ساناهی دبنه راستی و حه قیقته و پیژه و که ریی وی ژی ل دویف شوپا نه وان راستیین وه همدار دا دچن.

۳- ل دویف راده یا هه قئا هه نگییا کارکرن و ریژه یا یه کدوقه ببولکرنا پیژه و که ریی ریچکه یین تورا جفاکی، سیسته ما فه رمانره وایی ژی خویا دبیت. نه و هه قبه ندییا ئورگانیک، سه نتا پیشفه چوونا جفاکی ده ستنیشان دکه ت. پیشفه چوون دیی به ره ق سه نترالیزمی قه چیت، یان ژی فیدرالیی:

- ده ما ریچکه یا وه کهه فیی بهیژ دبیت و دگه ل ریچکه یا پله به ندیی دگونجیت، نه قه نه ویی جفاکی ئاماده باشی تیدایه کو به ره ق فیدرالیی قه بجیت.

- ده ما هردوو ریچکه یین قه ده ری و گوشه گیری بیافه کی به رفره ه ل سه ر جوگرافیا جفاکی دگرن، نه قه ریچکه یا تاکه که سیی پیشره قیا وان دکه ت و حکومرانییا وه لاتی ژی دگه ل سیسته می ناوه ندیی دگونجیت.

۴- هۆکاری دیرۆکی رۆله کی گرنگ هه یه، چ د په یدابوون و گه شه کرنا ریچکه یان دا، چ د چه وانیا ریخسته نه قه و کونترۆلکرنا نه وان دا، یان ژی د هه لوه شاننده قه و ژناقچوونا نه وان دا. د هه ر سیی حاله تان دا

ئەقى ھۆكاری باندورا خوه ھەيە... بۆ نمونە: پېچكەيا ۋەكھەقىي سىمايى سەرەككى جفاكا چىنى بوو، گەھشتبوو قوناغەكا پاشكەفتيا كوژەك. شۆرەشا چاندا سالا (۱۹۴۹) ى ھەلگىرسا ۋ دەزگەھىن گەندەلكارىن پېچكەيا ۋەكھەقىي ژناڧىرن. ئەوا نەلبەرھىزى، ئەو بوو، كو دگەل ھەلوەشاندىنا پېچكەيا ۋەكھەقىي، سىستەما ئابورى ژى رۇخيا ۋ پى خوه شىبوو كو ھەردوو پېچكەيىن (پلەبەندى ۋ تاكەكەسىي) گەشەبەكەن ۋ بىنە دوو ھىزىن سىياسىيىن گرىنگ ۋ باندورا خوه د كاروبارىن ۋەلاتى دا ھەبىت.

ھەروەسا د يەكەتيا سۆڧىەتيا جاران دا، دەستەھلاتا پېچكەيا پلەبەندىي ژ رادەبەدەر توند بوو. پېچكەيا قەدەرى د ناڧ خەلكى دا بەلاقببوو ۋ پىرەوكەرىن ۋى ژى خوه ژ كارىن سىياسى دوپىر ئىخستبوو. ئەوئى دوپرىئىخستنى ھەقبەندىيەكا راستوراست ب ئالاقىن گەھاندنى قە ھەيە. چەندى ئەو ئالاقىن گەھاندنى زۆر بن، مەودايى دوپرىئىخستنى ژى كىم دبىت ۋ بەروفاژىيا ئەوئى ژى درستە^(۱۶). ژبلى ئەوئى چەندى ژى ب نەبوونا ھەردوو پېچكەيىن ۋەكھەقىي ۋ تاكەكەسىي شاشى ۋ كىماسىيىن پېچكەيا پلەبەندىي پتر ھاتبوونە پىشچاڧكرن. ئەو شاشى ۋ كىماسى ھند مەزن بوون كو ئەو ھەول ۋ بزاقىن چاكسازىي ژى نەشيان ئەوان سەرراست بكەنەقە.

پشتى سەرکەفتنا شۆرەشا ئەمريكا ۋ د قوناغا دەستپىكا دامەزاندنا دەولەتى دا، ھەردوو پېچكەيىن ۋەكھەقىي ۋ تاكەكەسىي

^{۱۶} بىرىنسى پاشكەفتنا بياڧى گەھاندنى ل يەكەتيا سۆڧىەتيا ب ھۆكەرەكى سەرەككى رۇخانا ۋى دادنىت. ئەو نمونەيەكا ھەقبەركنىي يا سالا (۱۹۶۸) تايەت ب ھەژمارا كۆمپىوتەرەن دەھىنتەقە، كو ل ۋەلاتىن يەكگرتىيىن ئەمريكايى (۷۰-۵۰) ھەزار كۆمپىوتەر ھەبوون ۋ (۱۰%) ل بنتاگون بكاردەھاتن. ل يەكەتيا سۆڧىەتيا ل ئەوئى سالى تنى (۳۵۰۰) كۆمپىوتەر ھەبوون.

بالادهستبون، لی به لی پشتی پویدانین سالا (۱۸۱۲) ی ئه و
هه قئا ههنگیا د ناقبه را ئه وان هه ردوو ریچکه یان دا هه بوو ژناقچوو.
دهه مین داخویانییا فیدرالیی، کو ژ ئالیی چاره مین سه روکی
ئه مریکا (جیمس مادیسون) ی قه هاتبوو راگه هاندن وه لات بو
سه رده ستبونا ریچکه یا پله به ندیی قه چوو.

ل دویف ئه قان سه ربورین سلال، کو نمونه یین زیندی نه ژئه زمونین
وه لاتین زلهین، پرسیاره ک دهیته پیش، کو: ئه ری دم نه هاتیه ل په ی
جیگیربونا ریچکه یین توړا جفاکی ل هه ریما کوردستانی هه لسه نگاندنه ک
بهیته کرن و ئاراسته یا پیشقه چوونا هه ریمی بهیته ده ستنیشانکرن؟! ئه گه ر
به رسفدان ئیماژه ب درهنگیا وه ختی بکته.. ئه قه زه نگلا مه ترسیی هاتیه
لیدان و ئه م د ریسه که کا جفاکی دا دژین!!..

۱-۱-۵ هه قسهنگی د ناقبه را پیدقیین تاک و داهاتین وی دا

ئه و پیدقیین ده بیت هه ر که سه ک بده ستفه بینیت د بی دویمهینه، ژبه ر کو
هنده کان رۆژانه پیلانمن و هنده کین دیکه ل دویف پیشقه چوونا ژیانئ دبنه
پیدقی. ژبو جیهبجهرنا ئه وان هه ردوو حاله تان ژئ، ده بیت داهاته ک هه بیت
ئه وان پیدقیان پی دابین بکته. ئه و هه ردوو داهات و ده رچوو هه قته ریب
پیکفه پیشقه دچن، لی گه له ک زه حمه ته مل ب مل د هه مان ئاست دا بن. د
پیش و پاشکرنا ئه وی ریباری دا لاسهنگی درست دکته. ئه و لاسهنگی ژئ
ل جه م خه لکی ب چار ئه گه ران خویا دبیت، کو هه ر که سه ک ل سه ریه ک ژ
ئه قان ئه گه ران ده بارا خوه دکته:

۱- ئه وی نه شیته هه ریه ک ژ پیدقی و داهاتین خوه بریقه ببهت.

۲- ئه وی دشیته بی داهات، پیدقیین خوه بریقه ببهت.

۳- ئەوئ دشیئ بی پیدفی داهاتین خوه بریقه ببهت.

۴- ئەوئ دشیئ هەر یه ک ژ داهات و پیدفیئ خوه بریقه ببهت.

ریقه برنا ئەقان هەر چار ئالین ژووری، پیدفی ب ئاقلمه ندییه کا لیزان هه یه. ئەو ئاقلمه ندی هه موو لایه نان لیک بده ته فه و ب پلانه کا ستراتیژی فه گری بدهت. ل دویف لیزانیا هەر که سه کی د ئەفی ستراتیژی دا، ریچکه یا ژيانا وی دهیته دستنیشان کرن، کو دشیئ چهند داهاتی خوه زیده بکهت و چهند هه ول ددهت پیدفیئ خوه ژئ پی جیهجه بکهت. ئەوین پیدفیئ وان پتر بن ژ داهاتی وان، د ژيانه کا فه تلازی دا دبۆرن. به روفاژی ئەوی چهندی ژئ ئەوین داهاتی وان پتر بیت ژ پیدفیئ وان ژینه کا به خته وه رتر دبۆرین. ئەو که لینا جیاوازی د ناقبه را هەر دوو حاله تان دا ته سک دکهت و هه ولا کیمکرنا کیشه یین ئابووری ددهت، دوو ریکن هه فته ریبین و پیدفییه ب هه فرا پیشقه بچن، ئەو ژئ:

- رییا یه کی، ریکسازیا بودجه یا هەر خیزانه کی یه، کو ل دویف مه زاختنه کا هوشیار بهیته ریکخستن، ژبو کو ئاستی چاندا خیزانی بلندتر بیت (قه رهنی، ۲۰۱۱: ۸۹).

- رییا دووی، زۆرتین هه ژمارا خیزانان ل دویف پره نسپیئ ئەوی ریچکه یا تۆرا جفاکی په سه ندکری بهینه ریکخستن.

ل قیره خاله کا سه ره کی هه یه کو د ریقه برنا ژینی دا، رۆلی ستراتیژیا سلال مه زنتره ژ رۆلی په وشتی، لی ئەوا گرنگتر ئەوه کو دی چه وا ئەو شیوازا دهیته هه لبرارتن دی ب ریچکه یین ژیانئ فه هیته گریدان (تومبسون، ۱۹۹۷: ۸۵).

۱-۱-۶ دویقچوونہ کا ہہقبہ ندیدار

جفاک ب خوه سیستہ مہ کا بنیات جیگیرہ و ژ ہہقبہ ندیپن کومہل و تہخین جوداواز پیکھاتیہ، کو ہہموو تاکہ کہ سین تیدا مافی دہرپرینی و دہلیقہ یا ہہلگرتنا ہزین خوه یین تاییہ ت ہہیہ . ژبہر ئالوزی و فرہ پہنگین ہزران ژی، نژاندنا بنیاتی سیستہ مہ کی ہوسا کارہ کی ئاسان نییہ . ژبو کو گری یین ئہوی ئالوزی ژی بہینہ فہ کرن، دی ہہولدہین د ئہفی دویقچوونا ہہقبہ ندیدار دا، فہ کرنا ئہوان گرییان ژ دوو ئالیان فہ بہیتہ شروقتہ کرن:

- ۱- ئاراستہ یین ئہوان جورین ہزران بہینہ دہستنیشان کرن و باندورا لایہ نین ئہرینی و نہرینی یین وان ژیک بہینہ قافی کرکرن.
- ۲- ہہقبہ ریہہک د ناقبہ را ریچکہ یین تیورا شیاندنا چاندا جفاکی و ئاراستہ یین سیستہ می ہزین پیکھاتہ یین جفاکی بہیتہ کرن.

ہزر لایہ نہ کی سہرہ کییہ د کہ سینیا ہہر مروقتہ کی دا، ہہر مروقتہ کی ژی جہی خوه د بنیاتی جفاکی دا ہہیہ . لایہ نی ہزری ژی ہہقتہ ریہ د گہل لایہ نی ئابووری دا تیکہل دبیت . ژبو کو ئہو ہہقتہ ریہی ژی، ب شیوہ کی ہہقسہ نگ پیشفہ بچیت، ب فہر دہیتہ زانین کو ژ دہستپیکی . ہہتا ب کورٹی ژی بیت - ئاراستہ یین ئہوان جورین ہزران بہینہ ریژبہ ندکرن و ہندہک ژ ہویرکاریپن ہہر یہک ژ ئہوان ئاراستہ یان بہینہ شروقتہ کرن:

- ۱- ئاراستہ یا نہرینی: ریژہیہ کا زور ژ خہلکی، سروشتہ کی نہ پارزیوونی ہہیہ . بوچوونین نہرینی بہرانبہر ئہوان ہزران ہہیہ، ئہوین جفاک

پیږه و دکه ت. ژبه ر ئه وی چهندي یه، هزرین به ربه لاقین جفاکی سوزا وان نابزقینیت و ئومید و داخوایین وان ژی جیهبجی ناکه ت. ئه وان ژی به رده وام په خنه و گازنده یین بی ئه نجام هه نه.

۲- ناراسته یا هه لپه رستی: هنده ک تا که که سین جفاکی د هزرین خواه دا هه لپه رستن. ئه وان هزران هه لدگرن یین د گه ل به رژه وه دیین وان دگونجین. ئاماده نه ئه وان هزرین خواه بگورن و ل دویف به رژه وه ندییه کا با شتر بچن. هزر ل جه م ئه فان توخمه مرقان ئالافه که بو گه هشتنا مه به سته کا به رته سکا که سوکی.

۳- ناراسته یا بیرمه ندی: ریژه یه کا کیم ژ تا که که سین جفاکی ناراسته یه کا تیفکرین و بیرمه ندی هه یه و وه ک بژاره یه کا ئاست بلند دهیته هه ژمارتن. ئه و بایه خه کا زور ب هزرکرنی دهن. ده مین خواه یین دریژ ب تیفکرین و تیپامانی فه دبورینن. ئه و خواه شیه کا مه زن ژ ئه وی کاری وه ردگرن، لی خواه ب دهرئه نجامین وان فه ماندی ناکه ن.

۴- ناراسته یا باوه رداری: دلنه وایی و ئارامی ژ ئه وان بیروباوه پان وه ردگرن، کو ب شیوه یه کی په های ل سه ر پاهاتینه. خواه شی و چیژی ژ جیهبجیکرنا وان دبینن، چونکه په وشتا وان ژ ئه وان هزران هه لقوولایه. ئه و د گه ل هه قیرین خواه دا ته بانه و ئه مه کداری ژی د ناقبه را وان دا ئه رکه. پیگیری و پابه ندیا وان ب ئه وان ئه رکان فه د پاده یه کا بنه جه و گومانبره، له وما به رژه وه ندییا هزرین خواه ژ پیش به رژه وه ندییا خواه یا که سوکی دادنین.

۵- ناراسته یا هه ژماری: ئه و تاکه که سان فه دگریت، یین هزران دکه نه
ئالاقه ک ژبو بدهستفه ئینانا نارمانجین خوه یین که سوکی. بنیاتی
هزرارییا جفاکی ب شیوه یه کی چه وساندنی لیکده نه فه. که سین
دیکه ل دویف بهرژه وهندییا خوه دجولینن.

ئه فه ب کورتی بوچوونین (چارلس ماج) ی ل باره ی ئه وان هزرین باو و
بهربه لاقین جفاکی نه، کو ب تیکه لکیشییا د ناقبه را وان دا، هزرا
دهسته جهمعی درست دبیت. ئه فی هزرا دهسته جهمعی هه قبه ندی ب تیورا
شیاندنا چاندا جفاکی فه هه یه، ب تایبه تی د دهستنیشان کرنا ته خین جفاکی
دا. هه رچه نده ل دویف گه پریانین من یین دویفچوونی، من چو ژیده ریښه بجه
نه دیتن، کو راستوراست هه قبه رکرنه کا وه کهه فی یان ژی جوداواز د ناقبه را
وان هه ردوویان دا کریتن، کو (له وان هه یه هه بن و ئه م ئاگه هدار نه بین). د
هه ردوو حاله تان دا، ب فه دهیته زانین کو هنده ک خالین هه قپشک د ناقبه را
وان دا بهینه شروقه کرن، ژبو کو بابه تی ئه فی فه کولینی پتر شیوه یه کی
ته واوکاری ب خوه فه بگریت:

۱- بنه مایین تیورا شیاندنا چاندا جفاکی، ته خ و چینان د پینج
ریچکه یین سه ره کی یین پیکهاته یین جفاکی دا لیکده ته فه، کو ئه و
ژی (وه کهه فی، پله به ندی، تاکه که سی، قه ده ری، سه ربخوه یی) نه.
ب هه مان شیوه چارلس ماج ژی سیسته می بنیاتی هزرارییا جفاکی
د پینج ناراسته یان دا دهستنیشان دکه ت، کو ئه و ژی: نه ریښی،
هه لپه رستی، بیرمه ندی، باوه رداری، هه ژماری) نه.

۲- پيچکەيىن تيورا شياندنا چاندا جفاكى، پتر پشت ب لايەنى ئابوورى
دبەستيت و تەخ و چينان ل سەر بنگەھى كەدا دەستان و داھاتى
وان يى دارايى ژيەك فاقير دكەت، لى ئاراستەيىن سيستەمى بنياتى
جفاكى، جەخت ل سەر هزران دكەت. ئاراستەيا بيركرنا ھەر چينەكى
دكەتە بنەمايا سەرەكى ژبو دياركرنا پۆلى پيپرەوكەريىن وى د جفاكى
دا.

۳- ژئەوان پينج ئاراستەيىن چارلس ماج دەستنيشان دكەت، دوو ژ
ئەوان پۆلەكى تيكدر ھەيە. يا يەكى ئاراستەيا نەريىن يە، كو پويته
ب هزرى نادەت و هزرى پشكەك نيبە ژ پلان و كارين وى يين
داھاتى. يا دوويى ژى، ئاراستەيا ھەلپەرستىي يە، كو تنى ئاگاھ ژ
بەرژەوھندييا خوە يە. ب ھەمان شيوھ د تيورا شياندنا چاندا جفاكى
ژى دا، دوو پيچکەيىن نەريىن ھەنە، كو پيچکەيا قەدەرى و پيچکەيا
سەربخوھ (گۆشەگيرى) يە. پيپرەوكەريىن ئەقان ھەردوو پيچکەيان ژ
ئالىي ئابوورى قە نكارن داھاتەكى دارايى بو خوە دابين بکەن.

۴- د تيورا شياندنا چاندا جفاكى دا، سى پيچکەيىن نەريىن ھەنە، كو
(وھكەھى، پلەبەندى، تاكەكەسى) نە و ئەوان ب ئاستين جودا پۆلين
خوە د دابينكرن و پيشخستنا داھاتى خوە دا ھەيە. د نقيسينين
چارلس ماج ژى دا، سى ئاراستەيىن نەريىن ھەنە (بیرمەندى،
باوھردارى، ھەژمارى) و ئەو هزرى دكەنە بنەمايا چالاكيبين خوە يين
جفاكى، ب تايبەتى د گەل ھەقبير و بەرشيبين خوە دا.

۱-۲ دیاردهیین جفاکی و هزرکرن د جیهانا گوه رتینن نوی دا

ژبلی کو زمان باره لگری هزرانه، د هه مان دهم ژی دا، دهر برینه کا راسته وخوه یا نافه روکا وانه. نه گهر نه ف بؤچونه ژی ((ل دویف تیؤرا سیمانتیکا مه عریفی تشته کی راست بیت، لی تیؤرا سیمانتیکا فه گواستنی نه فی بؤچوونی ب کاره کی نه په سهند، ئان ژی ب کیمی فه، ب نه ته و او درانیت، چونکه ئاریشه یا رامانی چاره سهر ناکه ت)) (ریکاناتی، ۲۰۱۶: ۲۹). ههر چه نده رامان مه به ستا سهره کییه د ناقبه را زمان و هزری دا، لی نه و ا پتر هه قبه ندی ب نافه روکا بابه تی مه فه هه یه، نه وه کو، هه ردوو پیکیفه (زمان، هزر) چه و ا دی ل سهر (ته رازوویا عه قل) ی هه فسه نگ بن؟ .. نه فه پرسیاره که ده بیت بهیته کرن. د به رسقا پرسیاره کا ب نه فی رهنگی دا، (هه نری دلاکروا)^(۱۷) د پهرتووکا (زمان و بیر) دا نه و ا ل سالا (۱۹۲۴) به لاقبووی، دبیزیت: (زمان به ره می نه وی چالاکیا خولقینه ره، نه و ا عه قل دکه ت. و کردارا عه قلی د زمانی دا به شداریی د کردارا عه قلی د زانستی دا دکه ت) (بدوی، ۲۰۰۴: ۴۸۰). ل قیره پیدفییه نه و راستی ژی بهیته خویاکرن کو (پیکهاته یا ئورگانیکا جه سته یی خوراکا فسیؤلوجیایی یه. ب پریا فسیؤلوجیایی فه ژی نه و خوراکا کیمیا و سروشتی یه. گه نگه شه د نه فی پرسنی دا ناهیته کرن. لی جه سته ب حنیرا په یکه ره ندییا ده ماری کامل دبیت و دگه هته ئاستی نه رککاری و دبیزنی عه قل) (بیری، ۲۰۱۱، ۴۱). ژبه ر کو رکابه رییه کا مه زن نه وی هه فسه نگیی لاواز دکه ت، یان ژی ژکار دئیخیت. نه و رکابه ری ژی، خوه د نه وی شاخره نیی دا دبینه فه، یا د ناقبه را ته نگره یین

^{۱۷} هه نری دلاکروا (۱۸۷۵-۱۹۳۷) ده رووناسه کی فیه نسویه. د لایه نین سووفیگری و ستاتیکیی ژی دا کارناس بوویه. ماموستایی ده رووناسی بوویه ل کولیزا ئاداب ل زانینگه ها پاریس و پاشان بوویه راگری نه وی کولیزی.

دەروونی و هیزا عەقلى دا ڕوودەن. تەرازوویا عەقلى یان هیزا عەقلى عەقل ب خوە نییە، بەلکو عەقلىیەتە^(۱۸)، (عەقلىیەت ژى تیگەهەكە و بنەمایەكا زانستی هەیه، ل سەرەتایا سەدسالیا بیستی د جفاکناسی و دەروونناسیا جفاکی دا پەیدا بوویە و پەرەسەندن و پیکسازیا خوە یا پەخنەیی د زانستین ئەتئۆلۆژی و ئەنتروپۆلۆژی و دیرۆکا هەقەرکری دا تەمامکرینە) (طرابیشتی، ۱۹۹۹: ۲۸۲). د ئەوان زانستان دا دیاردبیت، کو عەقلىیەت ژى هەردوو ئالیین خوە یین پیشکەفتن و پاشکەفتنی هەنە. ئەقە ژى خالەکا گرنگە کو بزانی ل ژیر باندۆرا ئەقان هەردوو ئالیان دا، جیهانا دەورو بەر دەیتە گۆپین. ب تایبەت، کو (پاشکەفتنا عەقلىیەت ژى هۆکارین خوە یین جفاکی - سیاسى هەنە و ئەو بەرپرسیارن ژ جورى بەرەهەمینان و تەکنیک و ئالاقین وى و پەنگدانەقەیا وان ل سەر زەهنیەت ژى و ئەو هۆکار ژى ژبو دوو ئاراستە یین بنگەهین دچن، ئەو ژى ئەقەنە (۱- سیاسەتە فیڕکرنى د جفاکی دا. ۲- هەقەندیین خوەسەپاندن و چەوساندنی ئەوین کو تیدا بەرەلاقن) (حجازی، ۲۰۰۵: ۷۷).

چیدبیت ژبەر ئەقلى مەملانی و شاخەرەنی بوویە، نفیسکاری فەرەنسی (پۆل قالیری)^(۱۹) خەون ب دامەزراندنا (کۆمەلەك بو هزری) دکر. د ناخبەرا کریار و خەونیین قالیری دا، پەشبینییەك هەبوو، ب تایبەت پشستی یەكەمین شەپى

^{۱۸} عەقلىیەت ئەو پیوەرن یین ل سەر بنەمایەكا زانستی عەقل پی کاردکەت کو، د فەرەهنگین سۆسیۆلۆژی و سایکۆلۆجیا جفاکی دا جەه خوە گرتییە و وەکو ئالاقەك ژبو شروقه کرنین ئابوری ژى بکار دەیت. هەر ل سەر قەپژا وى یا گرنگ، بزاقین خورت هاتنە کرن کو زانستەك ژبو لیکۆلینەقە یین بەراوردکاری بو پیباز و عەقلىیەتان د جفاکین ئادەمیزادی دا ب ناقى (ئەتئۆلۆجیا) بەیتە دامەزراندن.

^{۱۹} پۆل تۆسان جولیس قالیری (۱۸۷۱ - ۱۹۴۵)، هەلبەسقان و گۆتارنقیس و فەیلەسوفەكى فەرەنسی بوویە. ئەندامى ئەکادیمییا زمانى فەرەنسی و هەرودەسا ئەندامى ئەکادیمییا هەنگاریا یا زانستی ژى بوویە. ژبەر زۆری و هەمەپەنگییا بەرەمىن وى بوویە، ب بلیمەتەكى سەردەمى خوە دهاته ناسین.

جیهانی. تهنانت ئه وهه قوکا وی یا بناقودهنگ، د میسکی گلهک ژ
عه قلمه ندین دیکه یین ئه وروپایی ژی دا دکه لی، ئه و دبیزیت: (ئهم، گشت
شارستانیته، نها مه زانی ئه م شارستانیته تین ژناقچوینه). هیشتا پیکه فتنا
شهرهستی دهاته ئیمزاکرن، هه فرایه کا گشتی سه ره له دا کو، پیناسه یا
ئه وروپا و چاندا وی ژی یین د قوناغه کا ئالوز دا تیدپه پن (ماتلار، ۲۰۰۸: ۵۰).

د ئه نجاما ئه وی هه فکیشه یا د ناقبه را ته نگژه یا دهروونی و هیزا عه قلی دا،
دکارین بیژین کو (ئه و ترسا ئه وروپا به رانبه ر کریزا هزی هه بووی،
پرخه شکه ره ک بوویه کو، به ره ق دیرۆکی بزقپنه قه. ئه گه ر ئه و زقپنه قه ژی،
ل نک ئوسوالد شوپنگه له ری^(۲۰) به ره ق ره سه نایه تی بیت، ئه و ل نک هنده کین
دن ده لیه قه یه ک بوو کو، هزا خوه ل جفاکی بکه ن و ژ چاندی دهستی
بکه نه قه) (مه رئه و ژیده ر، ۲۰۰۸: ۵۰). ئه و دهستی پیکرن ژی ئه زمونه کا نوی یا
ناسکرنا دۆرهیل و چه وانیا گه شه کرنا مرقی بوو. ل باره ی ناسکرنا ئه وی
دۆرهیلی ژی، (دکارین بیژین، هه ر ئه و تیگه ه و تیورن، بوینه قه چه ند
جورین مه عریفی و ئه فراندنن مرقایه تی پیکدهینن، ئه قه ژی د سنوری
خوه دا چاند ب خوه یه) (تروادک، ۲۰۰۹: ۹۴). ژبو کو چاند ژی، قه پیزا وی یا
نیزیک ژ ئارمانجین پزیمین سه رکه فتی د دوویه مین شه ری جیهانی دا به رده وام
بیت، پتر به ره ق تیورین دهرووناسی و جفاکناسی دچوو، کو زوربه ی ژ
ئه وان تیوران بایه خ ب جفاکین پوزناقایی ددا. چاندا ئه وان جفاکان ژی
ره نگدانه قه یا هزا کولونیا لیزمی بوو، کو هه ژمونا خوه ل سه رگه له ک
وه لاتین پوزمه لاتی و ئه فریقایی و ئه مریکا لاتینی ژی سه پاندبوو. ئالافین
ئه وی سه پاندنی ژی ئه قه بوون:

^{۲۰} ئوسوالد ئارنولد گوتفريد ئاشوپنگه له ر (۱۸۸۰-۱۹۳۶)، میژونفیس و فه یله سووفه کی ئه لمانی یه،
خوه دیی په رتووکا (داکه تننا شارستانیته تا پوزناقایی) یه.

۱-۲-۱- توپژینه‌فہ یین زانستی

ئەفئى ئالاقى چەندىن پىيىن خوه هەنە، كو پى دەينە ئەجامدان. د ئاكام دا، ئارمانج ژى فەجەماندنا زۆرتىن هەژمارا خەلكى يە، كو ب رىيا زمانى زانستى فە بگەنە پاستىيان. ئەو گەهشتن ژى، چەندىن تىگەهشتان درسدكەت و پىرانيا وان د ئەفان پىنگافان دا تىدپەن:

ئا - دەستنىشانكرنا ئالاقىن توپژينه‌فہ يىن زانستى، كو زمانى زانستى يەك ژ گىنگىرەن ئەوان ئالاقانە. گەلەك ژ مللەتان، هەتا نەها، نكارينه زمانى خوه يى نەتەوه يى د گەل زمانى زانستى دا بگونجىن. كورد ژى يەك ژ ئەوان گەلانە، كو هەتا نەها نكارىه زمانى خوه يى نەتەوه يى ژ ئالىي زانستى فە رىك بىخىت و د پىگوركىيەكا زانيارىن درسدت و زەلال دا د گەل جىهاننا سەردەم دا سەردەرىي بكتە (قەرەنى، ۲۰۱۸: ۲۵۳).

ب - ئەركى ئەوان ئالاقان يەك ب يەك بەيتە زانين. ئەو هەموو ب هەفرا گوزارشت ژ چ دەستكەفتى دكەن.

پ - پەندىن دوپىر و نىزىكىن ئەوان ئالاقان بەيتە هەلسەنگاندىن، كو ئەو ژى بنەمايەكا سەرهكييه ژ پىروسەيا دلنيايا جورى و تىدا ئەجامين توپژينه‌فہ يان سەراسد دكەت.

ج - مىكانىزمەك بەيتە فەدىتن، كو كارى ئەوان ئالاقان بەيتە ئەجامدان، ژبو كو پەگەزىن وان چالاک بىن.

ئارمانج ژ ئەوى تىگەهشتن و كاركرنى، ئەوه، كو گوتارەكا زانستى ب هەموو پىكەهاتە و پەگەزىن خوه فە هەبىت و بەيتە رىكخستن و هەقبەندىيەكا بەردەوام د ناقبەرا توپژەران دا چى بكتە. ئەو هەقبەندى كارەكى پىدقئىيە و

دەبیت ھەبیت. ژبو پیکخستن و کۆنترۆلکرنا ئەوی مەبەستی کۆنفرانسیین تایبەت دەیتە سازکرن و پروسەیا ب خوەکرنا ھزری (Plogiarism) ب شیوہیەکی ھویر دەیتە ئەجامدان. سنۆری ئەوان ھەقەندییان ل جەم توێژەران راناوہستیت، بەلکو وەک دیاردەییەکا سەردەم ھەموو تاکین جفاکی قەدگرت، ژبەر کو ریبازا زانستی:

- پیبیشاندەرەکە کو چەوا سەرەدەری د گەل ئالافین تەکنۆلۆژیایا ھەقچەرخ دا بەیتەکرن، ب تایبەتی کو ئەو ئالافین بووینە پیدقییەکا پۆژانە و ھەموو وەلاتییان پیوستی پی ھەیە.
- پیکین ژیان و دنیاواریی ئالۆز و ھەمەرەنگ بووینە و پکابەری ژی زۆر بووینە، ب ئاسانی کاروباریین ھەر مرۆقەکی پریقەناچن، لەوما پیداووستیین ژيانا پۆژانە لیکدانەقەییەکا ھویر دقیت، ژبو دابینکرن و راییکرنا وان ژی دەبیت پشت ب بنەمایین زانستی بەیتە بەستن.
- زمانی تیگەھشتنی گەلەک زاراوہ و تیگەھین نوی یین زانستی کەفتینە تیدا و شیوازەکی فرەرەنگی پیقە دیارە و پتر بو ئالیی زانستی قەدچیت، ب تایبەتی کو تیکەلی د گەل دەزگەھین خزمەتگوزاریی زۆر بووینە، و ھەقەندی د گەل کەس و کۆمپانیین دەرقە و ھندور دا نیمچە ھەمیشەیی لپھاتیە.

ب ئەقی شیوہیی، زمانی زانستی یی بوویە کرۆکا سەرەدەرییا زارەکی و بنەمایەکا لۆژیککیا تویرینەقەیان. ئەو تویرینەقەیین بایەخ ب پیکخستنا جفاکی و چارەسەرکرن کیشەیین وی دای، نھا یین بووینە زانستەک و چەندین زانستین دیکە ژی قاری بووینە. ئەوان زانستان پترین کاریگەرییا خوە ھەبوویە و ب ھەقرا بووینە کرۆکا دامەزراندن و پیشقەچوونا ھەر وەلاتەکی و بیاقەکی گونجای ژبو کارکرن ھەموو زانستین دیکە دابینکریە.

۲-۲-۱ پیشہ سازییا چاندی

پہیدابوون و بہ لاقبوونا رادیو و سینہ ما و پیکلام و دواتر تہ لہ فزیون و سہ تہ لایت و تورین ئینتہ رنیتی، بوونہ ئہ گہ را ئہ وی چہ ندی کو، چاند ژی بییتہ کالا و ئالافہ ک و وہ کو بہایہ کی بازاری سہ رہ دہری د گہ ل دا بہیتہ کرن. بہایین بازاری ژی ل دویف پیفہ را ئہ وی باندوری دہینہ ہل سہ نگاندن ئہ وین دکہ قنہ بہر پرؤسہ یا کرین و فروتنی دا. ب ئہ فی شیوہ یی بہرہ مین پیشہ سازییا چاندی ہہ قہ بندی ب ژیا نا ہہ موو خہ لکی قہ ہہ یہ و دا قین چاندا جہ ماوہری پی دہینہ چین. زالبوونا چاندا جہ ماوہری ژی، پیگہ ہی چاندا ئہ نتلیجنسیای سستکریہ و رولی وان ژی د شوینین دائیخستی دا خاقبوویہ. ہر ئہ فی قہ ریژا خورتا چاندی، تیکہ لکیشیہ کا بنہ جہ د ناقہ را تہ کنولوژیای و دہستہ لات و ئابووری دا درستکریہ. د ئہ نجما ئہ وی تیکہ لکیشیہ دا، پیشہ سازییا چاندی سہ رئا فکہ فت. چاند ب خوہ ژی ژ دوخہ کا ہزرییا بالا، بو بیاقہ کی کرداریی بہر فرہ و بنگہ ہین قہ ہوسیا. بہرہ می ئہ وی پیشہ سازیی کہ فتہ بہر دہستی ہر کہ سہ کی و ئہ و کہ س ل ہر دہرہ کی بیت.

۳-۲-۱ عہ قکاریییا بہرہ مہینانی

تہ کنولوژیا وہ کو ئالافہ کا کاری، باندورا خوہ ل سہر ریژہ یا بہرہ مہینانی ہہ یہ. عہ قکاریییا بہرہ مہینانی ژی، عہ قکاریییا مروقی ب خوہ یہ، ئہ و ژی عہ قکاریییا ہہ موو ہہ قہ بندی دہر دورا وی نہ. ب پیچہ وانیا ئہ فی بوچوونی ژی، ئہ گہ تہ کنولوژیا نہ بوو و پشت ب ئالاقین سہرہ تایی ہاتہ بہستن ژ ئاژہ لی و دہستین کاری، ئہ قہ ئہ وی دہمی، ہہ قہ بندی دی بنہ ہہ قہ بندی دہستہ لاتہ کا خوہ دی مؤرکہ کا ہلچووی، پتر ژ ئہ وی ہندی کو ہہ قہ بندیہ کا زانستی بابہ تیانہ بیت. ئہ قہ یہ ک ژ خالین پاشکہ فتنا جفاکی نہ، کو (نہ دیم ئہ لبیتار)ی دہستنیشانکریہ و ژ ئالیی د. مستہ فا حجازی

ژی څه په سنده (حجازي، ۲۰۰۵: ۷۶) و د رافه کړنې خوه دا نيزيکه ژر پچکه يا (جيران ماندل)ی کو د بيژنيت: ته کنولوژيايي پوله کي گرنگ د پیکهینانا بيئاگاميا دهسته جهمعی دا هه یه. نه و ژي ب پيا نمونه يين بالا يين ل سهر دهزگه هين جفاکي دهينه سه پانندن و نه و گورانکاریين د نه پينا وان بو جيهانی و شيوایي کارپيکړني دا رویددهن (هه رنه و ژیده، ۲۰۰۵: ۷۷). هه ر ب پيا زانستين بهرزه فتکری و ته کنیککاریيا پيشکه فتی څه، جفاک دکاريت ل سهر سروشت و ديروکي زال بيت. د نه څي زالوونې ژي دا، مروڅي ليزان ژ ديليا ديروکي و قانونين سروشتي پرگار دبيت. نه و پرگار بوون ژي، پيي ژبو هيزا مروڅي خوه شدکت، کو سه ريشک بيت د ريفه برن و ریکخستنا کاروباريين جفاکا خوه دا. ب نه څي شيوه يي عه قلکاریيا ئالافين کارکړني و عه قلکاریيا مروڅي ب خوه هه فته ريب پیکه پيشدکه فن.

۱-۲-۴ جيوپوليتيکيا چاندي

نه گهر شروڅه کړنې نه پينېن دهرووناسي ژ شروڅه کړنې تيگه ها چاندي دهستي بکن (تروادک، ۲۰۰۹: ۸۹). نه څه نه جامين چاندي ژي، د چه وانيا ريفه برنا سياسه تي دا ب داوی دهين. نه و سياسه تين گشتي يين سه بارهت پيشه سازيین چاندي ژي ل ژير بانډورا کالايين هزري دا نه، نه وين د نه نجاما ته فليبه فبوون و هه مه جوړي دا به ره م دهين.

د دهستيکا هزار سالييا نوی دا، کو جه ماوهری وئ بو زيده بوونی دچيت. نه و زيده بوون دي بيته ژیده ره کي مه زن ژبو کو ناساندنه کا نوی بو جيهانی بهيته کړن. چه ندين دهوله ت و ئانانسین ملله تين هه فگرتي خاوه نداریيا نه وی نه رکی ب ستويي خوه څه گرتييه. هه ر و ه سا گه له ک دهسته يين پيشه يي و ته فگه رين جفاکي ژي که فتينه د نه څي څه پيژي دا و تيدا کاردکه ن.

هندەك پلانن ستراتژیی گشتی د ئەوان بزاقین هەمەجۆریا چاندی
دا خویا بوونە و ئارمانجا وان ئەووە کو سنۆرەکی ژبو ئەوان جوداوازیین
جیهانی دابنن یین هیشتا د پیناسەکرنا هەمەجۆریی دا ناکوکن^(۲۱).

۱-۲-۵ یەكەتی / هەمە جۆریا چاندی

دەما بەرەمی پێشەسازیا چاندی، دگەنە هەر دەرەکی و دگەقنە
بەردەستی هەر کەسەکی، ئەقە دبنە رێخوێشکەرە کۆ، هەقەبەندیین
ئورگانیک د ناقبەرا چەندی جۆری نەووەکەقە دا درست بێن. ئەو هەقەبەندیین
ئورگانیک ژێ، یەكەتی یەك د ناقبەرا ئەوان دا چی دگەن. یەكەتیا جۆران
ژێ، گرنگیا جە و شوینان دیار دگەت. جە بچووک بیت یان مەزن، هەمان
ئەك تیدا دەینە کەرن. د ئەقی هەقکێشەیی دا، وەلاتین بەرفرەهیین
دائیخستی یین یەك چاند، یەك نەتەو، یەك زمان دبنە قانین بچووک و گرنگیا
خوێ دەستدەن. بەروفاژی ئەوی چەندی ژێ، ئەو وەلاتین (یەكەتی) / هەمە
جۆری) یا چاندی تیدا بەرقەراره جیهانەکا بەرفرەها تەمەت هەقەبەندیین
مروفایەتی بۆ خوێ درستدەت. کورد ژێ هەتا نەها، قوربانین
بەرقەرارنەبوونا یەكەتی / هەمە جۆری نە. ئەو وەلاتین کورد تیدا
دابەشبووین، ب دائیخستی ماینەقە یان ژێ نیمچە دائیخستینە. سیستەمیین
حکومرانییا ئەوان دەولەتان باندورا خوێ یا ئەریینی و نەریینی ل سەر
کەسیتییا مللەتی کورد هەبوویە:

لایەنی ئەریینی ئەو بوویە، کو زۆربەیی کورد ل حەسرەتا بدەستقەئینانا
مافین خوێ بووینە. هەروەسا د ئاڤاکرنا جڤاکەکا یەكەتی / هەمە جۆری دا
بەیتە قەبوولکەرن و پۆلەك تیدا هەبیت. ئاریشەیا مەزن ئەو، کو ئەوین کورد
د گەل دا دژین وەسا هزردکەن، کو تنی ئەو پاستن و پاستی ب وان پا یە.

^{۲۱} بۆ رۆنقەکرین پتر، بنێرە: ارمان ماتلار، ۲۰۰۸: ۱۸۳-۱۹۳.

لايهنى نهرينى ژى، ئو بوويه، كو شيوازي پيڤه برنا ئوان وه لاتان
رهنگدانه فها خوه ل سهر جفاكا كوردستاني هه بوويه. هه ولدايه چانده كا
رؤهن ل باره ي يه كه تي / هه مه جوړيي به لاقنه بيت. نارمانجين هه ره پيدى و
هوكارين نازاربه خش تيكه ل ببن. ليكدابران و هه دژى كارى خوه يى
قيزه وهن د جهسته يى جفاكا كوردستاني دا بكن.

۶-۲-۱ بازاركارى

د نيڤا دوويى يا سه دساليا بيستى دا، ئو (يه كه تي / هه مه جوړ) يا
گه شه كرى و پيشفه چووي. به رانبر وي و هه تا راده يه كى هه فته ريب د گه ل
وي دا، دوويه نه يا (بازار / جيهان) ي ژى سهره لدا. كو مپانيين فره ره گه ز د
بياقى نيڤده وله تى دا چالاكيين خوه ده ستپيكرن و ستراتيجيا وان ژى
ره هنده كا جيهانى هه بوو. مه به ستا ئو ي ستراتيجي ژى قورغكرنا دوو
لايه نان بوو:

ئا - هه موو خه بات و بزافين كاربه ران و به شداريكرنا وان د چالاكيين
بازارى دا كو نترول بكه ت.

ب - ل ژير باندورا شوپره شا ته كنول ژيايى دى جفاكه كا گشتگيرا ل
دويڤ پيڤه ژويا خوه دا بين كه ت.

ژبلى ئالىي ئابوورى، لايه نين ستاتيك^(۲۲) ي ژى د بازاركارى دا پيشكه فتن.
ستاتيك ژى وه كو ئه لكساندهر باومگارتن (۱۷۱۴-۱۷۶۲) دبئزيت: هه ستى
رؤلى خوه د هه لسه نگاندن و ناسينا تشتان دا هه يه.

^{۲۲} ستاتيك ئانكو جوانناسى، وه كو زارواه بو يه كه م جار فهيله سووفى ئه لمانى (ئه لكساندهر جوتليب
باومگارتن) ي بكاره ينايه. مه به ستا وي ژى ژ ئه فنى زارافه يى ئو بوو كو (ئو زانسته ب رپيا
هه سته وهران تشتان بناسنه فه). ئه وي دگوت: ئه وي بقت تپورا ستاتيكي شروفه بكه ت، ده بيت دوو

نها ستاتيکيا بازارکاريی بوويه زانستهک و کار ل سهر پايژکارييا نارهزوويا کرين و کاربهريی ل جه م خه لکی دکهت.

ئوا ژ هه موويان گرنگتر ئه وه، کو ئه و بوچوونا (برنتانو) ^(۲۳) ی ل باره ی فلهسه فیهی دهر پریبوو ل سهر دوویانه یا (بازار/ جیهان) ی ژی هه فچوت دبیت کو (پیدقیبوون پره نسییا مه زنده کرنا نرخا تشتی یه) (غریغوار، ۱۹۷۰: ۳۴). پیدقیبیین خه لکی زوربووینه و نابوویناسین سیاسی ژی پیشبینیا روله کی مه زن ژبو بازار ی نازاد دکهن. ئه وان چانده کا خوه بایبوونی هه یه و وه سا هزر دکهن کو خه لکی دیکه تیناگه هن.

ل فییره یا فیره تیگه هشتنهک هه بیت بو سروشتی دیموکراتیی، داکو چاندا نیشتمانی نه بیته کالایه کا بازار ی و جه ماوهر ب ناره زوویا خوه بهیلن و ل دویف دلی ئه وین دیکه چانده کا بازارکاري - ئه له کترونی ل جهی وی وهر بگرن. هه قبه ندیین بازارکاري ئه گهر شاش و خراب ژی بن، لی بهره وام د زوربوون و فره وانبوونی دا نه. ئه وین نکارن پامانه کا نیشتمانی بده نه ئه وان بهره مین نویخوان، ئه فه دی د ئه وی نازادیا له زگینا بازارکاريی دا بهوژن. د ئه فان سالین داویی دا، چه ندین پیکین نوی یین بازارکاريی سه ره لدان، ب تایبه تی نازادیا بازارین بهره فتکری و ئه و بازارکاريیا ل ناسمانی دهیته کرن و ئه وین بنگه هین خوه یین سه ربخوه ل ئه ردی هه نه. ئه وان گورانکاریان باندورا خوه یا پاستوراست ل سهر چاندا جفاکی و هه روه سا جوړی په فتارین مروقان ژی هه یه، ب تایبه تی کو بیاقین دهروونناسیی بهره ره ه بووینه و دهروونناسیا دیزاینا که لوپه لان و دهروونناسیا کاربه ری وه کو دوو زانستین سه ره کی و کاریگه ر لایه نین بازارکاريی سه ره ده ریی د گه ل دا دکهن.

خه سلته هه بن: هزرکرنه کا زه لال و هه ستیارییه کا هونه ری. د سه دسالیا نوازدی ژی دا (دیقید

هیوم) یه که م که سبوویه ئه و زاراقه یه د زمانی ئینگیزی دا بکارهینای.

^{۲۳} فرانز کلیمنس ئوتوراتوس هیرمان برنتانو (۱۸۳۸-۱۹۱۷) فه یله سووفه کی ئه لمانییه.

۲-۱-۷- ئاكار

ئاكار وەك زاراقەيەكا بەربەلاقبوویی د جفاكی دا، فۆرمەكا دەروونی هەیه. (هەموو نەریت و ئاراستە و دلینی و میناکین بالا قەدگریت. شیۆهیهکی تەواوکاری پیقە دیارە و بەرەق جیگیری و سنگە پیبوونی قە دچیت) (الحجازی، ۲۰۱۲: ۱۸۷). هەمیشە بایەخی ب لایەنی باشیی ل جەم مروۆقی دەت. بنگەهی وی یی درست سوقراتی (۴۷۰ پ. ز - ۳۹۹ پ. ز) دانایە. ئەگەر ئەوی نکاری بیت وردە کاریین وی ژێ شروۆقە بکەت، لی پرەنسیپا وی یا سەرەکی پۆهئقە کرییە و هەتا نە ل دویت شوین و دەمین جودا پاقە کرنا وی یا بەردەوامە. ل دویت بۆچوونا وی چاکی زانستە، بیی زانستی کار ناهینە ئەنجامدان. ل کۆقە زانست هەبوو کار ژێ هەیه. ئەوی یەکەمین پرس سەلماند، کو چو کار بی زانست نینە. پوختە یا ئەقی بۆچوونا وی ئەو، کو کەس ناگەهتە ئەوی ئارمانجا ئەوی پی مەبەست ئەگەر زانینەکا تەمام ل بارە ی ئەوان ئالاقان نەبیت یین ئەوی دگەهینە ئەوی مەبەستی (بدوی، ۱۹۸۴: ۵۷۹). بۆچوونا سوقراتی پیشکەفتن ب سەردا هاتینە، لی هیشتا هەقەندی ب سنج و ئاکارین ژینا مە یا هەقەرخ قە هەیه.

ل دویت ئەقی بۆچوونا سلال، ئاكار د ئەنجامی کارپی کرنی دیار دبیت، لەوما هەروەکو ئیمام غەزالی دبیت (کردارین وی ب ساناهی دەینە ئەنجامدان و پیدقی ب چو هزرکرن و پراوەستانی ناکن) (الطوسی، ۲۰۰۵: ۶۸). ئەو کردار ژێ دوو جۆرن: یین باش و یین خراب و دبنە ژێدەرین سەرەکی کو ئاكارا هەر کەسەکی پی بهیتە هەلسەنگاندن. ئیبن خەلدون ل ئەوی باوەریی بوو، کو د ئاكارا مروۆقان دا ستم و زۆری هەیه. هەندەك زۆریی ل هەندەكان دکەن، ئەوی چاقی وی ل مالی برایی وی بیت، دی دەستی خوە ژێ درێژکەتی و ئەگەر کەس پیی لی نەگریت دی ژ خوە پرا بەتن (بدوی، ۲۰۰۴: ۲۵۴). هەر ل سەر ئەقی بۆچوونی گەلەك نەپین ل بارە ی ئاکاری درستبووینە

کو، هندەك وەسا ھزردكەن ئاكار ھەتا رادەيەكا زۆر دلینیی و نەزانستییە. گەلەك جاران ژى تنى ئەندیشەيەكە و ژبۆ سەركۆتكرا خەلكى ديكە بكار دەھیت. ھندەكین ديكە وەسا ھزردكەن كو، پرسەكە و ھەقەندی ب ئەوان تشتان قە ھەيە یین دایابین مە باوەرى پى ھەيە، نەك ئەوین ئەم ھزرى لى دكەين. وەكو دیار ژى زۆربەي ئەو تشت، ئەو بوون یین ل دەردۆرا گولینى (سیكس) ى دزفەرن (ایگلتن، ۲۰۱۴: ۱۶۳). ئەو جوداوازییا د ناقبەرا دوو نیشان دا ھەي، بیاقەكى دەستخووشە كو بەیین جفاكى پیگەھى خوە تیدا جیگەردكەن. ژنشكەكى قە و ب ئاسانى ئەو بەھا ژ دلى خەلكى دەرنانچن. ئەو بەھا د ناخا نەستى وان دا ھاتینە داھیلان. بۆ دەمەكى دريژ دەمینە قە و باندۆرا خوە ل سەر پەوشتى ژى ھەيە (الوردی، ۲۰۰۷: ۴۸). ب ئەقى شیوھى ئاكار سیمایى ھەرى دیارى جفاكى یە، وەكو پیقەرەكى بنەجھ بۆ ھەموو پەفتار و ھەلسوكەفتین ھەر تاكەكى دەھیتە دیتن. ئەو پەفتار ژى ل دويفت بۆچوونا (كانت ۱۷۲۴ – ۱۸۰۴) ى تەقایا چالاكیین عەقلى كرداریى وى قەدگرن (كانت، ۲۰۰۸: ۲۴۷)، لەوما وەكو زانستەكا سەربخوھ ل سنۆرى فەلسەفى دا قەكۆلین ل سەر دەھینەكرن.

چارلس پینوڤییه^(۲۴) ل ئەوى باوەرى بۆ، كو ئاكار ل سەر بنگەھەكى زانستی پەیدا دبیت. مەبەستا ئەوى ژى ئەو بوو، كو دەبیت ل سەر بنگەھى فەلسەفەیا پەخنەیی ئاڤا ببیت. ئەوى دگۆت: (مروڤى عەقلى پى ھاتیەدان، وەسا دزانیت كو ئەوى ئازادە) (بدوى، ۱۹۸۴: ۵۲۷). ب ئەوى شیوھى عەقل و

^{۲۴} رینوڤییه (۱۸۱۵-۱۹۰۳) فەیلەسووفەكى فرەنسییە. ئەندازیارى خوەندبوو. پەسپۆرى د بیركارى و زانستین سروشتى دا ھەبوو. دامەزرینەرى پىبازا (كەسینی Personalisme) یى بوو. ب ھەردوو مامۆستایین خوە (ئوگست كۆنت) و (ئەنتوان كۆرنوى) داخبار بوو. ژ بەرھەمەین وى پەرتووكا (نافەرۆكا كۆماریى بۆ مروڤى وەلاتیى) یە.

ئازادى دوو بنگه هين سهره كينه كو تيرا درستبونا ئاكارى بكن. هوسا رهوشت دى يا ئاكارى بيت، نه گهر عه قلى ريسايين نه وى رهوشتى دارشتن.

۱-۲-۸ وهبه رهينانا دهروونى

ل دويف شروفه كرنا پيناسه يا خواه ناسينى، ب تايه تى دههين و كرن و هه بوونى دا، نه وا د پهيژه يا ماسلو^(۳۰) يى دا هاتيه رونقه كرن، راستيه كا هاتيه هوئى و يا بوويه نه جامه كا سه لماندى و ريكوپيى و پرسه يين بيرمه ندى و پلانين وه به رهينانا دهروونى ل سهر دهينه ئاكارن، چونكه:

۱: د پراكتيزه كرنا وى دا، ئالىي ئابوريبيا دهروونى فه راهم دبیت. هه لبه ت بنه ما و پره نسيين ئابوريبيا دهروونى جودانه ژ ئابوريبين ديكه يين جوگرافى و سياسى و دارايى و نه ده بى ... هتد، ژ بهر كو:

ئا- ئابوريبيا دهروونى ئابوريبه كه د هندورئى مرؤقى دا گه شه دكه ت، لئى ئابوريبين ديكه ل سهر بنه مايئى سه ره ده ريبيا مرؤقى دگه ل كه رسته و خه لكئى ده وروبه ردا دهينه ئاكارن.

ب - پيشكه فتننا ئابوريبيا دهروونى د نه مانا كه رستين وئى دا يه، كو گريئ و نه خواه شيبين دهروونيه، لئى پيشكه فتننا ئابوريبين ديكه ل دويف ئاستئى بلندئى جور و هه ژمارا به رهه مين وئى دا يه.

پ - دهوله مه ندييا ئابوريبيا دهروونى د مايه پوچيا سه رمايه يا وئى دا يه، لئى دهوله مه ندييا ئابوريبين ديكه د زئده بوونا سه رمايه و زوربوونا به رهه مين وان دا يه.

^{۳۰} نه براهام ماسلو (۱۹۰۸ - ۱۹۷۰)، دهروونناسه كئى نه مريكييه. ل سالا (۱۹۳۴) ئى بپوانامه يا دكتورايئ وه رگرتييه. ژ دامه زرينه رين پهي مانگه ها ئايسالن ل كاليفورنيا بوويه. ل كوليژا بروكلين ماموستاتى كرىه. خواه دئى تيورا (پالده را مرؤقى) يه. چه ندين په رتووك ل باره ي دهروونناسئى به لافكرينه.

ج - هیژا بزاقکه را ئابوورییا دەرروونی تاکه و، باندؤرا وی ل سەر دەروربه ر دا ههیه، لی هیژا بزاقکه را ئابووریین دیکه د هه قبه نندیین دەروربه ر دا یه و باندؤرا وان ل سەر تاکه کهسی ههیه.

چ - ئابووریا دەرروونی گۆرانکاریین بله ز ب سهردا دهین و شاره زاییه کا هویرا ئەزموونگه رایى د کۆنترۆلکرنا وان دا پپویسته، لی ئابووریین دیکه پتر د جیگیرن و د کۆنترۆلکرنا گۆرانکاریین وان دا پتر پشت ب پرگه و گریمانەیین پلانین وی یین دارشتی دهیته بهستن..

۲: د وه به رهینانا دەرروونی دا، توخمین وی یین راسته قینه دهینه دهستنیشانکرن، کو ئەو مروفین خوه دی ته ندرستییه کا دەرروونی نه. ئەو کهس دکارن ب شیوهیه کی پیکوپیک مافین خوه بزائن و ئەرکین خوه ژى بجه بینن. ل قیره پیدقییه ب کورتی ژى بیت ئەوان پره نسیپین ته ندرستییا دەرروونی شروقه بکهین، کو یا فهره هر کهسه ک بدەستخوه قه بینیت و ب کورتی ئەقهنه:

ئا - هر کهسه ک ب هویری د دەررونا خوه دا شوپر بیته قه و راستییا شیان و بوچوونین خوه بزانیته. ب وردی ئەو نهینی یین د هناقین خوه دا شروقه بکهت، دویر ژ خوه خاپاندنی. دی ب درستی کیماسی و خالین لاوازین خوه دهستنیشان کهت. ژ دهستنیشانکرنی ژى هه موو چاره سه ری دهستی دکهن.

ب - هر کهسه ک خوه فیڕ بکهت، کو ب پیکین درست کیشه و ئاریشه یین خوه چاره سه ر بکهت، بیی کو هه لبعیت یان ژى په نای بو توندوتیژیی ببهت. باشترین شیواز ژى بو چاره سه رکرنا ئاریشه یان، شیوازی زانستی یه. تیپرامان، هزرکرنه کا هویر، هه موو ئالیین باش و خرابین ئاریشه یی بهینه دیتن، هه لسه نگاندن و شروقه کرنا وی.. سیمایین سه ره کیین

شیوازی زانستی نه، کو پیدقییه مرؤفخوہ فیبری بکته و ل سہر
رہیبت.

پ - مرؤفی د ژيانا خوہ دا نارمانجک ہہ بیت. چونکہ نارمانج ناہیلیت شیان
و توانایین وی پرتہ وازہ بین، بہ لکو ہہ موویان قہ دجہ مینیت و مرؤفی ژ
گھوشیبوونی و خہ مساریی دویر دئیخت. ب نہ بوونا نارمانجی ژ ل
جہ م ہہ مرؤفہ کی دی فاکتہ رہ کی بنگہ ہین د ئا فاکرنا کہ سیئتیا وی دا
وہ ندا بیت.

ج - ہہ فالگرتن و یہ کدی ناسین سیمایہ کا مرؤفبوونی یہ. ہہ فالینی تہ نیا
ئالوگورپیا بیر و نہرین و بوچوونان نییہ، بہ لکو تہ قلببوونا ہہ ست و
ژیکنیزیکبوونا ئارہ زوویانہ، گوہراگرتن و خہ مہ لگرتنہ. ہہ روہ سا
دانوستاندہ کا ہہ مہ لایہ نہ، کو دہرپرین و شیرت و ہرگرتن تیدا دہینہ
ئہ نجامدان.

چ - دگہل خوہ و ئہ وانین دیکہ ژ پڑھن و زہلال بیت. پیدقی ناکتہ د
سہر دہریا خوہ دا دگہل خہ لکی دیکہ ب چہ پوچیر بیت و د
ہہ قہ ندین خوہ دا خاروقیچیان بکار بہینیت. ہہر کیماسیہ ک یان ژ
دلمانہ ک درست ببیت، یا باش ئوہ کو د وختی خوہ دا بہیتہ
چارہ سہر کرن. کہ لہ کہ بوونا نہ قہیدی و ئاجزییان نہ دویرہ نہ ہنگاڈ
ئہ نجامین خراب و نہ خواستی لی درست بین.

د - دہمی نہا، ببیتہ بنہ مایی کار و ئہ رکین پڑانہ. جہخت ل سہر
بہرہ فقرن و ریکخستن و ئہ نجامدانا ئہ وان تشتین ل بہر دہستن
دہیتہ کرن. ئہ و بایہ خدانا زور ب دہمی نہا، پامان ژ ئہ و نییہ کو دہمی
بوری و سہر بورین بہری بہینہ پشتگوہ ہاقتن. بہ لکو دہ بیت ئہ و
شارہ زایی و ئہ زمونین بوری ببہ پالپشت بو پڑا نوی، کو د پڑا خوہ

دا مفای ژی و هریگریت. د هه مان کات دا، زور هزر ل پاشه روژی نه هیته
کرن کو کارین ل بهر دهست بهینه فها موشکرن، به لکو کاری ئه قرو
ببیته ریخوه شکر نه ک ژبو روژین دا هاتی و د دهستکه فتین ئه قرو دا
ئاسوین پاشه روژی بهینه دیتن.

ه - هویربینی د کاری دا، کو کاری خوه ب جوانی و ب ریکوپیکی ئه انجام
بدهت. دوو سی کاران بهه قرا نه کهت، کو چو ژ ئه وان ب درستی نه هیته
کرن، به لکو ریژی به ندییه که هه بیت کو ژ ئه وین گرنگ دهستی بکهت و
پاشان ل دویت کات و دهمین زیده کارین دیکه بکهت. ئه و ریژی به ندی ژی
نابیت بگه هته ئه وی راده یی کو بیزاری ل درست ببیت. هویربینی ل
دویت شیانان باوه ریی بو خوه دیی خوه درست دکهت.

و - به شداری د چالاکییه کا جفاکی دا، مفا و سوودین زور هه یه. مروقی ب
هیز دکهت و هه قبه ندییان ژی د گهل ده ورو بهر دا موکتر ل دکهت.

۳: په یزه یا ماسلوی ژ ئالیی سایکولوژی فه - ب تنی - ناهیته پراکتیزه کرن،
کو مروق خوه تیدا ناس بکهت، به لکو ب کیری پروژهیین تاییهت ب
پوهه و ئارهل ژی دهیت، کو چه وا د قوناغین گولقه دانا خوه دا بهینه
سه غبیر کرن و ریخستن تا دگه هنه قوناغا پیگه هشتن و به ره مدانی،
چونکه گولقه دانا ئه وان هه ردوو لایه نان ژی ته مامکه ریچ چالاکیین
مروقانه، یان ژی هه تا راده یه کی ل ژیر کونترولا وان دا بیت... ب هه مان
شیوه ژبو لایه نیین دیکه یین ئابووری ژی درسته، کو دا هاتی که سه کی
یان ده زگه هه کی یان وه لاته کی پی زیده دبیت.

* * *

ل په ی ئه فان خالین سلال، کو ب کورتی هاتینه لیکدانه فه. ده رنه انجام
دیاردبیت، کو ئه و ئالافین خوه سه پاندنی بووینه و، پشت ب که له پوره کی

دیرینی پتر ژ دووسه د سالین هزرا پوژئاقایی دبهست^(۲۶). ئه و ببونه د یارده یین سهره کیین سه دسالییا بیستی و ئالوگورییه کا تاك لایه نه د ناقبه را ئه وان و وه لاتین دیکه دا دهاته کرن. چاندا بازارین دراقی و باندورا میدیایا نه پهن و تیکه له بوونا یه که یین ئابوورین زه به لاج هه ژموونا سنورین جوگرافی سست کربوو، هه زه جفاکین لوکال بو جیهانگیری خورت کربوو. د داوییا سه دسالییا بیستی دا، ئه و نه پارزیبون و دووبه ره کیین د ناقبه را چاندا، نه ریت، بنیادی .. ببونه به رماقکین به ری و ده می وان ب سهرقه چووبوو (ماتلار، ۲۰۰۸: ۱۳۱).

د گه ل ده ستپیکا سه دسالییا نوی، سیمایین شیوازه کا هه مه ره نگیا هه فرکیی په یدابوو، کو پشت ب هه ردوو لایه نین ئابووری و چاندی دبه ستیت. ئه فان هه ردوو لایه نان ژی، د ئه فراندنین خوه دا باندوره کا خورت هه یه. ده ستکه فتیین وان مه ودا کورت و قوناغبړن. ب تایبه تی ل سهر ئاستی گه شه کرنا بازارکاری و پیشکی شکرنا خزمه تگوزارییان دا. د بازنه یین ئه فان هه ردوو چالاکییان دا، شیوازه کی نوی دوو لایه نی د ناقبه را فریکه ر و وه رگران دا جهگرتیه. گه شه کرنا هزی - زانستی ژی بوویه پیقه را گه هشتنا ئارمانجان. ئارمانج ژی د قوناغبه ندییه کا له زگین دا، جهخت ل سهر ب نیقه ده وله تکرنا چافدیرییا پیشه سازیین چاندی دکهن. ل فییره د ئالیی گه یاندنی دا، ته کنولورثیا زانیارییان دی ژیارا مروقایه تی پیشفه بهت. ژیار ب خوه ژی، وه کو مالک بن نه بی دیژیت: د ناقه روکا خوه دا، ژ کومه له بهایین چاندیین بده ستفه هاتی پیکهاتیه، له و ما هه میشه چاره نفیسا مروقی یا ب چاندا وی فه گریدایه (نبی، ۲۰۰۰: ۱۰۱). ئه فه ژی دی مه گه هینته ئه وی راستی،

^{۲۶} هزرا خوه سه پاندنا پوژئاقایی ل سه دسالییا بیستی هه ردوو بلوکین سه رمایه داری و کومه نیستی دگرته فه. ئه وان خوه وه کو دوو هیژین سه ربازیین پکابه ر ژی دهرخستبوو. هه ر یه ک ژ ئه وان هه ولا ده ست ب سهر داگرتنا جیهانی دا.

كو چاند دى بېته چه قا هه قركييان و هه موو شاخپه نى و مملانى بېن جيهانا
مه يا نه قرو دى ل دور بازنه يى وى زقرن.

* * *

هه موو ديارده بېن جفاكى، نه وېن د بازنه يا گو هه پرتنن نوى دا گه شه دكهن،
باندورېن وان ل سهر هه قبه نديين وه لاتان دا هه نه. نه و هه قبه ندى هيشتا
كارىگه رتر دبن، ده ما سنورېن وه لاتان تېدپه رېنن و دگه هه نه چالاكيين
ده زگه هين جفاكا مه ده نى. نه و هه قبه ندى پتر ته قله هه قبوونين خوه خورت
دكهن، چاخى تاكه كه س زى جهى خوه يى ديار د نيقا تور ا نه وان
هه قبه ندييان دا دگريت. د نه قى بازنه يا ديارده يان دا، ئاكار چه قا بنگه هينه و
هه موو ديارده بېن ديكه ل دور وى زقرن. د نه وى زقرينى دا، هه قسه ننگيا
خوه دپاريزن.

هه تا داوييا سه دسالييا بيستى زى، ئاكار د نافبه را تاكه كه س وده زگه و
وه لاتان دا ديارده يه كا هه قپار بوو. لايه نين ئاكارى - ب شيويه يه كى ژ
شيوه يان - تيكه ه لى سياسه ت و به رزه وه نديين كه سيى دبوون. نه و هه ر سى
لايه ن تيكالزيبوون، كو هه ر يه كى ژ ئالىي خوه قه دبر. ته مو مژاوييه ك د
نه نجامين ليكدانه قه يا وان دا هه بوو.

د نه وان هه قبه نديين هه قركيى دا، كه سى به رانبه ر ب هوڤ و شيت و تاوانبار
دهاته ديتن. نه قه بوچوونه كا كلاسيكيا كه قنار بوو، ژ زه مانه كى دېرين قه
هه بوو. سوقراتى هه ولددا نه قى حاله تى شروقه بكه ت، كو ئاكار چاكييه و
چاكي زى كوزانيارييه، نه قه ده بيت هه ر مروقه ك كا كلا نه وى كوزانيارىي
بزانيت، بىي نه وى زانينى زى هه موو تشتيت ديكه بوچوونين مه زنده كرينه و
هه قبه ندى ب ئاره زوويان قه هه يه، ل قييره نه م دى ژ نه وى گوتنا وى يا
به رده وام دگوته قه تيگه هين كو كه س ب قيانا خوه شه پانگيز نييه (بران،

۲۰۰۸: ۱۱۱). ئەۋى بۆچۈنە سوقراتى چەندىن گۆھەرتىن ب سەر دا هاتن، لى چو ئەنجامىن يەكلاكره قە ژى شىن نەبوون. هەژمارىن بى دويماهى ژ رېسا و شىرەتان هاتنە دانىن و ئەو سىكۆچكا (ئاكار، سىياسەت، بەرژەۋەندىن كەسىتى) هەرىا بەردەوام بوو. ئاكامىن وى ژى ببوونە نەرىتەكى ماقويل و ل جەم زۆربەى خەلكى، پەسەندكرى بوون. گەلەك جارن ئەو ئاكام ب دەستكەفتى دەھاتنە زانىن و گەلەكان ژى خوہ ب ئەۋان سەرکەفتنن باددا.

ھەرچەندە پاشماقېن ئەۋان جۆرە ئاكاران ماينە، لى ئەۋا نھا ھزر لى دەھتەكرن و ل دويف گولفەدان و پېشقەچوونېن سەدسالانوى پەسەندن، ئەۋە، كو ھەقرك يان ژى دژبەر ب كەسەكى ئاسايى بەھتەدېتن، ۋەك ھەژمارەكا رېزدار بەھتە قەخوہندن، ژبو كو باش بەھتە ناسكرن. ل پەى خالىن ۋەكەك و جىاوازىن ھەردوۋ ئالىان سەرەدەرى د گەل دا بەھتەكرن. ھەر ئالەك پېشقەبرنا خالىن ۋەكەك بەدەت و ھەۋلا كېمكرن يان ژى ژناقېرنا خالىن ناكۆك و جىاواز بەھتەدان. نھا ئەقە بنەمايا ئاكارا پەسەندكرىا سەردەمە، تنى بەھايىن ئەرىنى دبنە سىمايى ئاكارى. ئەۋ ئاكار ژى جھى شاناژىيە، دەما ژ ئالىي كەسەكى يان دەزگەيەكى يان ژى ۋەلاتەكى قە دەھتە پېرەۋكرن. بەروفاژى ئەقى چەندى، (دەما تو دژبەرى خوہ ب شىت نافدكەى، ئەقە ژ ئالىي ئاكارى قە تو يى ئەۋى ژ تەلەكې رزگار دكەى و ژ بەرپرسىارىيەتيا تاۋانى ژى دەردئىخى)(بېفلتون، ۲۰۱۴: ۱۶۵). چونكە ئەۋىن شىت و ھار، ھەر كارىن خراب ژ دەستى وان دەھىن و قانوون ژى ۋەك نەساخىن دەروونى سەرەدەرىي د گەل ئەۋان جۆرىن مرؤقان دكەت.

ئەم خەلكى كوردستانى ژى، چەندىن سالە قوربانىيىن ئەۋى ئاكارا كەقنار و بۆچوونىن كلاسكىن. دەم ھاتىە، كو خوہ ژى قەدەر كەين. ب گەرمى تىكھەلى شارستانىيەتا نوى يا جىھانى بىين. ل سەر پىنى لايەنن ئەرىنى يىن ئاكارا نەتەۋەيى و ل دويف بىركرنەقەيەكا رەخنەيى كار بو بەھتەكرن.

ته وهری سییی:

سیمایین بنگه هین د ریځستنا چقاکی دا

۱-۳-۱ ریځنه که قتل ل سهر هه قسه نگیکرنا بهایان

ژ کیشه یین چقاکیین سه دسالییا بیستی، نه هه قسه نگییا بهایان بوو. ئه وی نه هه قسه نگیی ژی باره کی قورس خستبوو سهر ملین ئه وان وه لاتین خوه د سی بلوکاندا خرځه کربوو. ململانیه کا توند د ناقبه را ئه وان دا هه بوو (زامیر، ۲۰۰۶: ۴۰۲). هنده ک ژ ئه وان چالاک بوون و شانازی ب سهرکه فتنین خوه دکر. هنده کین دیکه ژی، ل په راویزا رویدانان دا خوه قه دهر کربوو، د ناریشه یین خوه یین هندور دا دکه لین. د نیف هه ژمونا ئه وی شاخه نیی دا، سیاست ژی ببوو سی بهره. ئه وان ئالیین سیاسی بهرنامه یین هه قده هه بوون. هه لویستین وان بهرانبه ر هه قده و دا سنوردار بوون. بزوینه ریځ ئه وان هه لویستان ژی، ل سهر بنه مایین هه لسه فی کاردکر، کو دکارین د چار جورین جودا دا کورت بکه یینه قه (قنصوه، ۱۹۸۴: ۱۸۱-۱۹۵):

۱-۳-۱ هه لویستین سروشتخوازی

خوه دیین ئه فی جوری هه لویستی، د سی روانگه یین جودا دا بوچوونین خوه شروقه دکر:

- روانگه یا یه کی، ئه و بوو، کو خوه دیین نه رینین بایولورژی، جهخت ل سهر تاکی ئورگانیک دکر. ئه و تاکی ئورگانیک ژی نه تنی مروقان، به لکو بوونه وهرین دیکه ژی قه دگریت. له و ما کاره کی ئاسان نه بوو، کو هنده ک ئه نجامین ئه رینی ل باره ی چه و انیا درستبوونا بهایان و ریځین هه لسه نگاندا ئه وان بده ستفه بهین. ژبه ر هندي، ئه و هه وله وه کو پرؤسه یه کا ناته واو ماقه،

چونکہ لایہ نی دہروونی مرؤقی ب تنی تیرا ئوی کاری بہر فرہہ و ئالوز
ناکہت.

- روانگہ یا دووی، ئو بوو، کو خوہ دیین ہلویستین جفاکناسی، جہخت ل
سہر عہ قلی دستہ جہ معی دکر. ئو عہ قلی دستہ جہ معی وک پیکہاتہ یہ کا
کیمیایی ددیت، کو توخمین وی مرؤقن. خالا گرننگ ل فیترہ ئوہ، کو
خہسلہت و سالوخین مرؤقی وکو تاک و خہسلہت و سالوخین عہ قلی
دہستہ جہ معی دوو تشتین جودانہ. لہوما ئو عہ قلی دستہ جہ معی دکاریت
بہایان دہستنیشان بکہت، لی مہرج نییہ ہہمیشہ و ب بہردہ وامی ل جہم
تاکي پہسہند بن و بہینہ جیہبجیکرن. ئو دوورپانا ئہ قی ہہ فکیشہ یی ژیک
جودا دکہت، ئوہ، کو جفاکا جیگیر تاکہ کہ سین وی گوہرایہ لی ئوان بہایان
دبن. لی دہما ئو گوہرایہ لی سست بوو، ئہ قہ نیشانا ئوی حہزی یہ کو
ئوی جفاکی دقت خوہ بگوریت.

- روانگہ یا سیی، ئو بوو، کو خوہ دیین ہلویستین ئابووری، وہسا
ہزردکر، کو ئو کریارین ل سہر بنہ مایا سایکلورثیا بہایین ئابووری چی دبن،
د ئہ نجاما بہرہ مہینانا کہرستہ یین مادی دا دہینہ ہہ لنجاندن. لہوما ل
دویف چالاکیا ئالاقین بہرہ مہینانی بہا درست دبن و ل پہی پیشفہ چوونا
وان ئالاقان، گورانکاری ژی ب سہر بہایان دا دہین.

۱-۳-۲- ہلویستین ئایدیالیستی

ئوان وہسا ہزردکر، کو بہا دگہل پیدابوونا مرؤقی دا ہہ بووینہ و
ہہ قسہنگی و دادپہرہ رییا وان ژ ئالیی خودای قہ ہاتینہ دہستنیشان کرن.
ئانکو ژ دہرقہی زہمہنی ہاتینہ درست کرن، لہوما مرؤقی شیانیین
دہستکاری کرن و گورانکارییا وان نینہ، بہلکو بہا دہبیت وکو پیشہ ریین
جیگیر بہینہ دیتن و دہبیت پیگیری پی بہیتہ کرن. ہہر ل سہر ئہ قی بنگہ ہی

بوويه، گه له ك ژ څه كوله ران څيايه ئه وي پاستيې بسه لمينن، كو هزر كرنا سروشتي ژ پيش هزر كرنا ناكاري بوويه. رويدانين سروشتيېن دهرڅه يي رويدانين سروشتيې مروځايه تيې دهستنيشان دكهن و پيڅهر و بهايان ژي پي ددهن. ئه وي پتر هه موويان بانگه وازي بو ئه څي بوچووني دكر (پينيه برتلو) بوو، كو څه كولينين خواه د (كوڅارا ميتافيزيكييا و ناكار) ي دا دنقيسين. ئه څه ژي ريكسازييه كا ره هايه، كو تاكه كه س پي هاتينه پابه نديكرن، له وما ب ساناهي ل دلي هه موو كه سان خواهش ناهيت.

۳-۱-۳ هه نويستين پراكماتيكي

ئو بهايان وه كو ئالافه كي دبينن. پيژه يا وان ژي ل دويڅ ئه وان سه ركه فتنين بدهستقه دهين دهينه هه لسه نگاندن. هه لسه نگاندن ژي ده بيت هه ميشه د به رژه وهنديا وان دا بيت. ب ئه څي شيوه يي، بها هاتبوونه بچويكرن كو پشكه كن ژ ئه وي پيڅهاته يي، ئه وا مروځي بو بزاڅا كاري پالدهت و ئه گهر ئه وهول كاره كي ئه ريڼي ژي بيت لي رافه كرنا بهايان و شروڅه كرنا جوړ و مه به ستين وان هاتبوونه فه راموڅكرن.

۳-۱-۴ هه نويستين نيكسيزتاليزمي

ئو دژي هه بوونا بهايين جيگير و هه ميشه يي بوون، چونكه هه مروڅه ك نازاده ل دويڅ پيدځيا خواه بهايه كي درست بكه ت. ده ما كاري وي ب وي بهايي نه ما، بهيڅليت و يه كا ديكه ل دويڅ مه به ستا كاره كي نوي چيڅه ت. ب ئه څي شيوه يي، بها به رده وام د گوړين و هه لوه شاندين و درستبووني دا نه. له وما كاره كي ئاسان نييه، كو بشيڼ بهايان دهستنيشان بكه ين و بهه لسه نگينين و جوړ و مه به ستين وان ژي شروڅه بكه ين.

* * *

د ئەنجاما شروڤه کرنا ئەوان هه لویستان دا، خویا دبیت، کو بها ژ نشکه کی
قه درست نابن. ب له زگینی ژی ژناقناچن، به لکو دکه له که بوونا کار و
چالاکیین جفاکی دا، تاکه که س ل دویف پره نسپیا کی مترین کریار کو ب
کورتترین پری و ب ئاسانترین پهنج بو خوه ده لبرترین و پیقه پابه ند
دبن (روبییه، ب. ت: ۱۳۸). ئەوی پابه ند بوونی ژی، دوو ئاراسته یین خوه هه نه:

۱- ئەگه ر درست بوونا بهایان ژ ناخا مروقی هه لقوولا بیت و ئاراسته کرنا
وان ژ هندور قه ده رکه فته ده ری، ئە قه پیگیری ب ئەوان بهایان قه،
دی یا توند و دو مدریژ بیت.

۲- ده ما درست بوونا بهایان ژ ده رفه را هاتبته ئاراسته کرن. ئە قه ئەو
پیگیری ب ئەوان بهایان قه، دی یا به رکورت و ده مکی بیت.

هه فته ریب دگه ل ئەوان هه ردوو ئاراسته یان دا، دوو ئاستین کارابووی و
چالاک ژی هه نه، کو یه ک ل ژیره و یه ک ل ژور:

۱- ئاستی یه کی، داخوایین چاند و ژیری و پوحی قه دگريت. ئەو ژی ب
پیا هویبوونی دهینه وه رگرتن. ئە فراندن و داهینان ژی لی
دهینه کرن.

۲- ئاستی دووی ژی، پیدقیین ئورگانیک و ده روونی و جفاکی قه دگريت.
ب پیا فیژکرن و پینوینیی دهینه به لاقکرن.

د ئەقی هه فکیشه یا سلال دا، کو دوو ئاستین به روقاژی هه ق دوونه، دکارین
بکهینه پیقه ر ژبو هه لسه نگاندا جو ری تاگیری و لایه نگیرییا هه ر چار
هه لویسته یین ل سلال هاتبوونه ده ستنیشان کرن. ل دویف ئەوان پیقه ران،
خویا دبیت، کو:

- هه لویستین سروشتخوای لایه نگیرییا ئاستی یه کی دکهن.
- هه لویستین ئایدیالیستی لایه نگیرییا ئاستی دووی دکهن.

- هردوو هلويسټين پراکماټيکي و ټيکسيزتاليزمى جوداوازيى د
ناقبره هردوو ئاستان دا ناکن و ل جه م وان وهکله ټن.

د که له که لا پيشقه چوونا قوناغين مروقايه تى دا، بها هه بوونه و د
چالاکيه کا به رده وام دا باندورا خوه ل سهر ريکخستنا جفاکان دا هه بوويه.
له وما کاره کى ئاسان نييه و زه حمه ته بهيته کرن څى، کو مهرج و پيقه ران بو
ئوان باندوران دابنن، چونکه بها ب خوه مورکه کا هه بوونا مروقى يه و څبلى
کو قهرېڅه کا ناگاهيموونا ره وشتا وى يه، ريسايه کا ريکسازيه کو مروقى
هوشيار دکاريت جيهانا دهر دورا خوه پى بهه لسه نگينيت.

ل سهر ئه قى بنگه هى، دهر ئه نجامه ک سهره لده ت. ئه گهر ب وردى
ليکبه دينه ټه، دى نيزيکى ئه وى راسټيى بين، کو د ئه گهر کارابوون و
چه له نگيا مروقايه تى دا، جورين جودا جودا څ هونه ر و ئايين و فله سه فه و
زانستى دياربووينه و گه شه کرييه. د ئوان هه موو وينه يان دا، بها خوه
قه دهر ناکن و د هه موويان دا هه نه. هه ر يه ک څ ئوان هه ر چار جوران،
هنده ک څ خسه له تين ئه وى د يکه تيدايه و ب ئاسانى دهينه ده ستنيشان کرن.
بو نمونه ئايينى:

- هنده ک څ هونه رى تيدايه، څ خوه شنقيسينى د په رتووکان دا و
زه خره فى د ئاقه دانين پهرستگه هان دا، ئاميرين موسيقيى وه ک
ده ف و بلويريى د زکر و تاعه تان دا، هونه رى شعريى د قه هاندنا
په سن و په ندان دا... هتد.

- هنده ک څ فله سه فه يى تيدايه، ب تايبه تى د شروفه کرنا ټيکستان
و ريکخستنا کاروبارين جفاکى دا و پشتبه ستن ب لوڅيکى د
دارشتنا رينمايى و فيقه هه شه رعى دا.

- هنده ک څ زانستى څى تيدايه، کو ئوان ئالاقين د ئه نجاما
تاقيرنه قه بين زانستى دا بده سته هاتين بکار دئين، چونکه

ئەركىن ئايىنى دەستخوش دكەن، ب تايىبەتى د حالەتتەن
پىكسازىيا دەمى و پىئوھندى و گەھاندن و قەگواستنى دا...ھتد.

ب ئەقى شىئوھىي ھەرىكەت ھونەر و زانست و فەلسەفى ژی ھندەك ژ
لايەنن ئايىنى تىدايە، ب تايىبەتى ئەوین راستەخوھ پىئوھندى ب لايەنى
روحى قەھەيە، كو ژ ئاليەكى قە دلنەوايەكا دەروونى درست دكەت، و ژ
ئاليەكى دىكە قە پىكسازىيا ھندورى ل جەم تاكەكەسین جفاكى
دەستەبەردكەت. لەوما چاندا مرؤقى ژی، ژ چەندىن لايەنن چەلەنگىيا وى
پىكھىت، كو ل پەى ئەوا فەلسەفە و ئايىن و ھونەر و زانست بەھس ژی
دكەن(قنصو، ۱۹۸۴: ۲۰۳).

د ئەقى ھەقەبەركىنى دا، ب تايىبەتى د جفاكىن پۆژھەلاتا ناڧىن دا، كو جفاكا
كوردستانى ژی يەكە ژ ئەوان، ھەردوو ئاليىن ئايىنى و زانستى پتر ھەموويان
تىدا گەشە دكەن. د ناڧبەرا ئەوان ھەردوويان ژی دا، چەندىن خالىن جوداواز
و ھەكھەقى ھەنە، ژ ئەوان:

۱- ھەرىكەت ژی ئايىن و زانستى تايىبەتمەندىن خوھ ھەنە، ب ھەقرا
تەواوكارىن ھەقدوو نە. لى دەمى ژىك دادبېرىن ھەقسەنگىيا خوھ
ژدەست دەن.

۲- ئايىن ھەك پىكھاتەيەكا تەواو دەھىتە نىڧ ژيانا جفاكى دا، لى زانست
ب پەرت و بەلاڧى دەھىت و ھندەك جارار ژی زانستان ب خوھ
ھەقەندى د ناڧبەرا وان دا نىە.

۳- ب شىئوھىيەكى راستەوخوھ كار ب ئايىنى دەھىتەكەرن، كەواتە
مەسافەيەكا زۆر كورت د ناڧبەرا پىنمايىن ئايىنى و كارپىكنا وان دا
ھەيە. د زانستى دا، زۆر جارار مەسافەيەكا دوير د ناڧبەرا قەدیتنا
بىردۆزەكا زانستى و جىھبجىكنا وى دا ھەيە، لەوانەيە ھندەك جارار
جىھبجى ژی نەبىت.

- ۴- زانست بی کۆتاییه و بهردهوام کار تیدا دهیته کرن و بهره قۇ پیشقه دچیت، لهوما بهردهوام لق و پۆپین دیکه ژئی دهر دچن. د ئایینی دا چهقبه ستنهك ههیه، دهمالق و پۆپ ژئی لی بینهقه، ئه وهه ر شروقه کرنا بنه مایین ره سه نین کۆکا خوه نه .
- ۵- د ئایینی دا لایه نی تیوری ههیه، پاشان ب کرداری ده سته پی دکه ت. لی زانست ب کرداری دهیته سه لماندن پاشان وهك تیور دکه فته بهر دهستی جیهبجیکاران.
- ۶- ئایینی پیروزییهك ههیه، کو ژ دهرقه ی میشکی مروقی هاتیه سه پانندن. لی زانستی بهایین خوه یین په سه ندری هه نه و ل دویف مفا یا وان بو مروقی ریز لی دهیته گرتن.
- ۷- باندورا زانستی تنی ل سه ر ژيانا مروقی ههیه، لی باندورا ئایینی ل سه ر ژيانا مروقی ههیه و پشتی مرنا وی ژی کاری وی یی خورت هه ر دمینیت.
- ۸- ئارمانجا سه ره کییا زانستی دهسته بهر کرنا بنه مایین ژینی و قه دیتنا به خته وه ریی یه، لی ئارمانجین سه ره کیین ئایینی پاکژ کرنا پوحی و هیور کرنا دهروونی و مسوگه ر کرنا خوه شیا پشتی مرنی یه .

۱-۳-۲ سهرخوهبوونا وهلاتان و رېكخستنا ههرمهكيا جفاكېن وان

د رېكخستنا سهرجه م ئاليين ژيانى دا، ئه گهر جيهانا مروقى يهك بيت، ئه فه ئه وى جيهانى بهايين نرخدار هه نه. ئه و بها د هه موو چالاكيين وى دا شوپر دبنه فه. چالاكيا هه ره پيشين ژى زانسته. د ئه فى ره وشى دا هيج جوداوازييه كا هه قدژ د نافبه را ئه وى (زانست) و فله سفى و ئايينى و هونه رى دا نيه (قنصوه، ۱۹۸۴: ۲۲۷)، چونكه هه ر چار پي كفه موركا چاندا هه ر ملله ته كينه. ژ پي ره وكه رين ره وتا (كانت) ي نوخواز، كو كاسيره ر^(۲۷) يهك ژ ئه وان بوو، يين خوه ب خوه ديين فله سفه يا (شيوه يين جه فه نكي) دابوونه ناسكرن. ئه وى ره وتى زمان و ئايين و ئه فسانه و هونه ر ب ديارده يين چاندى دزانين. راسته زمانى گرنگيا خوه د ديارده يين چاندى دا هه يه، لى ئه و هه ر وهك زانست ده يته ناسكرن و ب زانستا زانستين مروقايه تى ژى ده يته دانين. ل دويف هه ردوو حاله تان دا، ئه و هه فكيشه يه يا درسته و دكارين بيژين، كو ئه و هه ر چار ئال، د فه ريژه كا ئاراسته كرى دا دچن. هه ر ئالييه ك ژى ژ چه ندين گروه يين هه فناهه نك پي ك ده يت. ئه و جفاكا هه ول بده ت سهره داقين ئه وى فه ريژى كو نترول بكه ت، دى كاريت ته فنى ژيانه كا تاييه ت ب خوه فه بچنيت. ئه و تاييه تمه ندى ژى يا ريژه ييه. ئاستى ده سته لى و كارزانيا هه ر جفاكه كى ژى ل دويف ئه فان پي فه ران ديار دبيت، كو:

- چه ند شيان هه نه رويدانين ده وروبه رين خوه هه لسه نكينيت.

^{۲۷} ئه رنست كاسيره ر (۱۸۷۴ - ۱۹۴۵) ل سالا (۱۹۲۳) دى دامه زرينه رى ئه فى فله سفى بوويه. ئه وى فله سفا خوه ل سهر تيورا مه عريفيا (كانت) ي ئا فاكربوو و ب په ي ئه و پيشكه فتنين زانستى يين د ئه وى پوزكارى دا چي بووين و ب تاييه تى تيورا ريژه ييا (ئينشتاين) ي. د ئه نجام دا گه يشتوو ئه وى راستى، كو نمونه يا رينماييكه را زانستى، تيورا ئه وى چه ندى ناكه ت، كو ده ربرينى ژ هه موو گورانكار يين واقعي بكه ت. ئه وى وسه هزردكر، كو جيهانا بابه تى هنگى چيدبيت و پي كده يت ده ما هنده ك ئاخفتنين عه قلى ل سهر گورانكار يين واقعي ده يتنه جي هيجيكرن.

- قانونين هه ژي ل دويڤ هه لسه نگاندا نه وان پويدانان دابريژيت^(۲۸).

نه و قهرېژا ل سلال هاتيه به حسكرن، چالاك نابيت، نه گهر هه ر وه لاتييه كي هه قبه ندييه كا توريگانك د گهل (جيهانا هزاران) و (جيهانا تشتان) دا نه بيت. نه وي هه قبه نديي ژي، پيدفي ب تيفكرينه كا نازاد و خوه فيركرنه كا خوه ب خوه يي هه يه. نه و كه سي كونترول ل سهر هزاران و تشتان نه بيت، ژ ناليي كه سي تيي قه ژي سهر بخوه نابيت، هه ميشه دي خوه مژويلي پووخساريي پويدان و تشتان كه ت بيي كو ب قوولي وه ربگريت. نه گهر هنده ك هزر ژي ل باره ي نه وان هه بيت، لي نكاريت ب درستي به لسه نگينيت و ليكده ته قه و تيگه هيت. به روقاژي نه في چهندي ژي، نه گهر نه و وه لاتي ل دويڤ عه قلمه ندييا خوه، پيگه هي خوه يي راسته قينه د گروهه كا به ره مهينه ر دا ببينته قه و پولي خوه يي نه ريني ژي تييدا بگيريت. نه قه نه وي پولي دي نه نجامين خوه هه بن، ب تاييه تي نه و پولين خوه نيزيكي نه فراندن و داهيناني دكهن. ده ما به حسا پول و به ره مهينان و داهيناني ده يته كرن، پرسا نه رك و مافان ژي ده يته پيش و بزاڤا هه قسه نگرنا وان دبسته نارمانجه كا سهره كي.

ل دويڤ ماده ييا (۱۵) ي ژ داخويانديا جيهانديا مافين مروفقي، هه ر كه سه كي مافي هه لگرتنا ناسنامه يه كي هه يه و نابيت ب زوري كه س ژ ناسنامه يا وي به يته ببه شكرن يان ژي ژ مافي وي د گورينا وي دا بي به لگه يه كا قانوني (كنووردي، ۱۹۶۴: ۲۲۳). لي نه و نه وان هه ر دوو مافان جيگير دكه ت نه وه، كو چه وا دي نه و كه س ناسنامه يا خوه د جفاكا وي وه لاتي دا هه لگريت و (خود) يا خوه سه لمينيت؟! چيدبيت به رسفا نه في پرسيا ري

^{۲۸} دارپشتن و ده رچواندا قانونان، بنگه هي سهره كييه، كو جفاك ل سهر ده يته ري كخستن و ب شيوده يه كي درست ناڤا دببت. ري و شيوازين نه وي دارپشتني د پشكا دوويي - ته وري چاري دا ب دريژي هاتينه شرزه كرن.

ههتا بهری تیځچوونا دوو جه مسه ریی کاره کی ئاسان بوویه، لی پشتی ئهوی وهرچه رخانه و ب تایبه تی ل سهره تایا سه د سالییا بیست و یه کی (گوتارین کارلیک کرنا نیفده وله تی و چاندی و هسا خویادکن، کو ئه و تیگه هین خودی و نوینه رایه تی و ناسنامه یین هه قبه ندی ب جهه کی دستنیشانگری و ب زانسته کی سنوردار فه هه یه، تیرا ئهوی چه ندی ناکه ن کو نوینه رایه تییا ناسنامه یین نه ته وهیی و چاندی یین نوی ل سهر قادا جیهانی بکن) (ادواردز، ۲۰۱۲: ۳۶۷). د جیهانا نوی دا، کارلیک کرنین نوی د ناقبه را گوتارا مه عریفی و ئه وان نوینه رایه تیان دا په یدابووینه، کو دهر برینی ژنفش و ته خ و خه لکی ئه وان ملله تان دکهن، ئه وین ئیرو جیهانا جفاکییا هه قچرخ پیکدهمین.

د ناقبه را ئه فان هه ردوو هه فکیشه یین سلال دا، هه قبه ندیین ئالوز ژی سهره لداینه، کو تیگه هشتنا وان زه حمه تتره، لی سوود و مفایی وان پتره. هه ر تیگه هشتنه ک ژی ل دهر فه ی میژوویی بو جیهانی بهیته کرن، دی سهری خوه دیی وی و هه کو (میشیل فوکزی) گوتی پر نیش و سه وداسه رکه ت (هه ر ئه و ژیده ر، ۲۲۶). د ئه فی کیشمه کیشمی دا، ئه و که سی ل دویف فه دیتنا به رسقین ل باره ی چاندا جفاکی بگه پریت، ب تایبه تی ئه وی پرسیارا ل سلال هاتیه کرن. پیدقییه - هه تا راده یه کی چه ند کیم ژی بیت - شاره زایی د جورین هزرکنا دهسته جه معی دا هه بیت و بزانیته په یسکین گولفه دانا وی د بیرا جفاکی دا چه وا پیشفه دچن. هه لبه ت ئه و گولفه دان ژی، ژکارین ژیری یین ساکار دهستی دکه ت و ب چالاکیین ژیری یین ئالوز ب داوی دهیت، ئه و جور ژی ئه فه نه:

۱- ئه و وینه گه رای و تشتین سه ریپی یین د بهر هزرا مروقی دا تیدپه رن و به رده وام نابن یان ژی بو چالاکییه کا دیکه یا ژیری ناچن.

۲- ئەو چىرۆكىڭىن وئىنە گەرايى و ئەندىشەيى، ھەر ۋەسا ئەو پرويدانىڭ جىڭگىرى و بەردەوامى د ھىزرا مۇقىسى دا ھەيە، لى راستىيە كا پەسەندىكى نىنە .

۳- باۋەرى ب تىشتەكى ھەبىت كو پىدقى ب بەلگە و سەلماندى نەبىت، يان زى ب بەلگەيە كا كىم ھەبىت. ئەو بىروباۋەر زى دپەسەندىن و بىگەردىن و گومان ل سەر نىنە، چونكە پىشۋەخت دسەلماندىنە . د ئەقى جۆرى ھىزىكىنى دا مەترسىا پەيدا بونا بىرىن پوروپويچ و دەمارگىرى و تاگىرى ھەيە .

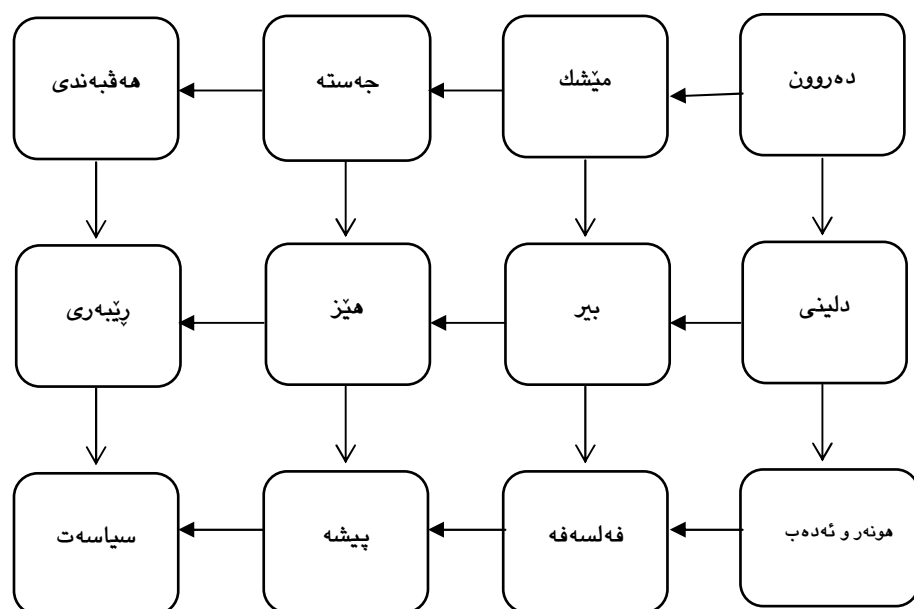
۴- ھىزىكىنى شىرۇقە كارى ئەو زى ب ھىزىتىن جۆرى ھىزىكىنى يە، چونكە ھەموو بىروباۋەر و پىرسىگىرى و راستى و ئارىشە يان پىدقى ب شىرۇقە كىرنە كا ھویر ھەيە، بەرى كو فەرمان ل سەر راستىيا وان بەھىتە دان^(۲۹) .

بۇچونا جۆن دىوى ژ بۇچونىن زۆربەي زانايىن ل بارەي دىرۇكا فەلسەفى نقىسىيە نىزىك دىبىت. ئەو زى ھىزىكىنى مۇقان ژبۇ چار جۆران پۆلىن دكەن، كو ئەقەنە: (ھىزىكىنى ئەفسانەيى، ھىزىكىنى ئايىنى، ھىزىكىنى فەلسەفى، ھىزىكىنى زانستى)(عبدالجبىر، ۲۰۰۴: ۹). دەما ھەر كەسەك ئاگادارى قۇناغىن پەيسكا سلال بىبىت و ب وردى دگەل جۆرىن ئەوى پۆلىنىكىنى فەلسەفى ھەقەر بىكەت، دى رى ژبەر خۋەش بىبىت، كو خۋە د چ ئاست دا بىبىتەقە . ھەولپىن وى دى ھىشتا ئاسانتر بن، ئەگەر بىشىت ھەقەندىن خۋە دگەل

^{۲۹} جۆن دىوى ئەو پەوش ب ھویرى شىرۇقە كىرىيە و نمونەيىن پىراكتىكى ژبۇ ھەر پرويدانىكى يان زى ھەلوپىستەكى ئانىنە . ھەر ۋەكو د ئەقى پەرتووكا وى دا خويا دىبىت:

(Dewey, John(1910), How We Think, D. C, Heath & Company, Boston).

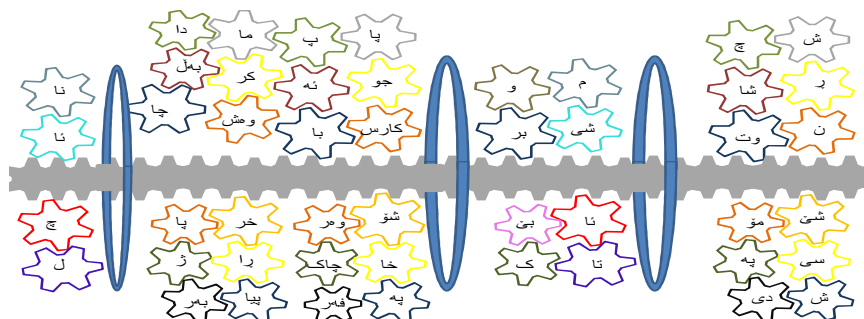
پیشهیی خوه دا ژ ئالیه کی و د ناقبه را خوه و وه لاتیین دیکه دا ژ ئالیه کی
 دیکه فه دستنیشان بکته. د ئه نجام دا، بنه مایین که سیتیا وی دهینه
 ریخستن و پیگه هی وی ژی د جفاکی دا دیار دبیت، هه روه کو د ئه فی
 هیلکارییا خواری دا خویایه:

وینهیی هه ژمار (۲)

ئه گه ر ئه لقه یین ئه فی زنجیره ندیی پتر بهینه شروقه کرن و پیکهاته یین
 ئه وان ئه لقه یان ب وردی بهینه هه لسه نگاندن، کو ژ بازنه یی تاکه که سی
 ده رباز ببیت. ئه فه ئه و ده ربازبوون دی گشت لایه نین جفاکی فه گریتن. هه ر

یهك ژ ئهوان لایه نان بۆ چه ندین تا و لق و پۆیان دابه ش دبیت، ههروهكو د
 ئه فئى هیلکارییا خواری دا خویا دبیت:

هیلکارییا هه ژمار (3) (30)

د ئه فئى هیلکاریی دا، جفاك ل دویف پیقه ریڤ پیکخته نه فهی، ژبو چار
 ئه لقه یان دابه شبوویه، کو ئه فه نه: دلینی و ئه ندیشه، بنه مایین فه لسه فی.
 کارامیی و شه هه زاییا پیشه گه رایى. سیاسه و جوړی حوکم پرانیی. د هه
 ئه لقه یه کى دا گروهه کى هه فپیشه و رانیژیک و هه تا راده یه کى ئاره زوو
 هه فپشك بهه قپانه. ده رنه نجام پیگه هی هه موو وه لاتیان خویا دبیت.
 هه قبه ندیڤ وان ژى د ئه لقه یڤن زنجیره بنه ندییه کا تاقه گر دا خرچه دبن، کو هه
 یهك ژ ئهوان چار ئه لقه یان بنه مایه کا موکمه و شارستانییه تا نیشتیمانی ل
 سه ر ئاقا دبیت. ل دویف پیکخته و جوړی پیقه برنا ئهوان بنه مایان،
 شارستانییه ژى د ریڤه وه کا گوڤانکاریڤن به رده وام دا پیشفه دچیت.

³⁰ نهو نیشانیڤن کو ل ناقا چه رخڤن نه لقه یا سیڤی دا هاتینه دانڤن گوڤارشت ژ نه فان په یغان دکمن: نه: نه ندازیار، با: بازرگان، بهل:
 بهلینده، بهر: به رده ست، پا: پاریزه، پاس: پاسهوان، په: په ککه وته، پ: پزیشک، پیا: پیاوی نایینی، جو: جووتیار، چا:
 چاکهر، خا: خانه نشین، دا: دارتاش، وه: وه رزشقان، ودرگ: ودرگپ، ژ: ژنا مالی، ک: کارکهر، کار: کارساز، را: رافکهر، شو:
 شوڤیر، فه: فه رمانبه، فر: فرۆشیار.

پشکا دوویئ:

زنجیره ندییا نه لقه یین ریکستنا چماکی

ته وهری یه کی: دلینیا گه هی و نه ندیشه یا خولقینه ر

ته وهری دوویئ: هرزین ره سن و بنه مایین فه لسه فی

ته وهری سییی: کارامه یی و شه هرزایی یا پیشه گه رایئ

ته وهری چاری: بهرنامه یی سیاسی و جوړی حوکمرانیئ

ته وهری یه کی:

دینیا گه ی و نه ندیشه یا خولقینه ر

ژ مافی هر که سه کی یه، کو چه ز ژ هنه ک تشتان بکه ت و هنه ک تشتین دیکه نه قین. پیزبه ندیا فهراتیا چه زان ژی ناره زوویه کا سه ره کیه و ل جه م هه مو مرقان هه یه. ل ژیر باندورا ئه وی ناره زووی یه، کو جور ی ژیا نا هه ر که سه کی د گه ل خه لکی دیکه دا جودا دبیت. ژبلی کو هه لبرژاتنا ئه وی فهراتیا چه زان مافه کی که سیتی بیتن، د هه مان دهم ژی دا قیانه که و خوه دیی خوه نازاد دکه ت کو (ل دویف قیانا خوه به شداریی د ژیا نا چاندا جفاکی دا بکه ت و چیژی ژ هونه ران وه ربگریت و به شداریی د پیشکه فتنا زانستی دا بکه ت و مفای ژ نه نجامین وی وه ربگریت) (کنوورذی، ۱۹۶۴: ۲۲۷). ئه و هه مو چالاکی ژی دبنه بنه مایین که سیتی وی.

دهما ئه م وه سا تی بگه هین کو (جفاک ژ چه ندین گروپ و ته خان پیکدهیت و هه ر یه ک ژ ئه وان، بها و به رژه وه ندیین خوه یین تایبته هه نه) (زایتلن، ۱۹۸۹: ۱۰۶)، ل قیره پرسگری که کا دن سه ره لده ت، کو هه ر که سه کی یی نازاده چه و بها و به رژه وه ندیین خوه به لبرژیریت. هنده ک تیورین په روه رده یی وه سا دبینن کو پیگه ها بوچوون و پیدقیین تاکه که سی بلندتره ژ پیدقیین جفاکی، له وما هه لبرژارتنا بها و به رژه وه ندییان د ناقبه را تاک و جفاکی دا هه فکی شه یه کا دیالیکتیکیه. ئه و قه کولینین دهینه کرن هنده ک ژ بازنه یی زانستین سایکولوژیی و سوسیولوژیی دهر دچن و پتر جه خت ل سه ر سوژ و هه ستین مروقی دکه ن و ب به رفره هی د په خنه و تیورین ئه ده بی و هونه ری دا دهینه شروقه کرن. ئه و شروقه کرن ژی پاستوراست هه لسه نگاندننن دهق و به ره مین ئه ده بی و هونه ری نه، کو د ئه وان دهق و به ره مان دا بوچوون و پیدقیین تاکه که سی د هزره کا پوون دا دهینه قه وژارتن. ئه و هزره ب شیوه یه کی زه لال دهینه دهر برین و ئه و دهر برین چرتر و توکمه تر دبن دهما د

قانونون و پيسايان دا ب شيويه كى په هاتر دهينه ريځستن. د نه فان بازنه يين فره وان دا كه سايه تيا مروقى دى هته پيناسه كرن هه روه كو ئين سينا^(۳۱) د بيژيت كو (هه سكرنه د پووخسارى خوه دا و دهر پينا توپكارى يه د هندورى خوه دا، نه نيا وي ژى هيژداري يان جاني وي يه) (ابن سينا، ۱۳۲۸هـ: ۲۱۲). ل دويف نه قى پيناسه يا ئين سينا، ئينسان كر كا نه وي هه فكيشه يي يه يا جفاك و سروشتى هه قسه نك دكه ت. ل قيره ديار دبیت، كو ئين سينا بايه خ ب دهر وونا مروقى دايه و پولې پيشقه برنا تيورا وي ژى هه بوويه. نه وي هه ولدايه، هه ردويان پيگفه بو يه ك نارمانج راسته پى بكه ت. هه ر ل سهر نه قى بنگه هي بوويه، كو تيورا شياندا پيشقه برنا چاندا جفاكي ژى جهخت ل سهر ئينسانى بكه ت، كو (نه وي ي ب نه وان هه قبه نديين جفاكي قه گرئدايه يين كو نه و پيگه ييايه و هه ر ب نه وي شيويه جفاك ژى ژ چه ندين ريچكه يين ژيانى پيگده يت. نه قه يه نه و رپيا ناقنجيا د ناقبه را نه وان كه سين گه لكه ژي كجودا و هه مه جور و د ناقبه را نه وان جفاكين هه فگرتى و يه ك ريچكه يي دا) (تومبسون، ۱۹۹۷: ۱۰۴). نه گه ر پتر ل سهر نه وي پيناسه يا ئين سينا پراوه ستين و د گه ل بنه مايين تيورا چاندى دا هه فجووت بكه ين، دى په هندين ئاسويين جيهانه كا دن بو مه ئاشكرا بن، نه و ژى جيهانا نه نديشه يا مروقى يه، كو هه ر مروقه كى هوشمه ند پيدقى پى هه يه و ل جهه كى هيمن و سروشت جوان ب هويرك و دوير ل ئاسويين به رفره هيين روحى بنپريت. هه ر

^{۳۱} ئين سينا (۹۸۰-۱۰۳۷ز) ناقى وي نه بو عه لى حوسه ين كورى عه بدوللا يه و خه لكى بوخارا - ئوزبكستانى بوويه و ب سهرؤك هاتيه ناقرن و ل رؤژنقايى ژى ب ميرى پزيشكان نافديره .. نه و ب خوه زانا و شاعر و فهله كناس و پزيشك بوويه .. يه كه م كه س بوويه د بياقى پزيشكى دا نفيسين هه بن. هزرا وي يا فهلسه فى دريژه پيدانا هزرا فارابى بوويه ب تايه تى د ئالىي فهلسه فا سروشتى و فهلسه فا خوه دينا سيى دا. ل سهر ريپازا (نه بيقرات) و (جالينوس) ي دچوو. نيزيكى (۲۰۰) په رتوك دانينه. نه وي هه فركين زور هه بوويه و گه لكه نفيسكارين به رى په خنه لى گرتينه، وه كو: ئيمام غزالى، ئين كه سير، ئين عيماد حه نبه لى...

مرۆفەك د جیهانا ئەندیشهیا خوه دا سەربخوه یه و د ئازادییهكا پرها دا
دژیت. پرههین ئەقی بۆچوونی ژى، د کويراتیا فهلسهفهیی دهینه دیتن،
ههروهكو ئەرستو د ئەپۆلۆژیايي دا ئەقی رستهیا سوقراتی دووباره دکه تهقه:
(ئو ژینا قالا بیت ژ تیرامان و تیفکرینا ژیانى ههژى مرۆقى نییه) (أرسطو، ب.
ت: ۱۰۳).

ئو ئەندیشهیا خولقینهر، پتر هه موویان سۆزا هونه رهنه د و توره قانان
دئازینیت. د شیوازیین وان یین جوان دا ئەو سۆز دهیته دهربرین. تیکستین
ئهدهبی و کارین هونه ری دبنه که رسته ژبو تۆمارکنا میژوویا ئەوان سۆزین
نازک. هه ریه ک ژ ئەوان که رسته یان ژى بهایین خوه یین ستاتیکى هه نه.
سهنگا شعریه تی ژى بهایه کا ستاتیکیا هه فیشکه د ناقبه را هه موو ژانران دا.
شعریه تی ژى جانى شعری یه. شعری ب خوه ژى (چه ندین ئەرک هه نه. ئەرکی
وی یی هه ره پيشین و سه ره کی ژى ئەوه، کو د گه ل سروشتی خوه دا
ده ستپاک بیت) (ویلک، ۱۹۸۷: ۳۸). ده ستپاکیا سروشتی هه ر تشته کی ژى، د
هه لسه نگاندنی دا دیار دبیت. هه لسه نگاندن ژى هورمۆنیکا په خنه گرتنی یه.
په خنه گرتن سنۆری ئەوی کاری ده ستنیشان دکه ت. سنۆر ژى بازنه یی بزاقا
ئەوی کاری دیار دکه ت. بزاقا ئەوی کاری ژى بنه ما و سالوخین جوره کی
ئهدهبی ریک دئخیت. ئەوا هه موو جورین ئەده بی هه فیشک دکه ت، بهایین
مرۆفایه تی و جوانناسیا هونه رییه. جوانناسی ب خوه ژى بیاقه که ژ بیاقین
بهایى (ئەکسیۆلۆژیا)^(۳۲) یی. هۆسا (فهرمانین بهایان دچنه د ناخی هه لبرارتنا
که رسته یین سه ره تایی دا) (هه ر ئەو ژیده ر: ۴۱) و چاندا جفاکی پیک دهینن. ئەو
چاند دبیته ژینگه یه کا گونجایی کو په خنه و میژوو تیدا گه شه بکه ن و ل
دویف قوتابخانه یین ئەده بی بهینه هه قبه رکن. ئەقه ژى ریخوه شکه ره که کو
چه ندین تیورین ئەده بی تیدا بهینه ریکخستن و بنه مایین ستاتیکین جورین

^{۳۲} ئەکسیۆلۆژیا لقه که ژ سى لقین فهلسهفه یی: (ئەکسیۆلۆژیا، میتافیزیکا، ئەبستمۆلۆژیا).

ئەدەبى و ھونەرى بەھىنە دارپشتن. كەواتە ستاتىكى ب خوه بنگەھەكا تيؤرييه
ژبؤ پەخنەيا ئەدەبى.

ل دويڧ سەرەداقئىن ئەقى بؤچوونا سلال، ئەم دىگەھىنە بنەمايا ئەوى
پاستىي كۆ (ئەدەبىياتىن پؤژئاقايى ب شىوہ يەكى پىگەھشتىتر ژ ئەدەبىياتىن
شارستانىە تيپن دىكە پىشڧە چوويە، ئەو ژى پەنگڧەدانا ئەوى سروسشتا
بنەجھا پەسەنە ئەوا د چاندا پؤژئاقايى دا ھەيە) (الحسين، ۲۰۰۹، ۲۱)، لى تيؤرا
پەنگڧەدانى وەسا دىبىنىت، كۆ شەنگست و ئارمانج و پىڧەرا ئەبستمؤلؤژيى،
ئەو شارەزايىا جڧاكىي و دىرؤكيا نڧشى بەشەريە تيپنە. ئەو پىشكەفتنا د
چاندا پؤژئاقايى دا چى بووى ژبؤ ئەوى چەندى دزڧرپتەڧە كۆ (ئاقلمەندىيا
نويگەرايى يا ئەوروپايى ب خوه، ل ژيؤر گڧاشتؤكئىن قەيرانىن خوه و ل ژيؤر
گڧاشتؤكئىن زانستى و ئەبستمؤلؤژيىا زانستى ژى بؤ ئاقلمەندىيەكا پەخنەيى
گؤپرايە، ئەوروپايى ئاقلمەندىيا خوه بەرانبەر خوه دادگەيى دكر، پىداجوونەڧە
د پەيڧ و تيگەھىن خوه دا دكر) (طرابىشى، ۱۹۹۹: ۱۱۵). ل ڧيؤرە يا فەرە
بەيتە گؤتن كۆ: ئاقلمەندىيا پەخنەيا پؤژئاقايى قؤناغىن باش بىرپن، ب
تايبەتى پىشتى ل ژيؤر گڧاشتؤكئىن ڧەديتئىن نوى يىن زانستى و ھەلوەشاندىنا
پىكھاتەيا ئەتؤمى تيگەھا ماتىريالى پؤخاى و ل شوينا وي تيگەھەكا دىكە يا
بى ئەندازە يا كارا جەگرتى، كۆ ئەو ژى تيگەھا ئەنەرچبى بوويە. د
ئەنەرچيا نوى دا، پتر جەخت ل سەر ئەوان ھەڧبەندىان دھىتەكرن، ئەويىن د
ناقبەرا پىشكئىن ماتىريالىيى دا ھەنە، نەك ناوہندىيىن ئەوان بەشان. ئەڧە ژى
وەرچەرخانەكا زانستى تافەگر بوو و ھەموو ئالىيىن ژيانى ڧەگرتن. ئەڧى
ڧەگرتنى د زانستىن مرقاىەتى ژى دا پەنگڧەدا، ب تايبەتى ئەو ڧەكؤلىنىن ل
سەر ئەدەب و ھونەرى دھاتنەكرن. ھەڧتەرىب د گەل پىشكەفتنا ڧەكؤلىنىن
ئەدەبى دا، ڧەخوہندن ژبؤ جؤرپن ھونەرى ژى دھاتەكرن. چىدبىت ھەر
خەسلەتەكا ھەستەوهرىي ژ ئالىيى ھونەرى ڧە بكاربەيت وەكۆ پەنگ و
پؤناھى و جوولە و ھيىل و چىزى و قسەكرن و ئاوان. ھەريەك ژ ئەوان

خەسلەتان دوو ھونەر ل سەر چىدىن. ھەر ل سەر ئەقى بنگەھىيە كو ھونەر
ژبۇ ھەفت جۆران پارقەبووینە. ل دویف دیتنا (ئیتیان سۆریو)ى بۇ پۆلینکرنا
ھونەران، ھەر جۆرەكى ھونەرى دوو پلەيىن وینەگەرایى ھەلدگریت (ئیتیان،
۱۹۹۳: ۱۴۹-۱۷۱)، ب ئەقى شیوھیی:

۱- پەیکەرتاشى / بیناسازى

۲- وینە / نەخشە

۳- رەنگینیا زارقەكرنى / رەنگسازى

۴- مۆسیقا دەربرینگەرایى / یان وەسفی / مۆسیقا

۵- ئیماژە / سەما

۶- ئەدەب و شعر / پۆنبیژی و گویتەسازى

۷- سینەما / پۇناھى

ھەقبەندیە کا تیکھەلکیشکرى دوویانەیی د ناقبەرا ئەقان جۆرین ھونەرى دا
ھەيە، ب تاییبەتى دەما پلەيىن وان دەينە ھەقبەركرن. ھەقبەركرنا پلەيىن
ئەوان ھەقبەندیان ژى پووبەرەكى بەرفرەھى ئەندیشەيا مرؤقى سەدسالیيا
بیست و یەكى داگیرکریە. ئەو ئەندیشە بوویە سیمایا ئەقى چاخى و باندؤرا
خوہ ل سەر چاندا جفاكى ھەيە، ب تاییبەتى پشتى ئالاقین قەگواستنا
چاندی، ژ پەرتووک و گوڤار و پۇژنامەیان بۇ سینەما و فیدیویى ھاتیە گۆرپن.
د ئەوی قەگواستنى دا، وینە و جەقەنگ و نیشانەیان جەى نقیسین و
قەخوہندنى گرتیە. د ئەقى جیھگرتنى دا، گۆرانکاریین بنەرەتى درست
بووینە. ئەوا د ئەقى گۆرانکاریى دا ھەست پى دەیتەكرن، ئەو، كو نواندن و
تەقگەر و جوولەیان جەى گۆتار و لایەنن تیۆرى گرتیە. لەوما ژى كار و
بەرھەمىن ئیبن روشد و كارل مارکس و سیگموند فرۆیدی ب بەرھەمىن
کلاسیكى بەینە دیتن. ئەقى دیتنى پى خوہشكر، كو رپچکەيە کا ھەرى گرنگ
د قەوارەيا خوہ یا راستەقینە دا جیھبگریت. دكارین بیژینی پىبازەکا
ھەقگرتى.

۲-۱-۱ ریپازا هه فگرتی چیه؟

ئەندیشە خالەکا هه فیشکە د ناڤهرا ئە دەب و هونەری دا. ئەوا هه قەبەندیین وان ریک دئێخیت هه سته وەرن. هه ست ژێ هیزا هزرێ و جوانیا شیوازی تیکهەل دکەت. نھا هه ستا دیتنی یا بوویە کرۆک و هه ستین دیکە ل دۆروی دزقین. ئەو زقروک ژێ یا بوویە هیقینێ پترین چالاکیین مروقی سەردەم. چالاکی ژێ هویر و لەزگین و کاریگەرن، لەوما تنی هه ستا دیتنی دکاریت هه موویان وەرگری و فەگری و شروقه بکەت. توخمین دیتنی ژێ، پەنگ و جوولە و تەفگەرن. ئالاقین فەگواستنا وان ژێ موبایل و ئینتەرنیت و تەلەفزیۆن و سینەما نە. ئەقە ژێ ئەوی مانایێ نادەت، کو هه ستین دیکە ب چالاکیین خوه فە باندۆرا وان نەمایە. ئەوی باندۆری ژێ دەرھاقیژتەیین خوه هەنە و پۆلی وان ژێ د چەندین ئالیین ژینی دا بەرچاڤە. لی پێژەیا وان کیمترە ژ ئەقی هیزا دیتنی هینایە هۆلی. ئەو هینان ژێ ژ ئالی گەل فە هاتیە چەسپاندن. بریارا گەل ژبو هەلسەنگاندنا ئەقی هه فکیشەیی کارەکی یە کلاکەرە قەیه. ئەنجاما ئەوی یە کلاکەرە قەیی ژێ ئەو:

- یا یەکی کو پشت ب دیتنی دبه ستیت، تەکنۆلۆژییا زانیاریی ئالاقا وی یا سەرەکییە و ژانرین ئە دەبی و بەرھەمێن هونەری ب ئاسانی و ب شیوەیەکی سەرپییی دگەنە وەرگری. وەرگر ژێ زۆر بەی تەخین مللەتی فەدگریت. ئانکو چالاکیەکا گێرسەییە.
- یا دوویی، کارین جدی نە و ب هویری و چروپری کیشەیین مروقایەتی د بەرھەم و شروقه کرنین خوه دا دەر دپرن. تەخا بژارەیا مللەتی بایەخی ب ئەقی ئالی دەت.

چەندییا خالا یەکی و جووری خالا دوویی، هه فسەنگییا دەرپینا سۆز و کویراتیا ئەندیشەیی و نازکییا هه ستان د بازنە یەکی ئازادیی دا کۆم دبن و

رېبازه‌کا هه‌څگرته درسته دکهن، کو ئه و ژي به‌رسفا پرسياره‌کا هه‌ره پېشينا
مروځي ئه‌څي چاخي يه .

۲-۱-۲ شه‌نگستين نه‌نديشه‌يا ده‌سته‌جه‌معي

د بياځي به‌ره‌مېن نه‌ده‌بي و هونه‌ريپن کوردان دا، ديروکه‌کا ده‌وله‌مهند
هه‌يه، لي وه‌کو نه‌زموننه‌کا داهينانا ره‌سهن پله‌به‌نديا وي نه‌گه‌هشتميه ئه‌وي
ئاستي، کو شوينپييه‌کا ستاتيکيا جيهانپيا باوه‌پيکري هه‌بيت. ل سهر
ئاستي تاکه‌که‌سي ميناکين سه‌رکه‌فتي هه‌نه. بو نمونه د نه‌ده‌بياتين
کلاسيکي دا، نافين به‌رکه‌فتي هاتينه تو مارکن، مينا: بابه تاهري هه‌مه‌داني،
بيساراني، شه‌ره‌فخاني به‌دليسي، مه‌لايي جزيري، نه‌حمه‌دي خاني، خاناي
قوبادي، نالي، مه‌وله‌وي... هه‌تا نها، ريبازا نه‌وان که‌نکه‌نه‌يان يا به‌رده‌وامه و
نويخوازي ژي تيدا هاتيه‌کرن. نافين پرسنگدار هه‌نه، وه‌ک: (جگه‌رخوين) ي و
(شيرکو بيکه‌س) ي د شعري دا و (محمه‌د ئوزن) ي و (به‌ختيار عه‌لي) ي د
رؤماني دا.

ل سهر ئاستي هونه‌ري ژي دا مينا (يه‌لماز گوناي) و (به‌همه‌ني قوبادي) ي و
(شه‌وکه‌ت خورکي) د سینه‌مايي دا و (دلشاد محمه‌د سه‌عيد) و (نه‌نوه‌ر
قه‌ره‌داغي) د موسيقيي دا ... هتد، لي وه‌کو پينا‌سه‌يا نه‌ته‌وه‌يي ل
سه‌ره‌تايه‌کا دلخوه‌شکه‌ر دا يه و داهاتيه‌کا گه‌ش پيڅه‌دياره. ب هه‌مان
شيوه و ب ريژه‌يه‌کا کيمتر دا، نه‌ده‌بيات و هونه‌را نه‌ته‌وه‌يين ديکه‌يين
هه‌ريمي ژي ميناکين سه‌رکه‌فتي هه‌نه کو ب زمانين عه‌ره‌بي و تورکمانی و
سرياني ده‌ينه‌ده‌رپين. نه‌و پينگافين کو نه‌څي بزافي ژ نه‌ديشه‌يه‌کا
پيگه‌هيشتي و ستاتيکيا جيهاني نيزيک دکهن نه‌وه، کو پيداچونه‌څه‌يه‌کا
گشتگر د به‌رنامه‌يين چاندا جفاکيا هه‌ريما کوردستاني و نژاندا شه‌نگستين
وي دا به‌يته‌کرن، له‌وما ب پيدځي ده‌يته‌زانين کو هه‌څبه‌رکرنه‌ک د ناقبه‌را
نه‌ديشه‌يا کوردي و نه‌ديشه‌يا هه‌ريما کوردستاني دا به‌يته‌کرن و ب نه‌څي

شیوهیی خوارئ، کو هردوو نها لکارن و ههتا رادهیه کا زۆر هیزمه ندییا وان باندۆرا خوه ل سهر چاندا جفاکی دیاره. د ئهوی هه قبه رکرئی دا ئه ق جوداوازییه دیارن:

۱- ئه ندیشه یا کوردی هه موو تاکه که سه کی کورد قه دگریت ل ههر جهه کی بژیت، کو شانازی ب نفشی خوه بکهت وه کو کورد، لئ ئه ندیشه یا هه ریما کوردستانی ب تنی کوردان قه ناگریت، به لکو نفشین دن ژئ قه دگریت کو خوه ب وه لاتیین هه ریمی دزانن.

۲- ئه ندیشه یا کوردی هه ر ل سهره تایا کورد بوونی هه بوویه هه تا نها ژئ به رده وامه، لئ ئه ندیشه یا هه ریما کوردستانی ژ دامه زانندا په رله مانی هه ریمی ل دویف یاسایا هه ژمار (۱) یا سالا (۱۹۹۲) ئی و پیکه اتنا حکومه تا هه ریمی ل دویف یاسایا هه ژمار (۳) یا سالا (۱۹۹۲) ئی ده ستپی دکه ت.

۳- ئه ندیشه یا کوردی هه تا نها وه کو قه پیزه کا بنده ست به رخواه دده ت، لئ ئه ندیشه یا هه ریما کوردستانی وه کو قه پیزا ئازاد و ب ئومیدا ئازادییه کا پتر کار دکه ت.

به ره پیشین ب پیدقی دهیته زانین کو بنه ما و سالۆخ و سیمایین هه ر یه ک ژ هه ردوو ئه ندیشه یان بهینه شروقه کرن.

۲-۱-۲-۱- نه ندیشه یا کوردی

سروشتی کوردستانی و ئالۆزییا ژیانئ پالنه ریئ سهره کینه کو ئه ندیشه یا کوردی د ئاسۆیین فره واندا بفریت و د به ره مین ئه ده بی و هونه ریین که سانین به هره مه ند دا په رنگ بده ته قه، ئه و په نگدانه قه ژئ جیهانه کا ستاتیکی یا نوی درست بکه ت و زه وقا گیرسه ییا کوردی تییدا گه شه بکه ت و

ئەو گەشەكرن ژى پشت ب دوو ژىدەران دەستىت، كو بەرھەمىن فۆلكلورى و بەرھەمىن ئەفراندننن نقيسكى نە:

۱-۲-۱-۱ بەرھەمىن فۆلكلورى

ديروكا ھونەر و ئەدەبىياتىن كوردى د ناڤا فۆلكلورا وى دا سەرھەلدايە. كارەكى ئاسايىيە كو پەھىن ئەدەب و ھونەرا فۆلكلورا كوردى ژى د چاندا كوردى دا شۆرپووينە ھەبوونا خوھ سەلماندىيە. ئەگەر ئەوى ھەبوونى پتر ھەقبەندى ب نەخوھەندەوارىي ھەبوو بىت، ئەقە ب بەلاقبوونا خوھەندەوارىي پىخوھش بوويە، كو ژ ئاليەكى قە، ئەو بەرھەم بەھىنە تۆماركن و پاراستى بىمىنەقە. ژ ئاليەكى دىكە قە، بەرھەمىن ئەفراندننن نقيسكى ژى ل سەر پىبازا وى بەردەوام بن و پشتا خوھ ب ئەوى كەلەپوورى دەولەمەند موكمتر بكن. ل قىرە يا فەرە - ھەتا چەند ب كورتى ژى بىت - ئەو سىمايىن ھەردوو پىبازان ژىك قاقىردكەن بەھىنە شروڤەكرن، كو ئەوین گرنگ ئەقەنە:

۱- ئەدەبا فۆلكلورا كوردى چەندىن جۆران قەدگرىت، وەكو: ئەفسانە، بەيت، ھەيرانۆك، ھىكايەت، چىرۆك، چىقانۆك، سەرپىھاتى، مامك، پەندىن پىشىنان... ب ھەمان شىوھ ھونەرا فۆلكلورا كوردى ژى جۆرىن وى مشەنە، وەكو: ئاواز و مۇسىقا، ستران، نەخش و نىگار، زارقەكرن، گۆقەند و سەما... لى د ئەدەبا نقيسكى دا، جۆرىن نوى ژى زىدەبووينە، وەك: ھۆزان، گۆتار، ژياننامە، پۆمان، كورتە چىرۆك، شانۆنامە... ب ھەمان شىوھ ھونەرا تۆماركارىيا كوردى ژى جۆرىن نوى ژى زىدەبووينە و شىوازەكى زانستى ب خوھ قە گرتىنە، وەك: سىنەما، شانۆ، شىوھكارى....

۲- خوھدىن بەرھەمىن فۆلكلورى ديار نىنە و ئەو ئەندىشەيا تىدا ب مولكى گەل دەھىتە دانىن، لى بەرھەمىن ئەدەبا نقيسكى و ھونەرا

تۆمارکری خوه دپین وان دیار و بهرنیاسن، لهوما ئەندیشهیا وان
کهسییه و ئەو دانەر دبنه میناکهک د نیف ئەندیشهیا گشتیا گهل دا.
۳- جۆرین هەردوو ئالیان فۆلکلۆری و نفیسی بنه مایین وان وه کههفن.
بیر، سۆز، ئەندیشه و شیواز تیدا هه نه. لی ئەو چار بنه مایین
سه ره کی د پریزه ندی و کارابوونیا پیگه هین خوه یین هونه ری دا،
جوداوازی د نافه را وان دا هه یه.

۴- جۆرین فۆلکلۆری به لاقدبن، پاشی بزاقا فه جه ماندن و تۆمارکرنا وان
دهیته دان. لهوما گۆرانکاری ب سه ره گه زا ئەندیشهیا وان پا
دهیته کرن، لی جۆرین نفیسی به روفاژی ئەوی چه ندی دهینه نفیسین
پاشی به لاقدبن و هه تا راده یه کی ئاستی ئەندیشهیا خوه دپاریزن.

۵- د به ره مین فۆلکلۆری دا، ئەندیشه سیمایه کی کۆچه ری و گوندیاتی
وه ردگریت و پتر مۆرکه کی کشتوکالی و ئازهلداری و نیچیرقانی و
بازرگانی پیقه دیاره، لی د به ره مین نفیسی دا پتر سیمای
شارستانی پیقه دیاره و جه خت ل سه ره پیوه ندیین خیزانی و
هه فرکییا چینایه تی و ری کخستنا جفاکی و سه ریئیشین جیهانا
پیشه سازی... دکه ت.

۶- د فۆلکلۆری دا ئەندیشه پتر به ره فۆرین به ری دچیت، لی د ئەده ب و
هونه ری نفیسی دا، ئاراسته یا وی پتر بو ئاسۆیین دا هاتی دچیت.

۷- ئەو جۆرین د نافه را هه ردوویان دا هاوبه شن. د ئالی شیواز و بنیاتا
هونه ری دا جودانه و گۆرانکاری د شیوه و دارشتنا وان دا چیبوویه.

ئەو هه ردوو ئالیین سلال (فۆلکلۆری، نفیسی) کو ژیده را ئەندیشهیا
کوردی نه، د بنه پرت دا ژ به هه ره مهنییا ئەدیپ و هونه رهنه نین کورد پهیدا
بوویه و د ئەفراندن و داهینانین وان یین ستاتیکی و ته کنیکی دا، جیهانه کا
نوی درست دبیت و زه وفا گیرسه یی یا ملله تی تیدا گه شه دکه ت. لی ژبه ر کو
سه ره تاپا پهیدا بوونا جۆرین ئەده ب و هونه را فۆلکلۆرییا کوردی دیارنیه.

خوهديين وان ناهينه ناسكرن (هر وه كو پيشتر هاتيه خوياكرن). له وان هيه هندهك ژئوان د ناقبه را چهندين ملله تان دا هه قيشك بن. له وما ب پيدقي نازانين كويه كه به حس بكهين. ژبه ره همان هوكار، ب پيدقي ناهيته زانين، كو هويركاريين ئه دهبي مللي ژي شروقه بكهين، چونكه زوربه ي به ره ميين وان ساده نه و بايه خي ب ئه نديشه يي نادهن و مه به ستا وان يا سه ره كي ئه وه كو، راستوراست بگه نه وه رگري. ئه وا هه قبه ندي ب بابته ي مه فه هيه، تني ده ستني شانكرنا ئه نديشه يي بوو و باندورا وي ل سه ر كه سي تيا مروقي كورد. به روقاژي ئه وي چهندي د ئه ده با نفيسي و هونه را تو ماركري دا، دكارين چهندين به ره ميين يه ك كه س ليكبد هينه فه و سه ره دافين هزا وي و راده يا كاريگه ريبا ئه نديشه يا وي بزنانين. ل قي ره يا فه ره چهندي ب كورتي ژي بيت، به ره ميين ئه ده بي نفيسي و هونه ري تو ماركري شروقه بكهين.

۲-۱-۲-۱-۲ به ره ميين ئه ده بي نفيسي و هونه ري تو ماركري

۲-۱-۲-۱-۲-۱ ئه ده بي نفيسي

ئه ده بي كوردي ب هه ردوو پيشكين خوه فه د شعر و په خشان ي دا، شاكارين هه ژي هه نه، لي ئه وال قي ره مه به سته و هه قبه ندي ب بابته ي مه فه هيه، ئه وه كو ئا قري ژئوان به ره همان به يته فه دان يين ئاستي هه ستا زه لالا نه ته وه بيا كوردي تي دا پيشفه چووي. ده ستني شانكرنا قوناغين ئه وي پيشفه چووني ژي بيا فه كا ستاتيكييا به رفره ه ژبو قوناغا دووي ده ستخوش دكه ت كو چه سپاندا بنگه هين هه ستا نيشتيماني و ئه نديشه يا كوردستانيين هه ري مي يه. فه ريژا ئه ده بياتا كوردي ژي ب ئه قي شيوه يي بوويه:

- شعر و جورين وي

شعري لايه نه كي به رفره هي ميژوويا ئه ده بي كوردي داگيركريه. ده وله مه ندييا شعرا كوردي ژي د هه ر چار جورين وي دا خويابه:

ئا - ژ ئاليى شعرا ليريكى قە

مەلایى جزیرى (۱۵۶۷-۱۶۶۰) یەكەمین شاعری كورد بوویه، كو هەستا نەتەوھیی قەژاندی. ئەوی راستوراست كەلەكەبوونا هەلچوونین دەروونی ب ئەقینییه كا روحی د هنافین خوه دا هەفسەنگ كریوو. چیژەكا نوی دا بەر دلینیا مللەتی خوه، ئەو دلینی ب شعر دەربریه:

گەر لوئوئی مەنسور ژ نەزمی تو دخوازی

وەر شعری مەلی بین تە ب شیرازی چ حاجەت (مەلایى جزیرى، ۲۰۰۰: ۸۰)

مەلایى جزیرى ئەق رېچكە یە سەرراستكر و شەنگستین یەكەم قوتابخانە یا ئەدەبیاتا كوردی نژاندن كو كاكل و جانى وى هەست و دلینیا كوردی بوویه.

پشتی مەلی چار قوتابخانە یین دیکە یین ئەدەبی هاتنە دامەزاندن كو نوینەراتیا هەستا نەتەوھیی و ئەندیشه یا گەل دكر و دەمان وەخت دا قالاتیا هزرا كوردی ژى پردكره قە (قەرەنى، ۱۹۹۰: ۳-۹۲). ئەو چار قوتابخانە ژى ئەقە بوون: (ئەحمەدی خانى ۱۶۵۰-۱۷۰۷)، (حاجى قادری كۆبی ۱۸۱۶-۱۸۹۷)، (عەبدوئەللا گۆران ۱۹۰۴-۱۹۶۲)، (جگەرخوین ۱۹۰۳-۱۹۸۴). هەر یەك ژ ئەقان قوتابخانە یان، بەرھەم یین چەندین شاعرین دیکە ل ژیر چەترا وان دا دەینە پۆلینكرن.

ب - ژ ئاليى شعرا دیداكتيكي قە

هزرا كوردی هەتا دەمەكى نەدویر، پتر ل دۆر هۆشیارییا نەتەوھیی بوویه، هزر ژى بنەمایە كا سەرەكى یا شعری یە، لەوما ئەوال بارەى خەباتا نەتەوھیی دەتە دەربیرین پتر ب شعر دەتە گۆتن. هەتا دەمەكى دريژ شعرا كوردی ژى وەسا لېهاتبوو، كو پتر جەخت ل سەر هزرى دكر و ناڤەرۆك ل پيش پوو خسارى دادنا و ئەگەر ناڤەرۆك ژى ل بارەى هۆشیارییا نەتەوھیی

نه بایه ب شعر نه دهاته هه ژمارتن، ب تایبه تی پشتی شه ری یه کی یی
جیهانی، ژبو سه لماندنا ئه فی بوچوونی قه دری جان (۱۹۱۱-۱۹۷۲) د
شعیره کی دا ب ناڤونیشانی (وهختی نیه) دبیریت:

نیشتمان برینداره له بهر چاوان سه داره

وهختی عه شقانه نیه وهختی مه ستانه نیه (قه دری جان، ۱۹۴۷: ۳۶)

عه بدولخالیقی ئه سیری (۱۸۹۵-۱۹۶۲) د شعیره کی دا ب ناڤونیشانی
(ویجدانی عه سری) دبیریت :

گه ر ئه دبیری و ئاره زووی سه رکه وتنی کوردت هه یه

ته رکی ئه شعاری عیشقبازی که گه ر بیرت هه یه

شعیری ته ئریخی بلئی بو ئینتیباهی میلله تت

مورشیدی عیلم و مه عاریف به ئه گه ر عه قلت هه یه

ناوی " هۆمیر " چه ند هه زار ساله له یونان باقی یه

شعیری ته ئریخی ئه گوت، وهك ئه و به، گه ر زه وقت هه یه (ئه سیری، ۱۹۸۷: ۴۷)

ئه حمه د موختار جاف دبیریت:

شاعیرانی کورد به سه به سه باسی زولف و چاو بکه ن

که م خه یالی په رچه م و کاکۆلی ئالۆزاو بکه ن

لابده ن که م باسی سونبول ، یا لقی لاولاو بکه ن

ئیه ته دبیریکی مالی قهومی دلسوتاو بکه ن

زووبه زوو تا ئیش له دهس دهرنه چوه، سا ههولێ بدهن (موختار جاف،
١٩٨٦: ١٠٦)

پ - ژ ئالیی شعرا داستانی فه

ئه حمه دی خانی داستان د شعرا کوردی دا زیده کر، ئه وههولا وی ژی ژبو
فه ژاندنا ههستا نه ته وهیی بوویه و ب ئه ندیشه یا خوه یا خولقینه ر چیرۆکا
(مه م و زین) ی ب شعر فه هاندییه:

خانی ژ که مالی بی که مالی

مهیدانی که مالی دیت خالی

یه عنی نه ژ قابیلی و خه بیری

به لکی ب ته عصصوب و عه شیریی

حاصل ژ عیناد ئه گهر ژ بیداد

ئه ف بیدعه ته کر خیلافی موعتاد (خانی، ٢٠٠٨: ٤٦)

سه لیمی هیزانی ژی داستانا (یوسف و زوله یخا) ی ب شعر فه هاندبوو و د
سه به با نه زما وی دا دبیت:

ته کلیفه کی (بالعجب) به بیان کر

ئلاحه کی بی عه ده د عه بیان کر

یه عنی ب مه را هه یه مه حه ببهت

ئحسان تو بکی قه وی ب شه فقهت

یوسف ژ مه پښتو په زایه

ته ئلیفی بکی په زایه

من دیوو هنهک د شعری مه وزوون

ئز بوومه په وی ژ وان دل مه حزوون (هیزانی، ۲۰۰۴: ۳۸)

خانای قوبادی داستانا شرین و خوسره و کو ژ (۱۲۰) بهندان پیکهاتی ب
شعر په هاندیه. ههروه سا مه لا محمه دی قولی که ندوولی و حارسی
به دلیسی و مه لا مه حمودی بایه زیدی و مه لا وه له دخان، ئه فانه هه موویان
هه ریه کی ل دویف بوچوونا خوه هه ولا دانانا داستانا (له یلا و مه جنوون) ی
دابوو و شاکارین نایاب بجه هیلاینه (خه زنده دار، ۲۰۰۱: ۱۷۸).

ج - ژ نالی شعرا شانوی په

مه به ست ژ دانانا ئه فی جوړه شعری ئه وه، کو ب سترانکی، یان ژی ب
سه لیکه کا ئاوازه خش شه بهیته پیشکی شکر. د هر دوو حالتان دا،
ئهنده یی ژی بان دورا خوه د په پیرا ده قا وی دا هیه و د نیف پرسته و
دیالوگین وی دا به رجه سته دبیت. ئه شه ژی ئه وی چه ندی دگه هینیت، کو نیفا
وی ده قا کا ئه ده بییه و نیفا دیکه ژی هونه رکه و دهیته پیشکی شکر. ئه فا
هه قبه ندی ب بابه تی مه شه هیه، نیفا یه کی یه، کو لایه نی شعری شه دگریت،
ئهو ژی د ئوپه ریټ و دراما و زارقه کرنی دا دهیته نواندن. ئه شه خاله کا
تایبه ته ب شعرا شانوی په و بنه مایه کا سهره کییه کو ژ شانونامه یی جودا
دکه ته شه، کو له وانیه هه شانونامه یهک ب شعر نه هاتبیته شه هاندن.

د ئه ده بی کوردی ژی دا، شعرا شانوی پشته شه ری یه کی یی جیهانی
سهره له دایه و پتیریا وان د نیف چالاکیین هونه ری یین قوتا بخانه یان دا
به لاقبوویه، وه کو ده قین (ئینتیا ه) و (دایک) یین (شیخ نووری شیخ صالح) ی

ل ساللا ۱۹۲۳ ئى (عەبدولواھىد، ۲۰۰۸: ۵۰۲). دواتر شىخ سەلام و عەبدوللا گۇران و شاكرفەتاح و... د ئەقى بياقى دا بەرھەم ھەبوون. لى ب گشتى كىم جاران ئەو بەرھەم ل سەر دەپى شانوئى ھاتىنە پىشكىشكرن (عەولا، ۲۰۱۱: ۴۰۲).

- چىرۆك و ھونەرلەن قەگىرانى

چىرۆك درىژەپىدانا حىكايەتەن فۆلكلورىيە، لى ئەوا ژ ئەوان جودا دكەت، ئەو، كو پتر خوە نىزىكى واقعى دكەت و بايەخى ب شىكارىيا دەروونىيا كارەكتەران و دارشتنا شىۋازى دەت. ل دويىف قووليا شىكارىيا دەروونى و فرەوانىيا پانتاييا تىكھەلكىشىيا پويدانان و درىژى و كورتىيا بابەتان ژانرىن نوى لى پەيدابووينە وەكو كورتە چىرۆك، كورتىلە چىرۆك، تۆقلىت، پۇمان^(۳۳)... ھتد. ژ ئەوان جۇران، كورتە چىرۆك و پۇمان پتر ئەوئەن دىكە جىگىر و بەلاقبووينە.

ل بارەى كورتە چىرۆكى، گەشەكرنا وئى ب شىۋەيەكى ئاسايى و شىنەيى د ئەدەبىياتىن پۇرئافايى دا چىبوويە وەكو ئەدەبى ئىنگلىزى و فرەنسى. گەلەك مللەتەن دىكە چاقلىكەربوون و ژ دەرنەنجامىن پۇرئافايى دەستپىكر، لەوما دابرانەك د ناقبەرا حىكايەتا مللى و كورتە چىرۆكا ھونەرلىيا وان دا ھەيە(الطاهر، ۱۹۸۳: ۲۴۳-۲۵۷). د دىرۆكا ئەدەبىياتىن كوردى دا، رىبازەكا خوەمالى دەھتە دىتن، دەما مەلا مەھموودى بايەزىدى ل ناقەرستا سەدساليا نۆزدى چىرۆك ژ دۇرھىلا كوردى ب شىۋازەكى جوان و ل سەر بنىياتى حىكايەتەن مللى نقىسىنە(فندى، ۲۰۰۴: ۵-۱۰۸) و پى ل بەر پەخشانى

^{۳۳} ھەر چەندە ھندەك لىكۆلەر پۇمانى ب درىژە پىدانا داستانى دزانن و داستان زى ل سەر بنەمايى ئەفسانەيى چىبوويە.

خوه شکر کو مل ب ملی شعری بهیته د ئه ده بیاتا کوردی دا^(۳۴). پشتی نیزیکی ههفتی سالان چهند توره قانی دیکه بایه خ ب ئه فی جورئ ئه ده بی دا مینا: فوناد ته مو کو ل ساللا (۱۹۱۳) ی چیرۆکا شویش ل کۆقارا پۆژی کورد دا به لاقربوو(ته مو، ۱۹۱۳: ۲۵-۲۶) و جه میل صائیب چیرۆکا (له خه وما) ب زنجیره ل پۆژنامه یا ژیا نه وه و ژیان دا به لاقربوو^(۳۵) و حسین حوزنی موکریانی (موکریانی، ۱۹۲۶: ۱۳) و شاکر فه تاح (فه تاح، ۱۹۲۷: ۲) و چهندین چیرۆکنقیسی دن، کو د کۆقارا گه لایژ دا به لاقدرن وه کو عه لئه دین سه جادی، مسته فا سائیب، ره شید نه جیب، شیخ سه لام، پیره میرد و هه تا ل داوییا نیفا یه کی ژ سه دسالیا بیستی کورته چیرۆک ژی بوویه ژانره کا سه ره کی د ئه ده بی کوردی دا.

پۆمان ژی ب (شقانی کورد) یا عه ره بی شه موی (۱۹۳۵)، ده سپی دکه ت.

- شانۆنامه

جیاوازی د ناقبه را شعرا شانۆیی و شانۆنامه یی دا، ئه وه، کو یا یه کی ب کیش و سه روا و ریتما ده فی لبه رچاقوه ردگریته، لی یا دووی ب په خشانکی دهیته نفیسین. شانۆنامه ب خوه ژی چیرۆکه که یان رویدانه که ب شیوه یی دانوستاندنی د ناقبه را کاره کته ران دا دهیته فه گیپان و ل به رچاقی ته ماشه قانان دهیته پیشکیشکرن. د ناقبه را بره یین دانوستاندنی ژی دا، شانۆنامه نفیس به حسا شوین و جلو به رگین کاره کته ران دکه ت. خالا هه ره

^{۳۴} ئه گه ر گۆمان ل سه ر کارئ ئه فی که نکه نه ی هه بیت کو کورته چیرۆک یان حیکایه تی مللی یان گۆتارین ئه ده بی نفیسینه، ئه فه دی بیته بابه ته کی گرنگ و پیویستی ب فه کۆلینه کا زانستی هه یه .

^{۳۵} ئه فه ب چیرۆکه کا دریز دهیته دانان. ل دوو پۆژنامه یان دا هاتبوو به لاقدرن. ل ب زنجیره ژ هه ژمارا (۲۹) ل پۆژا ۱/۷/۱۹۲۵) ده ستپیکر و د (۱۸) هه ژمارین وی پۆژنامه یی دابه رده وام بوویه. پاشان ل هه ژمارا (۲) پۆژا ۱/۲۱/۱۹۲۶) یا پۆژنامه یا (ژیان) دا ده ستپیکره فه و هه تا هه ژماره (۲۶) ی به رده وامبوو. ژیا نه وه دا هاتبوو به لاقدرن.

گرنگا ئەقى جۆرى ئەدەبى ئەو ە کو بەرھەمى نقىسەقانى ژ بازنەيى خوديى
وى دەردچیت و شیۆەيەكى بابەتى وەردگريت.

ئەسخیلۆسى گرىكى (۵۲۵ - ۴۵۶ پ. ن) پيشەنگ بوويە د نقيسینا ئەقى
جۆرى ئەدەبى دا. ئەوى شانۆنامە (تراجیدیا) ب ەموو بنەمايىن خوە قە
گھاندە كۆپیتكا ئەفراندنى، ب تايبەتى بنەمايى ئەندیشەيا خولقيئەر.
هەرچەندە شانۆنامەيى رەھيئ وى يىن رەسەن د ئەدەبا فۆلكلورىيا كوردى
دا شۆربوويىنەقە(قەرەنى، ۱۹۸۳: ۵۱-۵۶)، لى ب شیۆەيەكى هونەرى ل سالا
(۱۹۱۹) ئى عەبدولرەھيم رەھمى ەكارى يەكەم دەقا شانۆنامەيا كوردى ب
ناقونيشانى (مەمى ئالان) د دوو ەژماريىن كۆقارا (ژين) دا بەلاقريیە^(۳۶). ل
سالا (۱۹۲۱) ئى ژى شانۆگەريیەك ب ناقى سەلاحەددینی ئەيووبى ژ ئالىي
ليژنەيا فەن و تەمسىلا قوتابخانەيا ئەربىل ئوولا قە ھاتىە پيشكىشكرن. د
ناقبەرا ساليىن (۱۹۲۲-۱۹۳۰) ئى دا، ل سليمانىي و چەند شارين ديکە بزاقەكا
بەلاقرنا شانۆنامەيان پەيدا بوو(هەورامى، ۲۰۰۱: ۲۹۲-۲۹۴) و ھندەك ژ ئەوان
ھاتنە پيشكىشكرن. د ناقبەرا ساليىن (۱۹۲۰ - ۱۹۳۰) ئى ەقبەندى ژى د
ناقبەرا تيپين قوتابخانەيان و تيپين بيانى درستبوو و چالاكيين وان ژى ل
كوردستانى ھاتنە پيشكىشكرن. ل دويىف دا شانۆنامەيى جھى خوە گرت و
تورەقانيىن مينا پيرەميىردى كو شانۆنامەيا (مەم و زين) ئى ل سالا (۱۹۳۵) ئى
ل سليمانىي چاپ و بەلاقربوو، يەكەم كەس ژى بوو ەك رەخنە ل سەر
شانۆيى بنقيسيت (پيرەميىرد، ۱۹۲۷)^(۳۷). ەروەسا مستەفا سائيىب ەكو
شارەزايەكى دەستھەل كار ژبو برەودانا ئەقى هونەرى كرىوو(محەمەد، ۱۹۹۸:
۱۹). موصا عەنتەرى ژى رۆلى خوە د دەولەمەندكرنا ئەقى هونەرى دا ەبوو

^{۳۶} ع. رحمى، ممى الان (كوردچە پيەس، كۆقارا ژين، ەژە ۱۵ نيسان ۱۹۱۹، ستەنبۆل. پشكا دوويى ژى

ل ەژمارا (۱۶) يا ەمان كۆقارى دا بەلاقببوو.

^{۳۷} پيرەميىرد، رۆژنامەى ژيان، رۆژى سى شەممەى ۲ ئاغستووسى ۱۹۲۷.

ب تايبه تي د شانؤنامه يا برينا پرهش دا (عانتھر، ۱۹۹۹: ۱۳-۵۹) كو چهند جاران ژي چاپوويه... ب شيؤويه كي گشتي، ل ناڤه پاستا سه دسالييا بيستي هونه ري شانؤيي چ وهكو دهق وچ وهكو ئالافين ته كنيكي ب درستي جهي خواه دئه ده بياتين كوردي دا گرت و ب نواندن و پيشكيشكرني قه، هه تا راده يه كي پيشقه چوو. لي هه تا نها ئه وهقن خواه مالي و ته نانه ت يين وهرگي رايي ژي نه گه هشتينه ئه وي راده يي، كو:

- په نجه ركا فروتنا پليتين هولين شانؤيي موركه كا پيشه سازييا هونه ري وهر بگريت و ببيته پشكه ك ژ وه به رهينانا نيشتيماني.

- شانؤيه كا پوزانه يا كوردي هه بيت و هه ردوو ئاليين ئه ده بي و هونه ري ته واو كه رين يه ك بن و ئه وي قالاتييا هه ي ب شيؤويه كي تي كوز و موديرن پرپكه نه قه،.

پشتي دهسته به ركرنا ناڤه روكا هه ر دوو خالين سلال، شانؤيي ژي دي بانؤورا خواه يا چالاك ل سه ر قه ريزا جيگير كرن و پيشقه چوونا ئه نديشه يا كوردي هه بيت.

- گوتارا نه ده بي

گوتار ب په خشانكي ده يته نفيسين و ده برپيني ژ ئه زمونا كه سئيتيا گوتار نفيسي دكه ت، بيي كو په نايي بو ژي ده رين دي ببه ت. يان ژي دويشچوونه كا وي يه كو پايه كا خواه يا بنپر ل سه ر بابه ته كي دده ت. شيوازه كي زه لال هه يه. پتريا جاران ناڤه روكا وي كورته، هه ر چه نده هونه روه ريبا دارشتنا وي مه رجه كي بنگه هينه، نه ك كورت و دريژييا فورمي وي. هه ميشه هزرا وي خواه نيزيكي پاستييان دكه ت، لي ئه نديشه يا گوتار نفيسي ژي رولي خواه د ئاراسته كرنا وان هزران دا هه يه. ئارمانجا وي يا

سەرەکی ئەو کوب پۆھنی و لەزگینی بگههته وەرگری^(۳۸). ل ڤیره یا فەرە ئەو جوداھییڤن د ناڤهرا گۆتارا ئەدەبی و گۆتارا فیڤرکرنی دا هەنە، بهینە دەستنیشانکرن:

- گۆتارا ئەدەبی گیانەکی هونەری تیدا یە، ل گۆتارا فیڤرکرنی ل بارە ی پە یامە کا مە عریفی یە.

- گۆتارا ئەدەبی گوزارشتی ژ خود یا گۆتارنڤیسی دکەت، ل گۆتارا فیڤرکرنی ل دویڤ پسیپۆرییا گۆتارنڤیسی چ دیرۆکی، ئابووری، جوگرافی، فەلسەفی، سیاسی، جڤاکی بیت شیوہیی خوە یی زانستی وەردگریت.

- گۆتارا فیڤرکرنی سیمایەکی پەروەردەیی وەردگریت، ل گۆتارا ئەدەبی پتر ژبو چێژوہرگرتنی یە، هەتا نەراستوراست پەندنامیز ژ ی بیت.

د گەل دەرچوونا پۆژنامە یا کوردی^(۳۹) دا، گۆتار ژ ی ب هەردوو جۆرین خوە ڤە، ب شیوہیەکی سەلیقەدار پەیدا بوو. ل پتریا وان گۆتارین فیڤرکرنی بوونە. ب شیوہیەکی گشتی دیرۆکا گۆتاری د ئەدەبیاتین کوردی دا ژ سەد و بیست سالان تینا پەپیت. هاتنا وی ژ ی ب پریا ئەدەبیاتین عەرەبی و تورکی بوویە و هەتا رادە یە کا کیمتر ب پریا ئەدەبیاتین ئەوروپایی بوویە، کو ئەو د ئەڤی ئالی دا پینشەنگ بوونە، ئەگەر هاتو ئەم ئەوان گۆتارین (مۆنتینی) ی ل سالا (۱۵۸۰) یی دا بە لافکرین ب سەرەتا یا پەیدا بوونا ئەڤی ژانری دابننن

^{۳۸} سەرەتایا پەیدا بوونا گۆتاری دیارە و دزڤیتەڤە بۆ سەدسالیا شانزدی، دەما تورپەقانی ڤرەنسی میشل دی مۆنتینی بکارینای و د ناڤهرا سالین (۱۵۷۸- ۱۵۸۰) دا پەرتووکە ژ ی ل سەر نڤیسیبوو.

^{۳۹} یەکەم هەژمارا پۆژنامە یا کوردستان، ل پۆژا پینچ شەمبی ۳۰ ی زولقیعدە یا سالا ۱۳۱۵ ک، بەرانبەر ۲۲ ی نیسانا ۱۸۹۸ زایینی کو دەرچوو ب گۆتاری دەستپیکر، ل گۆتارین وی پتر فیڤرکاری بوون.

کوب شیوهیّ خوہ یّ ہونہری و ب تیرما خوہ یا ئەدەبی (Essay) ہاتیہ چەسپاندن. ئەقە دگەل پێشکەفتنا رەوتا رۆژنامەقانییّ و پەرەسەندنا بزاقا چاپەمەنییّ بنەما و سیماییّن گۆتاریّ پتر جیگیر بوون، ب تاییبەتی پشتی شەرپّ دوویەمیّ جیہانیی، هەتا گەہشتیہ ئەویّ رادەییّ کۆ ہندەک نفیسکاریّن کورد گۆتاریّن خوہ خرقە بکەن و د پەرتووکیّن تاییبەت دا چاپ بکەن. نەخاسەمە د ئەوان پەرتووکان دا کۆ گۆتاریّن وان رەنگقەدانا بیر و کەسایەتییا خوہدیّ ئەوان بوو و هەتا رادەییہ کا زۆر ژێ ئاسۆییّن ئەندیشەیا وانا کەسیّتی پێقە دیاربوو، ئەو ژێ د نیّف بازنەییہ کیّ فرەوانتریّ ئەندیشەیا دەستەجەمعییا گەل دا دزقری.

ژبلی ئەقان ژانریّن ئەدەبی ییّن ہاتینە بەحسکرن، چەندین ژانریّن دیکە ژێ ہەنە، وەک ژیاننامە، خوتبە، نامەگۆپین، بیروکە، کورتە گۆتن... کو ہەر یەک ژ ئەوان ریزەییہ کا دەستنیشانکری یا ئەندیشەییّ تیدایە، کو ہەموو بەقرا ریزەییہ کیّ ژ ئەندیشەیا گەل پیکدھین.

۲-۱-۲-۱-۲-۲ ہونہرا کوردی

- شیوہکاری

ہونہریّ شیوہکارییّ ل جەم کوردان رەھو ریشالیّن کویر ہەنە، ب تاییبەتی د دەستخەت و شوینواریّن میرگەھیّن کوردان دا. لّ ئەوین ل بەردەست و پتر جہیّ باوہرییّ بن، ہەر بیست تابلۆییّن (شەرەفخانیّ بەدلیسی) نە، کۆ د کتیبّا خوہ یا دیرۆکی (شەرەفنامە) ییّ دا کیشابوون و قەوارەیا ئەوان ہەر ل دویف قەوارەیا کتیبّا دەستخەت بووینە (۲۹ × ۱۶.۵ سم) (یوسف، ۱۹۹۸: ۹). ئەگەر ئەوان تابلۆیان ژ ئالییّ دیرۆکی قە، پیگەھ و بہاییّ خوہ ہەییہ، لّ پێشنیارا شیوہکار فەہمی بالایی پتر ئەویّ راستییّ جیگیردکەت، کۆ یا فەرہ (ہونەر مەندیا دیرۆکنقیس شەرەفخانیّ بەدلیسی و ئابدالحانی ... نە تەنیّ ل

باکووری کوردستانی، به لکول سهرانسهری کوردستانی وه که پیگه هه کا هونه را شیوه کاریا کوردی ئه م ب ناقبکه یین. پیویسته وه که خوه ندنگه هه کا هونه ری وهره هژمارتن (Balayî, 2006: 125-126). هه رچه نده ئه و تابلویین د ئه وان ژیده ران دا هاتین وه کو ئالاقین پۆنقه کرنینه و له وانیه ژ ئالیی ته کنیکی فه کیماسی تیدا هه بن و نه گه هه ئاستی هونه ری شیوه کاریی وه ک نها دهیته پیناسه کرن. د هه ردوو حاله تان دا، مه به ست ژ ئه وان زانیارن ئه وه، کو ئه وان به ره مان چه ند کاریگه ری هه بوویه ل سهر درستکرنا ئه ندیشه یا کوردی و پیگه هشتنا چیژ و زه و قا گیرسه یی، کو ب بسته هی ژ هونه ری تیگه هه ن.

- موسیقا

د نیف په رتووکیین دیرۆکی یین کوردستانی دا، جاروبار به حسا ماموسیقایی هاتیه کرن وه ک کتیبیا (الأذکار) یا ئیمامی نه وای کو (خضر بن عمر الکویسنجلی) یه و ل سالا (۷۷۶ک) به رانه ر (۱۳۷۴ز) ی نقیسیه (ئه حمه د، ۱۹۸۹: ۵). به ری وی ناخی زریابی موسلی دهیت کو موسیقاژهنه کی ب نافوده نگ بوویه و ب په چه له ک کورد بوویه. هه روه سا کورپی وی ئیسحاق موسلی (بوا، ۱۹۸۰: ۱۴۵). ئه حمه دی خانی ناخی چه ندین مه قام و ئامیرین موسقایی د مه م و زینی دا ئیناینه (قه ره نی، ۱۹۸۰: ۲۴-۳۵) کو د جقات و سه یران و ده مین کاری و پۆژین شه پی دا بکارهاتینه.

ئاوازیین سترانین فولکلوریین کوردی گه نجینه یه کا مه زنه. گه له ک ناقدیر هه بوونه ئاوازدانه رین سترانین خوه بووینه^(۴۰) و هه تا نها هنده ک هونه رمه ندین کورد ریچکا وان گرتیه و ل سهر دچن.

^{۴۰} بۆنموونه: چه مکۆ تۆفی ل سهرده می میرگه ها بادینان سترانبیژبوویه. نیزیکی سه د سترانین وی ل سهر زاری سترانبیژین ده قهری ماینه و هه ر ب ناخی وی دهیته گۆتن. وه کو هاتیه زانین کو ئه و ل

راسته نفيسين هاتينه كرن و كه رسته يه كى هونهرى يى دهوله مهند ژى هه يه ،
چهندين تىپين مؤسيقايى هاتينه دامه زراندين و بهرنامه يين تايبه تمهند ژى ل
راديو و تهله فزيونان توماركرينه و هه ولداينه هه قسه ننگيا هه ست و دلينى يين
كوردى بپاريزن و ژنافنه چن ژبو كو نه نديشه يا وي د جيهانا هونهرى دا
بهرده وام د په لهاقئژتن و وه رارى دا بيت. د گهل ئه وان كار و پرهنج و
خه باتان، لى زه حمه ته ئه و نفيسين و بهرنامه و بهرهمين زور بگه هنه ئه وي
ئاستى كو ژيده ره كا بنه جه و ريكخستى بن بو سه ره تايا ديروكا مؤسيقايا
كوردى. ژبو پاراستنا ئه وان بهرهمان ژى يا فهره، كار ل سهر بهيته كرن و
سه روژنوى ب شيوه يه كى زانستى بهينه فه توماركرن، ژبو كو ناسنامه يه كا
نه ته وه ييا پرسه ن پى ببه خشيت^(٤١) و ببنه به شهك ژ هونهرى جيهانى.

- شانوييا كوردى

هونهرى شانويى وهك نواندين و زارقه كرن ب شيوه يه كى سه ره تايايى د بونه
و هه لكه فتنين خواهشى و زيماران دا دهاتنه پيشكيشكرن. ئه و چالاكى و
بزاقيين گيرسهيى ب هه پرهمه كى جهى خواه ل سهر ده پى شانويان ژى گرت.
پاشان ب تايبه تى ل نيقا دوويى يا سه دساليا به رى تىپين شانويى هاتنه
دامه زراندين و بهرهمين جوان ژى پيشكيش دكرن. هندهك جارن فيسته قال

سه دساليا هه ژدى ژيايه و هه قچهرخى مير قوباد به گى چارى و مير زوبه ير به گى بوويه. ژ ئاليى
هونهرى فه ژيانه كا پر ئه فراندين هه بوويه. بنيزه: (مسعود كتانى، ٢٠٠١: ١٤٤).

^{٤١} (جه ميله جهليل)، (٩٨) ژ سترانين كوردى يين فولكلورى ب دهق و نوته يين وان فه ب شيوه يه كى
ئه كاديمي ئاماده و توماركرىبون و گهاندبوو چاپى. ياسه مين بهرزنجى ئه و په رتوك ئانيبوو سهر
رينفيسا نها ل هه ريمى لكاره. ل سالا ١٩٩٨ ئ ل چاپخانه يا وه زاره تا رۆشنبيري - هه وليژ دووباره
هاتبوو چاپكرن. مه محمود زامدار ژى كاره كى ب ئه وي شيوه يى ئه نجامدبوو. بنيزه: (جه ميله،
١٩٩٨: ٧).

ژی بو دهاتنه سازکرن. لی ههتا نها ل چو دهران نهگههشتیه ئهوی چهندی
کو شانۆیه کا پۆژانه یا کوردی هه بیت.

ب شیوهیهکی گشتی دیروکا هونه را کوردی ب بهرهمین خوه یین موسیقا
و شیوه کاری و پهیکه رتاشین و شانۆ و سه ما و گوڤه ند و سینه مایی... فه، ژ
که فن دا و ههتا نها نههاتیه فهوژارتن و ریکخستنه فه، داکو ببیته ژیده ره کا
ریکوپیکا باوه ریپیکری یا ئه ندیشه یا کوردی.

۲-۱-۲ ئه ندیشه یا کوردستانی

بهره پیشین ل دویف پلانریژییه کا زانستی ژئه لقه یا یهکی دهسپیی بکهت و
ژبو کو پوماله کا ته قافا تاقه گر د ئالیی ئه ده بیات و هونه را کوردستانی دا
بهیته کرن، یا فه ره ئه و پیشنیازین هاتینه ریژه بندکرن، ل بهرچاقین که سین
هه قبه نیدیار بن.

ئه ده بیاتا نها ل هه ریما کوردستانی د گولقه دانه کا سه لیه دار دا پیشفه
دچیت، ب هه ردوو زمانین کوردی و عه ره بی دهیته نفیسین و چاپکرن و
به لافکرن و فه خوهندن^(۴۲). ب ریژه یه کا دیکه یا کیمتر ئه ده بیاتین ب زمانین
دیکه ژی مینا تورکمانی و سریانی و ئه رمه نی هه نه. زمان بنگه هه کی
تایبه تمه ندی جوداکاری هه ریه ک ژئه وان ئه ده بیاتانه، لی به لی هه ستا
نیشتیمانی بنگه ها سه ره کییا یه کگرتنا هه ر پینچ ئه ده بیاتانه، له ورا خالین
هه قپشک و جوداواز د ناقبه را ئه وان دا هه نه، کو ئه وین گرنگ ئه فه نه:

^{۴۲} ل دویف ماده یا (۲)ی ژ یاسایا هه ژمار (۶) یا سالا ۲۰۱۴ئی یا تاییهت ب زمانین فه رمی ل هه ریما
کوردستانا عیراقی کو ده قا وی ئه فه یه: (کوردی و عه ره بی دوو زمانی فه رمین له سه رانسه ری
عیراقد، له کوردستانی عیراقد زمانی کوردی زمانی سه ره کییه).

۱- ژ ئالىي قانونى ڦه، خالىن هه ڦېشك و پوهن هه نه، كو زمانين نه ته وه يين هه ريمما كوردستانى ژيک نيژيك دكهن. د ماده يا (۳) يا هه مان ياسا دا هه ژماره (۶) يا سالا (۲۰۱۴) دا هاتيه: ((له كوردستانى عيراقدا زمانى پيڤكها ته كانى ترى (توركمان و سريان و ئه رمن) له يه كهى به پيوه به رايه تى خوياندا و له كاتى پيويستدا، له پال زمانى كورديدا فه رمين)). د چه ندين قانونين ديكه ژى دا، هه ڦه ندييا د ناقبه را ئه وان دا، ژ ئالىي تيورى و پراكتيزه كرنى ڦه ئه نجام و ده سته ڦتيين باش هه بووينه.

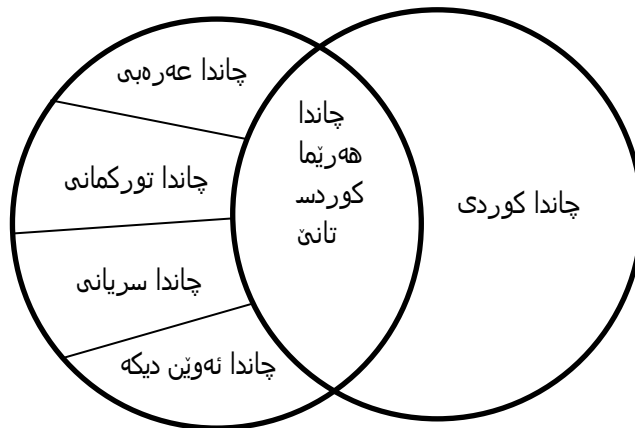
۲- زمانى كوردى ل هه ريمى زمانى فه رمى يى يه كه مينه و ژورينهى خه لكى هه ريمى دزانن و پى دئاخفن، له ورا يا فه ره بزاڦه كا خورتا وه رگيرانى به يته كرن، كو هندي د شيان دا هه بيت ده قين ئه ده بياتين هه ر سى زمانين دى بو زمانى كوردى به يته وه رگيران و هه وه كا به روڦاژى ژى نه هيتته پشتگوه ئاڦيئن.

۳- ل سه ر ئاستى وه زاره تا په روه رده يى پشكين ته كنيكى يين تايبه ت ب زمانين ناقبرى ڦه هه نه و كه سانين شاره زا ژى تيدا كار دكهن. ل وه زاره تا خوه ندنا بلند و تويژينه ڦه يين زانستى ژى پشكين زمان و ئه ده بياتين توركمانى و سريانى هه نه و پروانامه يا به كالوريسى دبه خشن. هه ر ب ئه وى شيوه يى ژى ل وه زاره تا په وشه نبيرى ژى ئه و پشكين تايبه تمه ند بو ڦه ژاندا چالاكيين فولكلور و چاندى هه نه. ل وه زاره تا ئه وقاف و كاروبارين ئايينى ژى پيڤه به ريين تايبه تمه ند هه نه و ژ ئالىي پوحى ڦه هه موويان ڦه دجه مينيت. ئه ڦه ژى خاله كا هه ڦېشكه د ناقبه را ئه وان دا، كو بياڦه كى گونجاى ده ستخوه ش دكه ت، ژبو كو به رنامه يين هه ڦېشكين پيڤه ژيانى پيڤه بيخن.

۴- د کتیبین پرؤگرامین خوهندنې، ب تایه تی کتیبین زمان وئده بی دا بایه خ ب پشکا وهرگیرانی بهیته دان، کو هه ر یه ک ژئوان ده قین ئه ده بیاتین هه ر چارین دیکه تیدا بیت.

۵- قوناغین دیروکا هه ر یه ک ژئوان ئه ده بیاتان ب شیوه یه کی زانستی بهینه دستنیشانکرن. پاشان ب هه ر پینچ زمانان د ئینسکلؤپیدییه کا گشتی دا بهینه به لاقکرن و چی دبیت ب ئینسکلؤپیدیایا ئه ده بیاتین هه ریما کوردستانی بهیته نا فکرن.

۶- ده قین ئه ده بیاتین هه ر پینچ زمانان ل ده رقه ی هه ریمی ژی هه نه و بکار دهین. ئه و دابران، له وانه یه تیکه لیه کی د به ره فکرنی دا و شاشیه کی د ریکخستنن کاران دا درست بکه ت، لی قه دیتنا ریکین زانستی ژبو چاره سه رکرنه ئه وان کیموکاسیان، ئه و خوه ب خوه ستوینه کا سه ره کییا قه ژاندنا چاندا جفاکییا هه ریما کوردستانی یه، کو دکارین د ئه فی هیلکاریی دا ببینین:

هیلکاری هه ژمار (۴)

۷- دوباره ریځسټنه‌څه‌یا سیسته‌می فیځرکرنی و بهیژکړنا جومگه‌ییڼ
خوه‌ندنا بلند و راسته‌کړنا ناراسته‌ییڼ وی ییڼ نه‌کادیمی.

۸- خورتکړنا بزاقا وه‌رگیځرانی، ب تایبه‌تی ژ زمانین ل ه‌ریمی لکارن ژبو
زمانین دیکه‌ییڼ ه‌فسوی و زیندی ییڼ جیهانی، به‌روڅاژي ژي ژ
زمانین وان بو زمانین خوه‌مالی. ب شیوه‌یه‌کی کو‌ئو پ‌سپوړین
نه‌څی کاری دکهن وه‌کو پیشه د ده‌زگه‌هین به‌لاڅکړنی دا کار بکهن و
ړی بهیته خوه‌شکرن، کو‌ئو ده‌زگه‌ه س‌ه‌ریخوه بن د بریاران دا و
خودکاری ژي بن د څه‌ژینی دا.

۹- دانانا ئینسکلۆپیدیا ییڼ تایبه‌تم‌ند ژبو ه‌موو جوړین نه‌ده‌بی و
هونه‌ری، داکو‌ئو به‌ره‌م‌ین شیان ه‌بن جهی خوه د دیرۆکی دا
بگرن، کو‌ئاستی وان ل دویڅ قوتابخانه‌ییڼ په‌خنه‌یی بهیڼه
ه‌لسه‌نگاندن و ئو ه‌لسه‌نگاندن ژي ریخوه‌شکه‌ر بن ژبو دارشتنا
تیورین تایبه‌ت ب جوړین وان څه.

د هونه‌ر و نه‌ده‌بیاتین ه‌موو ملله‌تان دا، نقیسه‌څان ه‌نه. تویژینه‌څه‌یان ل
باره‌ی تیځستین نه‌ده‌بی و کارین هونه‌ری دکهن. ناڅه‌روکین وان
ده‌لسه‌نگینن و ل مه‌به‌ست و نارمانجین وان څه‌دکولنه‌څه. د به‌ره‌م‌ین خوه
ییڼ په‌خنه‌یی و تیوری دا داده‌ینن و ریکی بو‌ئو‌ئو ه‌ولین ژبو دارشتنا
فه‌لسه‌څه‌کا تایبه‌ت ب جڅاکی څه خوه‌ش دکهن. فه‌لسه‌فه‌ ژي وه‌کو‌ئو لقه‌یا
دوویی پیدقی ب شروڅه‌کړنی ه‌یه.

۲-۱-۳ نە نجاما تەوہری یەکی

مەبەست ژ ئەوان بابەتین د ئەفی تەوہری دا ھاتین، ئەوہ، کو ئاست و پادەیا ئەندیشەیا کوردی بەیتە دەستنیشانکرن. ناڤەرۆکا ئەوان بابەتان ژى، ب شیوہیەکی گشتی، د دوو جۆرین تەڤاڤکارین ھەڤدوو دا دەیتە پۆنڤەکرن:

- جۆری یەکی، پا و بۆچوونین ھندەك تۆرەڤان و ھونەرماندان ھاتیە وەرگرتن، کو د ھەلشکافتن و پاقەکرنا ھندەك بەرھەمین خوە دا، چ دەڤاودەق یان نەپاستوپاست، ل بارەى ئەندیشەیی دەردبەرن.
- جۆری دوویی، نەپین و پەخنەیین ئەوان نڤیسەڤانان ڤەدگرن، یین بەرھەمین ئەدەبی و ھونەری دەھلسەنگینن و لی ڤەدکۆلنەڤە.

جۆری یەکی، کو تۆرەڤان و ھونەرماندان ڤەدگرت، ئەو ب خوە ژى، د دەربەریین خوە دا دوو گروپن:

- گروپی یەکی، وەسا ھزردکەت، کو ئەو کارى ئەو دکەن پیدڤیەکا وان یا پوحى یە و ھەزا وان تیردکەت. ب شیوہیەکی گشتی ئەوان د دانان و ڤەھاندنا بەرھەمین خوە دا مەبەستەکا تاییەتی نییە.
- گروپی دوویی ژى وەسا ھزردکەت، کو ژیانى پیدڤى ب بەرھەمین وان ھەیە و ئەو ژى ئەرکى خوە جیھجى دکەن.

ل بارەى جۆری دوویی ژى، کو نڤیسەڤانین ڤەکۆلەر و پەخنەگر ڤەدگرت. ئەو پیناسە و پۆلینکرن و ئارمانجین ئەدەب و ھونەری لیکدەنەڤە و ناڤەرۆکا وان شرۆڤەدکەن و ھەڤبەندیین وان پاقەدکەن. ل ڤیرە خویا دبیت، کو کارى وان ئەفراندین ئەندیشە ئامیز نییە، بەلکو ڤەلسەفە یە. ئانکو ب

پامانه کا هویرتر، لقه که ژ فلهسه فیه یا گشتی. ئه ولق تایبه ته ب فلهسه فیه یا هونه ری. ل دویف باوه رپیا (هیگل) ی (ئه گهر هونه ری) جوان ب گشتی بابته کی گونجاو بیت بو تیرامانا فلهسه فی، ئه فه هه ر چه وا بیت، نابیته بابته کی گونجایی بو تیرامانا زانسته کا ورد، چونکه جوانیا هونه ری خوه دهینته بهر هه ست و پیحه سیان و ئه ندیشه یی، ئه فه ژ بیافه کی جودایه ژ هزرکرنی و وهرگرتنا چالاکیین وی. بهر هه مین هونه ری جوان پیدفی ب تشته کی دیکه هه یه، کو هزرکرتنا زانستی نییه) (هیگل، ۲۰۱۰: ۳۱). (هیگل) ی ئه و پرس پیشفه بر، لی گه له ک ژ ئه وان پرسیارین ئه وی وروژاندین بی بهر سف مانه فه. ل قیر هه ئه و پرسیارا (شارل لالو) ی ژی کری دهیته گوری کو: (ئایا ستاتیکا فلهسه فیه یا هونه ری یه، یان ژی یا ره خنه یی یه، یان ژی یا دیروکا هونه ری یه؟) (لالو، ۲۰۱۰: ۱۴). د بهر سقا ئه فی پرسیارا ئالوز دا، ئه و ب خوه کاری ستاتیکایی هوسا شروقه دکه ت کو: ستاتیکا جوانیا سروشتی ناکه ته بابته کی خوه. ژبلی ئه وی هندئ نه بیت، کو ئه گهر ئه و جوانی ب رپیا هونه ره کی ژ هونه ران فه هاتبیته بهادارکرن و ل سهر بنگه هی ئه وان پیقه ران بخوه بیت، هه روه کو جوانی ئالاقه کا هونه ری یه و د خوه زاییا تشتان دا هه یه. له وما (بابه تی) درستی راسته وخوه یی ستاتیکایی بهایین هونه ری یین ئه ریینی یان نه ریینی نه، ئانکو ئالاقین هونه ری یین جوان یان ژی کریتن) (هه ر ئه و ژیده ر: ۱۵). ل دویف ئه فی بوچوونی هه موو ده قین ئه ده بی و بهر هه مین هونه ری موره کی ئه ندیشه ئامیز هه یه. د ئه نجاما لیکدانه فه یا بهرنامه ریژیین ئه وی ئه ندیشه ئامیزی دا، ئه می نیژیکی ئه وی راستیی بین، کو هزرکرتنا فلهسه فی دوو جورین زانستان ژیک جودا دکه ت:

— زانستیت ده سترکد، ئه وین دیارده یین سروشتی لیکدانه فه و راقه کرنا وان ژبو ئه وان مه رجین پی درستبووین دزفرینه فه و پشت ب رپبازا ئه زموونکاری دبه ستن و د ئه نجاما کارین خوه دا برپارین راپورت ریژیین بنبر ده ردهین.

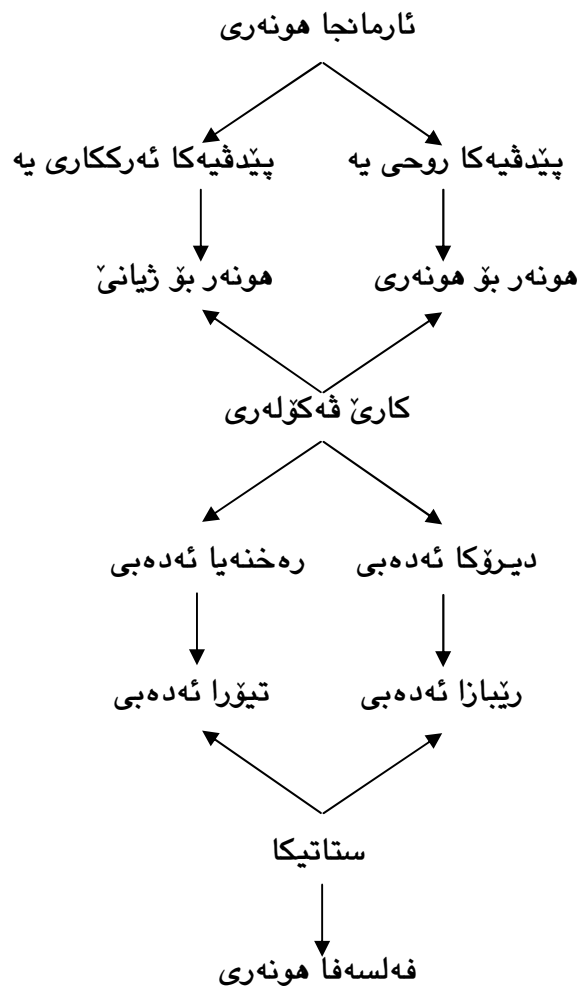
- زانستين پيقانه يي، ئه وين بهايان ليكده نه قه، وهك راستي و خيرمه ندي و جواني. ئه و د پيازا خوه دا نه پينين عه قلى بكاردهينن و برپارين وان ژى مه زنده يي يان ژى بهاداري نه. ئه قه ژى سى زانستان قه دگرن: لوزيك كو بابه تي وي راستي يه. ئاكار كو بابه تي وي خيرمه ندييه. ستاتيكا كو بابه تي وي جوانييه.

د ئه فان هه ردوو جورين زانستان دا، ئه و نه رينا نه ريتاسا خويا دبیت، ئه و جوداوازي د ناقبه را ئه و تشتي هه يي و ئه و تشتي ده بيت هه بن دا دکه ت. هه لبت ئه و زانستين جه خت ل سهر ئه وان تشتين ده بيت هه بن دکه ن، ئه ون يين ژ بابه تي جوانييا هونه ري قه دکولنه قه. جوانييا هونه ري ژى - وهكو (کانت) دببزيث - نواندنه کا جوانه ژبو هه ر تشته کی بهيته کرن، کو مه رج نييه يي جوان ژى بيت. له وما ئاستين هه مه ره نگين ستاتيکاي ته واواکارينه. هه ر ل سهر ئه قى بنگه ه يي، کو ته واواکارييا سروشتي بابه ته که ژ بابه تين زانستي، و ته واوبونا ستاتيکی ئالاقه کا ته کنکييه. چي دبیت ئه و هه ردوو ته واواکاري ب هه قرا هه قتا بن و هه قته ريب کار بکه ن، لي نابيت هه ردوو يه ک تشت بن. هه ر ئه و زانستا جوانکاريي "ستاتيکا" يه، کو پامانا تيورا ده رکپيکرنا هه ستي ژى دده ت. د رپره وا ئه قى بوچووني دا، هنده ک بياقا وي زانستي و هسا به رته سک دکه ن کو هه قبه ري فه لسه فا هونه ري دادنين (سانتينا، ۲۰۱۱: ۴۳). فه لسه فه يا هونه ري بنگه ها تيورييه ژ ره خنه يا هونه ري ئانکو تيورا ره خنه يي يا هونه ري قه دگريت. ل دويث باوه رپيا سانتينا^(۴۳) ي هونه ري ئه رکه کی گرنگ و کاريگه ر هه يه، کو بو مه ئه وي قه گواستنا ژ قوناغا

۴۳ جورج سانتينا (۱۸۶۳-۱۹۵۲) هوزانقان و توره فان و فهيله سووف بوويه. ل ئه سپانيا ژدايکبوويه و ل ئه مريکا په روه رده و مه زن بوويه. پله يا پروفيسوريي ژ زانينگه ها هارقاردي بدسته تهابوو، هه تا سالا (۱۹۱۲) ل ويروي ماموستا بوويه. د فه لسه فه يا هه قچه رخ دا، ب رپيه ري پيازا سروشتگه رايي ناقدار ببوو.

چالاکیا بهندکری بو چالاکیا نازاد دابین دکهت(هرئو ژیدهر: ۲۷). ئهقی بابتهتی پاشخانین دیرین ههنه، ژ بوچوونین (باومگارتن)ی و (کانت ۱۷۲۴-۱۸۰۴)ی دهستی دکهت، ب تاییهتی کو ئه وهردوو کاریبوون پووخسار و ناقهروکی ژیک جودا بکن. لی (هیگل)ی بهروفاژی ئهوی چهندی، ئه بوچوون لیکدابوونهقه، کو هه ریه ک ژ پووخسار و ناقهروکی، باندورا خوه ل سهر یه کدوو هه یه. ئهقه ژی سنورین ئایدیالیستی تیپهردکته، نه خاسمه د ئهوی ههقبهندییا د ناقههرا ریژهیی و پههایی دا هه یه.

چهندین زانایین دیکه کار ل سهر ئهقی لایه نی کرییه و ستاتیکیی قوناغی دیکه ژی برینه و ل سهر ئاستی گهله ک زانستان کار ل سهر هاتیه کرن. ل سهر ئهقی بنگه هی پیشقه چوونا ستاتیکیی، پرسیارا هه ره گرنگ کو ههقبهندی ب بابتهتی مه قه هه یه ئه وه: جوانی د ئه ندیشه یا مروقی دا هه یه، یان ژی ب دورهیلی قه په یوهسته هه ر وه کو پیپه وکه رین ریالیستی شروقه دکهن؟ دکارین ئهوی بوچوونا سلال د ئهقی وینهیی هیلکاری دا پونقه بکهین:

ھىلكارى ھەژمار (۵)

فەلسەفە يا ھونەرى وەك لىقەك ژ فەلسەفە يا گىشتى، كۆنەنجا چالاكىيىن قەكۆلەر و تويژەرېن كارېن ئەدەبى و بەرھەمېن ھونەرى يە. ئەوى ژى پېقەرېن خوە يېن گىشتى ھەنە، كو سەرجه م مللەتېن دنى تېدا ھە قېشكن. ل

په ی ئه وان پیفه ران ژى بنگه هین فلهسه فه یا هونه ریا تایبه تمه ند ب هه ر
ملله ته کی فه دهیته دارشتن.

ل دویف سه لماندنا ئه فی بۆچوونا سلال، ئه می هه ولدهین، کو ئه ندیشه یا
کوردی بکهینه ئه لقه یه کا پیکفه گریدانى د ناقبه را ته وه را یه کی یا ئه فی
پشکی، کو ده رهاقیشته یین وی ب فلهسه فه یا هونه رى ب داوی هات و ته وه را
دووئی کو ل دویف ره سه نییا هزرا کوردی دگه ریته، کو دی چه وا ژ داقین
ئه ندیشه یا کوردی فلهسه فه یه کا جفاکی دارپژیت.

ژیک فاقیرکنا داقین ئه ندیشه یا کوردی، کاره کی ئالۆزه و ب ساناهی
بدهسته ناهیت. ئه وا ئه وی کارى ئالۆزتر دکه ت، ئه وه کو که سین پسرپورین
خوه بۆ ئه وی کارى ته رخانکریت کیمن، ئه گه ره هه بن ژى، نه ل ئاستی
کاره کی هۆسا گرانن. ب هیمه تا ئه وان که سین خیرخواز ژى، پرۆسه که
بریفه ناچیت. به لکو پیدفی ب ده زگه هه کی تایبه تمه ند هه یه و ب شیوه یه کی
سیسته ماتیک کار بکه ت و ئه وان داقان ل سه ر بنه مایه کی زانستی ژیک فاقیر
بکه ت. هه رچه نده ب هه بوونا ئه وان ده لیقه یان ژى، هه موو کار سه رپراست
نابن، چونکه بابته و به ره مین ل به ر ده ست دا، پچراینه و ب سه لیقه
په یدانه بووینه و د ئه نجاما که له که بوونه کا مه عریفی ژى دا درست نه بووینه.

ژبه ر ئه فان هۆکارین سلال، نه هه سه ته کا کوردییا سه لیقه دار هه یه و نه
زه وقه کی جوانی گیرسه یی دهیته دیتن. نه ئاره زوویه کا ده سه ته جه معیا
جه ماوه رى ژى بۆ فه خوه ندنا به ره مین ئه ده بی و شوپاندنا کارین هونه رى
هه یه. نه ئه ندیشه یه کا خولقینه را گه ل جه ی خوه گرته یه. لى ره وش چه وا
بیت، ده بیت ل دویف شیانان، کار ل سه ر ئه وان به ره مین ل به رده ست دا
هه ین بهیته کرن. هه ر کیماسیه کا د ئه نجامین ئه فی ئه لقه یی دا هه بن، ئه فه
دی قالاتیه کی د فه وژارتن و دارشتنا ئه لقه یا دوویى دا ل دویف خوه هیلیت.

هزین رهسن و بنه مایین فه لسه فی

د پلانا ئه فی ئه لقه یی دا، دی جهخت ل سهر پرؤسه یا پیکفه گریدانا ئه ندیشه و هزری هیته کرن. ئه و پرؤسه ژی ژ ئه ندیشه یا کارین ئه ده بی و به ره مین هونه ری ده سته ی دکهت و د فله رین ره خنه و هه لسه نگاندنی دا تیدپه ریت و ئه نجامین وان د تیورین ئه ده بی و ستاتیکین هونه ری دا گه لاله دبن. ژبو پتر پونقه کرنا ئه فی بابه تی، رینییه ویلیک و ئوست وارین کو دوو کارناسین تیورا ئه ده بی نه. ئه و ژی بوجوونین نفیسکارین به ری خوه په سهند دکهن، کو درناسییا دهروونی دشیت بهایا هونه ری دیاربه کت و د حاله تین هوسا دا، ئه وان کاران دهه لسه نگینیت و پالپشتیا وان ژی دکهت. ب تاییه تی ده ما ئه و بهایین فیکئیکستن و پیکفه نیسیایی بن. پتیریا جاران ژی ئه و ده رکپیکرنا درناسییا ب ئالافین دیکه دهیته کرن، نه ک ب کوزانیارییا تیوریا دهرووناسییا. دهرووناسی و هک زانست کاره کی فه ر نییه ژبو هونه ری، چونکه ئه وی ب خوه بهایه کی هونه ری نییه. ئه و ژی ئه گه ر مه ب ئه وی رامانی و هرگرت، کو تیوره کا بهرنامه ریژییه یا عه قلی یه د ریباژین کاری خوه دا (ویلیک، ۱۹۸۷: ۹۵). ئه و خه باتین هه لسه نگاندن و ره خنه ئامیزدبنه ژیده ر و سه روکانی ژبو هه لچنین و دارپشتنا هزین ره سن. هزین ره سن ژی ژ ئالیی بیرمندان^(۴۴) فه دهینه ریخستن و د فه وژارتنا ئه وان دا، پرهنسیپ دهینه دارپشتن. ئه و پرهنسیپ خوه لیکددهن و دبنه تیور. د هه قبه ندیا تیوران دا فه لسه فه درست دبیت. فه لسه فه ژی (زانستا قانونین گشتیین بوونی "ئانکو سروشت و جفاکی" و هزرکرنا مرؤفی و پرؤسه یا کوزانیاریی یه

^{۴۴} هنده ک جاران بیرمهند هه ردو پؤلان دگین و هه ولداینه کو بیر و هزین خوه ب رییا ئه ده بی فه بگه هینن، به روفاژی ئه وی چه ندی ژی هنده ک جاران ئه دیب ژ سنوری ئه ده بی ده رچن و په یامین خوه یین هزری ب شیوازه کی فه لسه فی دادرپژن.

و ئەو "فەلسەفە" شىۋەيەكە ژ شىۋەيىن ھۆشيارىيا جفاكى(زنتال و يودين، ۱۹۸۱: ۳۳۶). ل دويڧ پىيازىن وى، بۆچوونىن جياواز ژى ھەنە. ئەرستوى دوو جورىن فەلسەفى ژىك جوداكرىبون: (فەلسەفا يەكى) ئەوا ل دويڧ بوونى دگەرپىت و (فەلسەفا دوويى) ئەوا تايبەت ب فیزیكى ڤە. فرانسىس بىكۆن^(۴۵) ژى ھەر ئەو ناڤلىنانه ژبو زانىنا گشتى دانابوو، كو بابەتى وى پره نسیپىن گشتى يىن د ناڤهرا زانستان دا يە. ھەر ھەسا توماس ھۆيز (۱۵۸۸-۱۶۷۹) ى ژى، ئەو زاراقە پەسەند كرىبوو. ئىين سىناى د پەرتووكا (چاڤكانىين حىكمەيى) دا، فەلسەفەيى ب (حىكمە) ناڤدكەت و دبىژىت كو ئەو باوهرپىكرنا ئەوان راستىن تىورى و كردارىيە، كو ل دويڧ شىانا مروڤى دەرونا وى بەر ب تەمامبوونى ڤە دبەت. ھەژمارەكا زور ژ زانايان كو و ھەڤرا نە، كو (مەبەست ژ فەلسەفى پونڤەكرنا ھزرى يە، لەوما ئەوى بابەتەكى تايبەت نىيە) (بدوي، ۱۹۸۴: ۱۶۲-۱۶۳). ل ڤىرە پرسىيارەكا سى سەرە دەيتە گورپى، كو: فەلسەفە كەنگى درست دبىت و چەوا ھەرارى دكەت و ھەڤبەندىين وى چنە؟

ژبو بەرسڤدانا ئەڤى پرسىيارا سلال، ئەمى نموونەكا زىندى و نىزىك ژ بۆچوونا زوربەى ڤەكۆلەران دانىنە بەردەست:

د شروڤەكرنا ھزر و بۆچوونىن ئەڤلاتونى دا، تىورا لاسايىكرنى درستبوو. ژ يا (ئەرسىڤ) تىورا خوە پاكرىكرنى. ژ يا (كانت) تىورا جوانناسىي و ھوسا چەندىن تىورىن دىكە ژى لەڤھاتن و بوونە بنەمايىن فەلسەفا ئايدىيالىستىي. د باوهرپىيا ئەڤى فەلسەفى دا سروشەت سەربخوہ نىيە و دڤەرپىژا خوە دا پىشت ب ئاڤلەكى يان جانەكى تاك يان ژى تەڤايا يەزدانى دبەستىت و ھەر ھەسا (ھزر د بزاڤا خوە دا ھەولددەت كو تىدا دەرکپىكرنا ھەموو تىشت و

^{۴۵} فرانسىس بىكۆن، دەرچوويى زانكۆيا كامبرج بوو. ڤەيلە سووف و نڤىسكار و دەولەتمەدارەكى ئىنگلىزە. ب فەلسەفا خوە يا پىشت ب "تیبىنى و ئەزمونگەرايى" ڤە دبەست پىشەرڤىيا شوڤرەشا زانستى كرىبوو.

کاریکته‌ران ب مۆرکا خوه یا تایبته دابریژیت و ژگۆشه‌نیگایا خوه یا تایبته دا ببینیت(هویدی، ۱۹۸۹: ۴۷). ل داویی گه‌هشتنه ئه‌وی باوه‌ریی، کو فه‌لسه‌فه (شیانه‌که هه‌ولددهت لۆژیکا عه‌قلی پۆژئاقایی و سۆفیگه‌رییا ئایینی یا پۆژه‌لاتی بگه‌هینته هه‌ژ و هه‌فسه‌نگ بکه‌ت)(Zeller, 1963: 2). ئه‌و بۆچوون ژی ده‌رئه‌نجاما فه‌رپۆژه‌کا گوماناوی بوون، ب تایبته‌تی د ناڤه‌را ئه‌وی چپۆژا ڤیانا مروقی هه‌ژی دکه‌ت، کو کاره‌کی خودی یه و ئه‌وان قانووین ژ ئالیی عه‌قلی فه‌ دهینه دارپشتن، کو کاره‌کی بابه‌تی یه. ئه‌و هه‌ردوو ئالی ژی مملانییه‌کا به‌رده‌وام، د ناڤه‌را ئاره‌زوویین تاکه‌که‌سی و ئاکارین جفاکی دا درست دکهن. د ئه‌قی کیشمه‌کیشی^(۴۶) دا کارین مه‌زن به‌ره‌مه‌اتن، ب تایبته‌تی ئه‌و پرسین (کانت)ی د پره‌نسیپین عه‌قلی کرداری دا شروقه‌کرین کو (هه‌موو هۆکارین ده‌ستنیشانکرنا ڤیانی یان ب درستی خودی نه، کو د داویی دا ئه‌زمونگه‌راییی نه، یان ژی بابه‌تی و عه‌قلی نه، ته‌ڤایا ئه‌قان ژی ئه‌وه کو ده‌رقه‌یی یان هندوری نه)(کانت، ۲۰۰۸: ۹۶). فه‌لسه‌فا کانتی بۆ تاقیکرین پره‌خنه‌یا عه‌قلی چوو. هه‌ر ئه‌و پره‌خنه‌ بوو، بوویه سیمایا فه‌لسه‌فا سه‌دسالی نۆزدی ژی. ئه‌قی پچکه‌یی هه‌ولین ئاڤاکرنا ستره‌کچه‌رین فه‌لسه‌ڤیین میتافیزیکی ب داوی ئینا، ری ژبو هزرکرنا عه‌قلی خوه‌شکر.

ئه‌وا فه‌ره‌ لڤیره بهیته گۆتن ئه‌وه، کول سه‌ره‌تایا سه‌دسالی بیستی چهن‌دین جۆرین فه‌لسه‌فه‌یان ژیه‌ک دوو هاتنه ڤاڤیرکرن، بیره فه‌لسه‌فی سه‌روژنوی هاته‌چنین. ب گشتی و ل دویف بۆچوونا جۆن دیوی (فه‌لسه‌فه دوو جۆرن، جۆری یه‌کی هه‌ڤه‌ندی ب ژینی فه‌هیه، هه‌بوون و سروشت و

^{۴۶} بۆچوونه‌کا دیکه هه‌یه، کول ئه‌وی باوه‌ریی یه: ئه‌و هه‌ڤه‌ندییا ئالوگۆری د ناڤه‌را تاکه‌که‌سی و جفاکی دا، د هه‌ر قۆناغه‌کا میژوییی دا یا جیاوازه د گه‌ل قۆناغه‌کا دیکه دا، له‌وما تاکه‌که‌س هه‌میشه به‌ره‌می سیستمه‌کی جفاکی میژوییه‌کا ده‌ستنیشانکریه. بۆ پتر زانیاریان، بنپه‌: (م). روزنتال ۱۹۸۱: ۳۲۸.

ئەركىن خوه ژ ژىنى وەردگريت و ھەولددەت ژىنى رىك بىخيت و پاستەپى بکەت. جۆرى دوويى ژى خوه ژ ژىنى قارى دكەت و فەلسەفەيە کا زارەكيبە و تنى ئاخفتنە و گەنگەشە کا بى ئەجامە (راجح، ب. ت: ۳۵). ل پەي ئەقى بۆچونى ئەركىن فەلسەفى، نە ب تنى ھاتنە سنۆرداركرن، بەلكو ئەركىن وى ل سەر پچكە کا درست ھاتنە دەستنىشانكرن. د ئەقى دەستنىشانكرنى ژى دا، بنگەھىن فەلسەفەيا زانستان ھاتنە دارشتن. فەلسەفەيا زانستان ژى ل قەكە ژ فەلسەفى، ئەركى وى دويچوون و ليگەپيانە و ل ھندەك ئاليان قەدكۆليت، كو زانست ب خوه نەشيت قەكۆليني تيدا بکەت. كارى وى ئەو، كو د ھەر زانستە كى دا " ۋەك بىركارى، لۆژيك، ميتافيزيك، ئاكار " زمان و جەقەنگىن وى ب درستی بكارھاتينە (بدوي، ۱۹۸۴: ۱۶۳). د فەلسەفا شىكارى دا، دوو شيوەيىن ئەزموونگە رايىن ھەقچەرخ ھەنە:

- ئەزموونە گە راييا ئكسفۆرد، كو قەكۆليني وى ل بارەى شروڤە كرنا زمانى ئاساييە.
- جۆرى لۆژيكى، ئەوا د بنەپەت دا بايەخى ب شروڤە كرنا زمانى زانستى ددەت.

ب شيوەيە كى ھوير، فەلسەفا زانستان سى ئارمانچين سەرەكى ھەنە، كو دكارين د ئەقان خالين ژىرى دا كورت بکەينەقە:

۱- د پروسەيە کا ئاويتە ييا گشتى دا، ھەموو جۆرين زانستان پۆلين دكەت و سنۆرين وان دەستنىشان دكەت و ريزبەنديا ھەقەنديين وان ژى دگەل يەكدوو خويا دكەت. پاشى وردەكارين وان د پەيكە بەنديە کا گشتى دا قەدجە مينيت.

۲- فەلسەفەيا زانستان پەخنەيى ژ ئەوان پاستيپين سەرەتايى و پرهنسيپين بنگەھين دگريت، ئەوين زانستان بدەستقە ئينان و ل

سەر دچن، ژبو کو تاقی بکه ته فه و پاشی بپه ژرینیت و بهایی
دەرئەنجامین هاتینه سه لماندن خویا بکه ت.

۳- هەر زانسته ک ب گریمانە و تیورین خوه فه، هه ولدده ت هزرا مروقی
بو زانینا تشتان ئاراسته بکه ت و ئەو دیارده یین بهرچا قکرین شروقه
بکه ت. فه لسه فه یا زانستان هه ولدده ت کو هزر جهخت ل خوه بکه ت
و راستی و درستیا زانستان ژی تاقی بکه ته فه کو هه تا چ راده یه ک
ته قان و بی هه قذرئ.

ب ئە فی شیوه یی، فه لسه فه دژی زانستی نییه و هه ول نادده ت دهسته سه ر
بکه ت^(۴۷)، به لکو ئالیکاریا وی دکه ت و راسته پری دکه ت و په خنه یی ل
پره نسپ و ریبا زین هزری دگریت و ئەوی د (خود) یا وی دا چر دکه ته فه .
سه رپه رشتیا وی ژی دکه ت، داکو بگه هته پرۆسه یه کا ئاویتیه یی یا گشتی و
کۆزانیارییا به شه ریته تی د چهن د پرهنسیپین ده ستنیشانگری دا کورت
بکه ته فه (عبدالنور، ۱۹۷۹: ۱۹۶).

هەر زانسته ک دیارده یه کا سروشتی یان ژی ژ ئالیه کی ژیاننا جفاکی
فه دکۆلیت. ئەو هه ردوو ئالی هه قته ریب پیکفه پیشفه دچوون. هه ر ئەو
هه قته ریبیه بوویه، کو فه یله سووفه کی وه کی (برنتانوی) داخواز بکه ت کو
زانستا (دهرووناسیی) بهیته نا قکر ب (زانستا دیارده یین دهروونی) ئەو ژی
به رانبه ر (زانستا دیارده یین فیزیکی)، لی ئەوا دیارده یین دهروونی ژ
دیارده یین فیزیکی جودا دکه ت مه به ستدارییا وانه، کو هه میشه بو بابته کی
دهینه ئاراسته کرن (بدوی، ۱۹۸۴: ۳۵۱). ئارمانجا هه ری پیشین ژ ئەوی

^{۴۷} ل باره ی هه قبه ندیا فه لسه فی ب زانستان فه، (د. أحمد عزت راجح) ی د په رتووکا خوه دا (أصول
علم النفس، ص ۲۷-۳۸) ب هویری شروقه کرینه.

ههفته ریبوونی، ئەوه، کو دهزگه هیڤن فه رمی و نه فه رمی پلانین خواه ل دویتف
قه پریژا وی دابریژن و ل سه ر پتفه بچن..

قه دیتن و ئەفراندنن زانستی باندورا خواه هه بوو، کو هیڤدی هیڤدی قه پریژا
ژيانا مروفايه تیی ژ هزرکرنه کا میتافیزیکی قه کو پشت ب ئەندیشه یه کا
پیگه هشتی دهست، بو هزرکرنه کا فیزیکی بچیت کو پشت ب ئەجامین
ئەزموونگه هان ببهستیت. ئەقی پریبازا پرزه حمهت و سه رکه شیی و
قوربانیدان، قوئاغین خواه بیڤن سهخت هه بوون. بو نموونه، دهما (نیکۆلاس
کۆپه رنیکۆس) ی تیؤرا هه ساران قه ژانیدییه قه و بهری بناغه یا فه له کناسییا
نوی دانای^(٤٨). پاشی قوتابی وی تیخو (تیکۆ براهی)^(٤٩) ی ب بهرهمه ندییا
خواه ئەو ئامراز داهینان، کو بشیت د کاری خواه یی پیقان و ئەزموونی دا
بکاربهینیت و هه موو تیبینی ییڤن خواه ل باره ی ستیرناسیی د خشته ییڤن
ریکوپیک دا تو مار بکهت. ئەوی ژی ری لبه ر شاگردی خواه (یوهانس
کیپله ر)^(٥٠) ی خواه شکر، کو ئەوی ب بلیمه تیا خواه قه شیای هه ر سی

^{٤٨} کۆپه رنیکۆس (نیکۆلای) (١٤٧٣-١٥٤٣): فه له کناسه کی پو لونی یه. و ب دانه ری فه له کناسی یا
نویخواز دهیته زانین. تیؤرا په تلیمۆسی (٨٧-١٥٠) ل باره ی سه نته ریبوونا ئەردی و خولا هه تاقی
به روقاژی کربوو. ئاخفتنا وی و ئەو بوچوونین به ربه لاقین هه یڤن ل باره ی ئەقی بابته تی نه خاسمه ییڤن
که نیسه یی نه راست ده رنیکۆس بوون، پیچه وانه یا وی ب به لگه ییڤن زانستی سه لماندبوو. ئەو بوچوونا
کۆپه رنیکۆسی وه رچه په ک بوو د فه له کناسیی و دیروکا هزرقانیی و پیشکه فتنا زانستی دا.
^{٤٩} تیکۆ براهی (١٥٤٦-١٦٠١) ل شاری تسکین - دانیمارک (کو نها سه ر ب سویدی قه یه) هاتیه
دنیا یی. ل زانینگه هین ویتنیرک و لیبریکو و باسیل خواه ندیه. داهینانا خواه یا ناقدر ل سالا
(١٥٧٢) ی ستیره کا نوی دۆزیبوو قه و ئەو قه دیتن ل سالا (١٥٧٤) ی بوو بابته ته کی زانستی و ل
(زانینگه ها کوینهاگن) ی هاته خواه ندن. ژبو ئالوگۆرییا زانیا ریان سه ره دانا فه له کناسین ئەلمانیا
کربوو، ب ئالیکارییا شا (فریدریکی دوهم) یه که مین مه زنتین پوانگه ها فه له کناسیی ل (سونت) ی
نیزیک (کوینهاگن) دانا بوو.

^{٥٠} یوهانس کیپله ر (١٥٧١-١٦٣٠) فه له کناس و زانایی بیکاری و فیزیکی یی ئەلمانیه. یه که م که س
بوویه قانونین بزاقا هه ساران دانای، کو پشت ب بپروکه یا کۆپه رنیکۆس و گالیلوی بهستی.

قانونین فہلہ کناسی دانیت کو ہر ب ناٹی وی ناقدیر بووینہ . ہر د ئوان سہروبہ ندان دا (گالیق) ی ژی تہلسکؤبا فہلہ کی داہینا و بیاقہ کی بہرفرہہ ژبو تویژینہ فہ و فہکولینین زانستی دہستخوہ شکر. یان ژی ئیسحاق نیوتن (۱۶۴۳-۱۷۲۷) ی کو زانایہ کی ئینگلیزی بوویہ و د بیاقی فیزیک و بیرکاری دا کاردر. ژ جہ فہنگین شوپرہ شا زانستی بوویہ و ژبہر ہر سی قانونین وی سہ لماندین ب فہیلہ سووفی سروشتی ناقدیر بوویہ .

ژبہر گرنگیا رولی زانستی د ژیانہ سہردہم دا، فہیلہ سووفان ژی ہزد رپبازین نوی دا کر، کو کارین خوہ پی ئہ نجام بدہن . بو نمونہ (رینہ دیکارت ۱۵۹۶-۱۶۵۰) فہیلہ سووفی فہرہنسی پشت ژ رپبازین سہردہمی خوہ کر و رولہ کی سہرہ کی ہہ بوو د دانانا رپبازا گومانگہ رای دا . ہرہوہ سا (فیکو ۱۶۶۸-۱۷۴۴) ی فہیلہ سووفی ئیتالی کارین خوہ یین دیروکی ل دویف رپبازہ کا زانستی ئہ نجامدان . (نمونہ زورن ہرہوہ کو پیشتر ئیماژہ پی ہاتبوو کرن) . ئہ و ہول بہردہوام بوون، ہتا کار گہشتہ سہرہ تایا سہدسالیہ بیستی و ہیقفہ تر ب تہمامی فہلسہ فی بہری خوہ دا تاقیکرنہ یین رہخنہ ییا ہزا زانستی و پشت ب تیرم و تیگہ ہین وی دبہستیت . ل سہر ئہ فی بنگہ ہی (برؤدییک Brodbeck)^(۱) ژی ئہ وی بوچوونی دسہ لمینیت کو، فہلسہ فہیا زانستی چار رویین خوہ ہنہ و ہموو باہہ خی ب ستراکچہر و رامانا زانستی ددہن و ب ئہ فی شیوہی خوارئ:

ئا - زانست و ہکو چالاکییہ کہ و د کوئتیکستہ کا جفاکی - شارستانی دا دہیتہ ئہ نجامدان، کو کارین وی یین دہستنیشانگری چنہ ؟

^۱ مہی برؤدییک (۱۹۱۷-۱۹۸۳) ل (۱۹۴۱) ی پروانامہ یا بہ کالورئوسی - کیمیائی ل زانینگہا نیویورکی و ل سالا (۱۹۴۷) ی پروانامہ یا دکتورائی د بابہ تی فہلسہ فہی دا و ل زانینگہا ٹایووا بدہستفہ ہینابوون . د ناقبہ را سالین (۱۹۴۷-۱۹۷۴) ی دا پروفیسور بوویہ ل زانینگہا مینیسوتا و سہرؤکا بہ شا فہلسہ فہی ژی بوویہ .

ب - زانست وهكو بهرپرسیارییهك، مۆركا ئهوی بهرپرسیارییهتیا ئاكاریا دكهفته سهر وی و ههروهسا سهر ملی ئهوان زانایین تیدا کار دکهن چیه؟

پ - زمانی زانستی، ئه و ژی ژ ئهوان دهستهواژه و پرسین وی پیک دهیت کو ئیماژه ب هه مان هه قبه ندیان بکته. ههروهسا ئهوان په یف و تیپمین ل باره ی ئهوان پرسانه. چهوا ئه ق زمانه پشکداریی د دهستنیشانکرنا ستره کچه و رامانی دا دکته؟ و ب چ فه ژ زمانی ژيانا رۆژانه جودایه؟ رامانین ئهوی جودایی چنه؟

ج - ئه وه قبه ندیین زانست دسه لمینیت کو د ناقبه را دوو دیارده یان یان پتر دا هه نه؟ پیکهاته یا بنه جها قانونا زانستی چنه؟ و تیورا زانستی چیه (سویف، ۲۰۰۰: ۲۰).

هۆسا ئه فراندن د میشکی دهسته جهمعی یی هه ر ملله ته کی دا، بیا قه کا دهستخوهش فه راهه م دکته، کو تیدا ئه و راستی جیگیر دبیت کو (دیروکا فه لسه فا خه لکه کی ره نگفه دانا گولفه دانا هزرا وی یه، لی به لی دیروکا زانستا وی هه تا راده یه کی دبیته پشکه ک ژ زانستا دیروکا وی) (Zeller, 1963: 7). ژبو لیكدانه قه یا راستییان و هه لبرارتنا شیوازه کی ره خنه ئامیز و دویر ژ هه لچوونین دهروونی، مه پیدفی ب ریبازه کا زانستییه، کو لی تیبگه هین و قه و ژیر بکه یین و بکار بهینین و مه به ستا سه ره کی ژ هزرکرنا درست ئه وه، کو ده بیت (هزرکرنا زانستی ببیته نه ریته ک و د چاره سه رکرنا هه موو ئاریشه و کیشه یین کرده یین خوه دا جیهجی بکه یین و ئه و هیزین کۆره یین چاره نفیسا مه دهسته مۆ دکهن بگورین و ب هۆشیاری و زیره کی کۆنترۆل بکه یین) (ئاوولس، ۱۹۷۹: ۲۰۵). ب ریكخستنا ئه قان هزران، زۆربه ی ئاریشه یین ئالزی و کیشه یین هه لایوستی و پرسین هه لپه سارتی ماینه قه و ملله ت پی هاتیه گیژکرن چاره سه ر دبن، ب تایبه تی ئه گه ر ب گه پناسی سه ره ده ری د گه ل دا بهیته کرن، مینا: کیشه یا ئایین و سکوله ریزمی، کیشه یا زۆرینه و که مینه یی،

هه قبه نديين د ناڅبه را نه ته وه يان دا، ده ستنيشان کرنا پيگه هي پارتيين سياسي ل سهر نه خشه يا فه لسه فا وه لاتي، هه قسه نگيا ناستي پيشکه فتنا ته کنولوتيايي د گه ل بهايين مروقيي... هتد.

۱-۲-۲ فيکنيخستنا هزرين ره سه نين کوردي

ئه لقه يا دوويي، کو باري فه لسه في و بيرمه ندييا نيشتيماني قه دگريت، راسته وخوه ب ئه لقه يا يه کي قه گريدايه. ب نه بوونا هيزمه ندييا ئه وان هه ست و سوژ و ئه نديشه يين کو بکارن ساته زينديين ديروکی تو مار بکه ن، ناسته مه بيرمه ندييا خوه مالي زي بکارييت ب شيوه يه کي گه ردووني ل دويث به رسقا پرسيارين نه مر بگه ريت.

ئه و گه ريانا بيرمه نديين کوردان زي کري، پتر وه کو ده ربړينين قولين که سي تي ماینه قه و نه گه هشتينه ناستي شروقه کرن و ليکدانه قه يي، کو د ئه نجام دا د تيوره کي دا بهينه ريکخستن. هوکارا ئه وي چه ندي زي پتر ژبه ر:

- به لاقبوونا نه خوه نده واريي هوکاره ک بوويه، کو هه قبه ندي د ناڅبه را دانه ري و خوه نده قاني دا سست بووينه، يان زي ل هنده ک شوينان هه ر نه بوويه. ب نه بوونا ئه وي تيکهل و ته قليبووني د ابرانه ک د ناڅبه را پرؤسه يين پيد قيبووني و درستبووني دا چي بوويه.

- دوره يلا بيرمه نديين کورد ب شوين و نالاقين کاري قه، د گونجاي نه بووينه، کو هزرکرنا خوه ب شيوه يه کي تيوري ليک بده نه قه و د زنجيره ندييه کا پيکهاتي ژ هوکاران هه تا ئه نجامان شروقه بکه ن، له و ما گه له ک ژ ئه وان زانا و بيرمه ندان ب پيا هوژانا

دیداکتیکی هزرین خواه دهربرپینه و نهگه هشتینه ئاستی داپشتنا
فلسه فیه کی.

- خواه ندنا دهستیکی و ههتا پهیسکین بلند ژی، تنی ئایینی
بوویه و ئه و نقیسین و تۆمارکنا پهراویزان ژی، هه ر ل سه ر
ئوان بۆچوونان بووینه، کو تنی پیویستی ب پاقه کرن و
رۆنقه کرنه کا پتر بووینه. هندهک جاران ژی گه هشتینه حاله تی
وهرگیړانی. ئوان جوامیران خواه نیژیکی لایه نیښ هونه ری و
زانستی و فلسه فی نه کریه. ده ما حاله تین تاک و په کانه ژی
هه بوو بن، ئوان پتر ب بیهن و تاما نه ته وه یه کا دیکه کارکریه،
چونکه ب زمانی کوردی نه بووینه، وه کو: به کر به گی ئه رزی د
بیافی هونه ری دا(دۆسکی، ۲۰۰۲: ۷۹-۸۱)، ئیسما عیل
ئه بولمه فیه ری د جزیری د بیافی زانستی دا(الصویرکی، ۲۰۰۵: ۱۰۴)،
شه هابه دینی سۆره به ردی د بیافی فلسه فیه یی دا(کوریان، ۱۹۶۶:
۳۰۳).

ب شیوه یه کی گشتی بنه مایین فلسه فی و لیکدانه فه یین هزی ل جه م
کوردان د دوو قوناغین سه ره کی دا تیپه پینه. هه ر قوناغه کی ژی بنه ما و
سیمایین خواه هه بووینه:

۲-۲-۱ قوناغا یه کی

د ئه فی قوناغی دا، هه ژماره کا زۆر ژ بیرمەندان ل نیف کوردان هه لکه فتینه.
ب شیوه یه کی گشتی دوو جۆر بوون:

- جوینا یه کی، ئه و هزرقان و زانایین ئایینی بووینه، ل ژیر ئالایی دهوله تین
سه رده ست کارین خواه یین زانستی ب جوانی ئه نجامدایه.

- جوينا دوويى ژى وهك كورد هزركرينه و هندهك ژ بهرهمين خواه ژى يان
همووب زمانى كوردى نقيسينه.

جوړى دوويى ههقبه ندى ب بابه تى مه فه ههيه، كو ژ سهره تايالاله بوونا
هزا نه ته وه يي يا كوردى دهسپى دكه ت^(٥٢) و هه تا دامه زراندا حكومه تا
هه ريمه كوردستانى ل سالا (١٩٩٢) ئى بهرده وام بوويه. بهرهميشين كوردان
وهكو ملله ته كى ژيږدهست ههست ب گرنگيا ئه وان جوړه پرسياران كړيه، لى
نه شياينه بيخنه د چارچويقه يه كى تيورى دا، ئه و پرسيار تنى دهربرين
بوويينه و ژ پيخه مه تى ئازراندا سوزا نه ته وه يي هاتينه كرن، مينا (مه لايى
جزيرى) شانازى ب كورد بوونا خواه دكه ت و ئوميدا وي ژى ئه و بوويه كو
كوردان ژى دهنك و ناڅى خواه هه بيت و ل سهر زارى ئه وي، نيشانين
سهره لدانا دوزه كى خويا دبن:

گولى باغى ئيره مى بوه تانم

شهب چراغى شهبى كوردستانم (مه لايى جزيرى، ٢٠٠٠: ٢٨٦)

يان ژى ئه و بوچوونا به لى كرى، كو كوردان ژى وهكو ملله تين ديكه
دهسه لات و ميرين خواه هه بن و ب ئه قى په نكي په سنا ميرى كوردستانى
دكه ت:

ماهتابا دهوله تى يهك په رته وهك شه معا ته بت

ئا فتابا په فعه تى به رقهك ژ ئه نواري ته بت (هه ر ئه و ژيدهر: ٢٦٥)

^{٥٢} بو ژيده تر زانياريان بنيره: (د. عه بدولفه تاح بوتانى، سهره تاكانى هه ستي نه ته وايه تى كورد له
ميژووى نويدا، و: سه لاج عومر، چاپخانه ي مناره، هه ولير ٢٠٠٦).

پشتی دهربرپینن مه لی، پرسیارین نه مر ل جه م کوردان په یدابوون. ل په ی
ئو ده قین د ناف بهر په رین دیرۆکی دا ماینه فه. ئه وی پاستیی دسه لمینن،
مینا ئو پرسیارا فه قی تهیرانی ئازراندی، کو سه رخوه بوونا وه لاتی ژبو گه لی
بنده ست، چ گرنگیا خوه هه یه (خه زنه دار، ۲۰۰۲: ۱۷۲).

یان ژی (ئه حمه دی خانی (۱۶۵۰-۱۷۰۷) ئو پرسیارا دیرین کری و هه تا
نها بی به رسف مایه فه و بوویه گرپیه ک و پچکا فه کرنا وی نه هاتیه زانین:

ئه ز مامه د حیکمه تا خودی دا

کرمانج د ده وله تا دنی دا

نایه ب چ وه جهی ماینه مه حرووم

بالجومه ژبو چ بوونه مه حکووم (ئه حمه دی خانی، ۲۰۰۸: ۴۴)

سه لیمی هیزانی ب هیبه تی فه ئه قی پرسیاری دکه ت کو بوچی ملله تی وی
رپیه کا راست ناگریت و بوچی به روفاژی به ره فه چاره نفیسا خوه دچیت:

لی چبکه م دچن د پیکا فاژی

هه ر شاشی دبازن نه ب سازی (هیزانی، ۲۰۰۴: ۳۷)

د نیقا دویی یا سه دسالی نۆزدی و سه ره تا یا سه دسالی بیستی، کو د
نافه را ژناچوونا میرنشینن کوردان و بهر پابوونا شه ری یه که می جیهانی
بوویه، ئه وه فتی سال پۆژگاره کا سهخت و پر زه حمه ت بوو ب سه ر ملله تی
کورد دا هاتی. ژبو ئه وی ده لیقه یی حاجی قادری کویی هوسا ئه وان

بارودۆخان دههلسهنگينيت، كو دهبيت كورد ب ئەقى شيوه يي خوه تيدا
بناسيته قه:

حاکم و میرهکانی کوردستان

هەر له بۆتانه وه ههتا بابان

یهك به یهك حافیزی شهریعت بوون

سه ییدی قهوم و شیخی میللهت بوون

سه ییدو شیخهکان له ترسی ئەوان

مونزهوی بوون و زاکیری په حمان

هەر که فهوتان پریای ئەوان ده رکهوت

سهیری چۆن بوونه پووش و ناگرو نهوت

یهکی له م لاوه پووده کاته عه جه م

دوو له ئەولاوه ده بنه دوژمنی هه م (کۆبی، ۱۹۸۶: ۲۱۳)

حاجی ب تنی کاودانین جفاکی لیکنه داینه قه، به لکو ئەو پرسیارین د
کویراتیا دهروونا مروقی دا هه لدقوولن دگه ل ئەوین د دویراتیا گه ردوونی دا
دهینه کرن تیکهه لکیشکرینه. د ئەوی تیکهه لکیشکرینی دا، هه ولدایه کو هه ر
سی لایه نین ماتیریالی و دهروونی و روحی ل جه م وی هه قسه نگ بکهت. ئەو
پیدفییین ژبو بدسته ئینانا ئەوی مه بهستی، ل دویف بۆچوونا خوه وه کو
مه لایه کی نه ته وه په روهر هۆسا ده ربینه:

بهائی وايه له نه لزه می نه شیا
نه ووه له ن خوار دنه، دووهم سوکنا
سی یه می سه تری عوره ته نه نجا،
مه شغه له ی "لا اله الا الله"
پشتیوانی بینایی شه رعی مه تین
شیر و به خشین و خامه یی په نگین
به و شه شه دین مو حافه زه ده کری

یه کی مرد له م شه شان ه دین ده مرئی (مه ر نه و ژیده ر: ۲۳۶-۲۳۷)

حاجی پی د قیین خوه ناسینی د دوو ئاستان دا هه قسه نگ دکه ت. ئاستی
یه کی کو پی د قیین فسیو لوژینه و به ره پیشین ده بیت هه ر مروقه کی هه بن.
نه وان ژی د سی په یسکان دا ری ک دئی خیت:

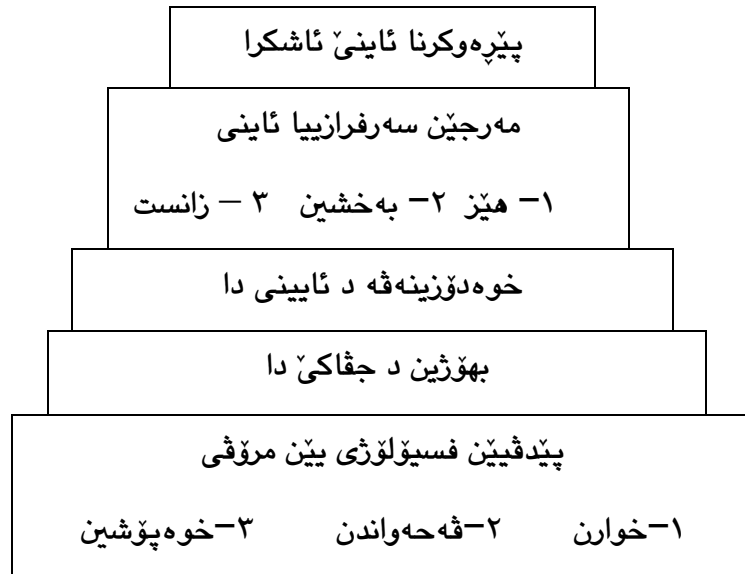
۱- خوارن و قه خوارنه ژبو به رده و امبوونا ژینی.

۲- سوکنا ژبو ئاکنجیبوون و قه حه ویانی.

۳- جلو به رگ کو عوره تی دادیو شیت ژبو به رزپاگرتنا په وشتی، د هه مان
وه خت دا پاراستنا جه سته ی ژ سه رما و گه رمایی.

ئاستی دووی د چه وانیا ریقه برنا جفاکی و سه ره ده رییا مروقی د گه ل
ده ردورا خوه دا ری ک دئی خیت. نه و ری کخستن ژی یاسا دانانه کا موکمه، کو
شه رعی ئیسلامی یه. ژبو کو نه و شه رع ب شیوه یه کی ری کو پی ک جهی خوه
بگریت، ده بیت تاک د نیف جفاکی دا ببوهوژیت و خوه د ئایینی دا
بدوزیته قه. ژبو کو نه و پرؤسه یه ژی سه ربگریت، ده بیت سی پی د قی هه بن،
نه و ژی (شیر و به خشین و خامه یی په نگین)ن، ئانکو (هیز و مه رداپه تی و

زانست^(۵۳). ئەو ھەر سى پېدقى ژى، بنەمايىن سەرەكىنە د چاندا ئۆلى دا. ل دويىف بۆچوونا حاجى قادرى، چاندا ئۆلى جھى چاندا گشتى قەدگريت. دكارين ھەردوو ئاستىن ئەوى چاندى ژى د ئەقى پەيژھيى دا خويا بگەين:

ھىلكارى ھەژمار (۶)

^{۵۳} مەمەدى مەلا كەرىمى د پەرتووكا خوہ دا (ھەنگاويكى تر بەرېنگادا .. بەرەو ساغكردئەوہى ديوانى حاجى قادرى كۆيى) ھەولدايە ھندەك شاشى و ھەلەيىن ديوانا حاجى راست بگەتەقە. ژبۆ ئەوى كارى ژى پشت ب دەستئوسىن باوہرپىتكى بەستىيە. ئەوى گەلەك چەوتى و لارتيبون سەرراست كرىنە، لى د شرۆقەكرنا ئەقى كويلەيى دا سەركەفتى نەبوويە، ب تايبەتى دەمى دييژت: ((بە گويرەى ئەم بەيتە ئەبى لەم شوپنەدا بەيتىك فەرتابى چونكە لە بەيتى پاشەوہدا ئەلى: "بەو شەشە دىن موخافەزە ئەكرى" و سيانىشى وتووە، كەواتە ئەى ئەو سيانەكەيان كوآن؟)). ئەوى (شير و بەخشين و خامەى رەنگين) ب سى بنەما ليكنەداينەقە (مەلا كەرىمى، ۱۹۸۹: ۳۱۹).

حاجی د ئه فان ههردوو ئاستان دا، کار ژبو بهر هه فکرنه مروڤه کي باوه پردار دکهت، کو بکاريت خوه د سه رکه فتنه ئايني دا ببينه ڤه و ل دنيايي و ل ژيانا ل دويڤ دا ژي سهرفراز بيتن.

ئه و پرسيارين حاجی کرين و بي به رسف ماینه ڤه . ل جه م گه له ک شاعرين کورد دووباره بوونه ڤه ، ب تايبه تي ئه وين پتر بايه خ ب په گه زا بيري ددا، پتر ژ په گه زين دیکه يين سوژ و ئه نديشه و ته نانه ت شيوازا ده ربريني ژي، له و ما حاجی وه ک قوتابخانه يه ک، زمانه کي شعريي تايبه ت ب خوه ڤه هه بوويه .

رپيازا حاجی به رده و امبوو، ب تايبه تي پشتي شه ري يه کي يي جيهاني، کو ئه و بير نه تني د دلينييه کا شاعره نه دا دهاتنه کرن، به لکو ب شرڤه کرنه کا ڤه لسه في ژي دا دهاتنه ده ربرين. بو نمونه: (جه لاده ت به درخان) ي هه ر ئه و پرسيارا ديري نا سوقراتي دووباره کره ڤه و د پيشگوتنا يه که م هه ژمارا گوڤارا (هاوار) ي دا داخواز ژ خورتين کوردان دکه ت کو خوه بناسن و دبيژيت: (خوه ناسين ژ مه ره ري يا فلات و خوه شي يي ڤه دکه . هه ر که سي کو خوه ناس دکه، دکاره خوه بده ناس کرن.) (به درخان، ۱۹۳۲: ۱) دياره ئه ڤه بابته ل جه م وي پر گرنگ بوويه، له و ما بابته تين سه ربخوه ژي ل باره ي ئه ڤي مژاري به ره ڤه و به لاکرينه . هه ر ب هه مان ناقونيشاني (خوه بناس ...) ه بابته کي دريژ به لاکريه و تيڊا (خوه ناسيني) پينا سه دکه ت و رپيا راست نيشا گه نجين کورد دده ت و نارمانجا وان ب ئه ڤي وينه يي هونه ري - بيرمه ندي - ده رووني هه ڤه ر دکه ت: (خورتو، نارمانجا ته پرگاري يه، پرگاري يا وه لات و مله ته کي يه . ناقو نارمانجا ته کورده، کورداني يه، کوردستانه . نارمانجا ته لبه ر ته سه کنی يه . د شکلي مروڤه کي ده يه . تو لي دنهي ري، عه جييمايي دميني . هه ري تو دبيني، ده ست، لنگ، مل، پول، پارسو، پارهان هه ر تشتين وي هه نه . لنگي وي يي راستي بره پيش، يي چه پي بره پاش دچت. لاش د جهي خوه دا يه . خوه نه دده پيش، نه ژي پاش. ژ به ر

کو ژ ئالیهکی پیشفه، ژ ئالی بی دن پاشفه تیته کشاندن. تو زانی خورتو؟
لهوما کو هر دوو لنگ نه یهکن. ناقبهرا وان ده یهکیته نینه. دقیت، تو
بخهبتی فان هردوو لنگان ب ئالیهکی فه بلقینی(بهدخان، ۱۹۳۳: ۲-۳).

(جگه رخواین)ی ئه و پرسیار ب شیوه یهکی هونه ری کریه دهما دبیتیت:
(کیمه ئه ز؟). ئه و پرسیار هه مان پامانی ده لگرت دهما هاتیه گوتن: (خوه
بناسه؟). پرسیار که ری قیایه بوچوونا نشه کی کوردان د سالیئ هه فتیان دا
ده ربیریت. ئه وی ئه و پرسیار کریه و به رسفا وی ژی دایه فه. هه تا نه ا که سی
پرسیاره کا هوسا هه ستیار نه کریه و به رسفا وی یا سه نگین ژی دابیته فه. لی
ئه و ل قیره دهیته تبینیکرن ئه وه، کو به رسقین وی د نا ق چه پ و چیرین
دیروکی دا سنگه پی بووینه و چه ندین پرسیارین دیکه ب خوه فه ده لگرن.
کورد د به رسقین وی دا دگه رین، هه تا خوه تیدا بناسنه فه، نه حه زین وان ژی
د به رسقین وان دا دگه رین، تا کو سه نگه رین نوی دژی ئه وان بگرن. د ئه فان
چه رخ و زقروکان دا به رده وام پرسیار درست دبن. ئه فه ژی پره نسپه کا چی
یه د هونه ری شعری دا، چونکه د بنه رت دا (هه لبه ست به رسف نییه، به لکو
پرسیاره د نا ق پرسیار دا)(أدونیس، ۱۹۷۸: ۳۱۳)، لهوما شاعری ژی ب تنی
په نجه رکه کا بچوک فه کری هیلایه، ئه و ژی ئه وه کو دقیت ب بیرکرنه فه یه کا
کوردی یا زه لال دا، پوپه لا داوی یا دیروکا کوردان بو ناشتی و سه ربخوه یی
بهیلته فه:

وهسان دبیته زه رده شتی پیزان

ئه هره مان دشکی هرمتی مهیدان (Cegerxwin, 2003: 17).

ئه و د پرسیار و به رسقین وی دا خویایه ئه وه، کو پانزده جارن پرۆسه یا
پرسیار و به رسقان دوو جارکی دبیت، لی تنی جارا یه کی پرسیار دکه ت و
به رسفا خوه دده ته فه، دهما ب ئه وی پرسیارا نازریایی ده ستپی دکه ت:

کیمه ئەز؟

کوردی کوردستان

تەف شۆرەش و فۆلقان

تەف دینامیتم

ئاگر و پیتیم (مەرئەو ژێدەر: ۱۳).

هەر چارده جارین دن، بەرسفی ددهت و پاشی پرسیار دکەت. ئەفە ژێ کارەکی هونەری بلنده و هەژێ فەکۆلینەکا زانستی هویر هەیه.

د ئەفان نمونەیین سلال دا، دیار دبیت کو میشکی کوردی پرسیارین کویر و پامانبەخش کرینه کو چەوا خوە بناسیت، لێ نکارییه د ئەوان پرسیاران دا هەفکیشەیین د ناقبەرا تاک و جفاک و نیشتمانی دا ب شیۆهیهکی کرداری هەفسەنگ بکەت. جار تاکی خوە قوربانی جفاکی کرێیه و جار تاک و جفاکی ژ بیخەمەت نیشتمانی دا خوە تووشی کارەساتان کرێه. جار ژێ جفاک و نیشتمانی بووینە پیخۆرین حەزا تاکی. نمونە ژبۆ ئەفان هەر سی حالەتان د دیروکا کوردی دا زۆرن و ئەوین نەا پەیدا دبن پترن ژ ئەوین چوووی.

۲-۲-۱-۲ قۆناغا دوویی

قۆناغ ژ هەلبژارتن و دامەزراندنا پەرلەمانی کوردستانی و پیکهینانا حکومەتی دەستی دکەت. د ئەفی قۆناغی دا، گەلەک هزر دەینە دارپشتن، چ ئەوین ژ ئەندیشەیا کوردستانی دەینە گەلالەکرن یان ژێ ئەوین ژ هزرین وەلاتین دیکە دەینە وەرگرتن، لێ ئەوین جەهی خوە دگرن، تنی ئەون یین دبنە ژێدەرین قانونین پەسەندکری. هەتا نەا ژێ ئەف حالەتە تنی ل هەریما

كوردستانی ههیه و ل پارچهیی دیکه یین کوردستانی ئه و ئه ندیشه و هزر
نکارن بینه قانون، به لکو د هزرین ملله تین هه قسوی دا دمینه فه و تیکه لی
قانونین ئه وان وه لاتان دبن. تا هایی مایی چه ندین پرسیارین ئالوز و کویر ل
باره ی ئه قی هه بوونا ئه نتیکه دکه ت و د سه ره تایا ئه وان دا دبیتیت:

ئه فه هه بوونه ژ کیه هاته، بو چ هات دی کیه چیت؟

کهنگی هه لکه ت بوویه پهیدا، مان هه یه یان پویچ دبیت؟

ئه ز چه ئو بو چ هاتم بو چه دی کیه چه؟

هه لکلان یا کویر و دویره ب هه قلی کوه قی ناکه قم(مایی، ۱۹۹۸: ۵۲)

ئه فه ژی نها دوره یله که و پرسیارگه لا میشکی کوردی بو جارا دوویی د
دیروکا کوردستانی دا دووباره دبیته فه.

۱- جارا یه کی ل سه دسالیا هه قده یی بوو، ده ما ئه حمه دی خانی ب
ده سته لیا خوه لیکنه فه ژبو فه لسه فه یین سه رده می خوه
کری. د ئه نجاما هه قبه رکنا لایه نین بهیز و لاوژین وان هه قبه ری
یه ک کرین و ئه وا ژبو مله تی خوه باش و بکیره اتی ژی قاقیر
کری.. ل قیره پی دقیه بلیمه تیا مه لای جزیری ل سه دسالیا
شازده یی نه هیته ژبیرکن، کو ژ ئالی نازکیا سۆز و گه هیبوونا
ئه ندیشه یی و هویربینینا خوه فه بیاقه کی گونجایی بو نفشی ل
دویف خوه هیلابوو و ئه حمه دی خانی ل سه ر په روه رده بوو.

۲- نها جارا دوویی یه، کو ل سه دسالیا بیست و یه کی ئه و ئه زمونا
ئه حمه دی خانی دووباره دبیته فه. ب جوداوازییه کا بچویک، ئه و
ژی ئه وه، کو ئه و فه لسه فه یین ئه حمه دی خانی لیکنه فه و
قاقیرکرین، یرانیا وان ل سه ر بنگه هین ئایدیالیستی هاتبوونه

دارپشتن، لى ئەوېن نھا زۆرتىن و ھەمە پەنگىتىن، لەوما وەسا
باشترە بەھىنە پۆلىنكىن و يەك ژ ئەوان جوينان بەھىتە
ھەلبىزىرتىن^(۵۴). لىزانىن پلاننى ستراتىژىيىن وەلاتى دادپىژن
سەرىشكىن كو دى چ جوين ھەلبىزىرتىن. ھەلبەت جوين سىيى ژ
ھەردووكىن دىكە باشتر و پىشكەفتىترە، ب تايبەتى ئەگەر شىيان
ھەبن كو كارل سەر بەھىتەكىن، ژبەر كو:

- ژ ئالىي ئۆنئۆلۆژىيى قە تىگەھىشتنەكا تەقافل سەر سىروشتى
ھەموو تىشتان ھەيە.

- ژ ئالىي ئەپستمولۆژىيى قە لىكدانەقەيەكا باشل سەر پىچكىن
ھىزكىرىن و ئالاقىن ژبۆ دەستخىستنا وان ھەيە.

- ژ ئالىي ئاكسىئۆلۆژىيى قە ژى خوەندەقەيەكا درىستل سەر
پىرسگىكىن رەفتارا مۆقىي و چارەسەركىنا بەھيان ھەيە.

ئە و فەلسەفەيا ب فەرمى دەھىتە دەستىشانكىن و پەسەند دىت، دى بىتە
چەقا رىنىشاندەر د جفاكى دا و بنگەھىن پابەراتىيا ھەموو ئەركىن دەزگەھىن
فەرمى، سەزىيىن كەرتى تايبەت، كارىن پىشەيىن تاكەكەسى دىل سەر ھىنە
دارپشتن.

^{۵۴} د سەرەتاي تەوەرئ سىيى يى ئەقى پىشكى دا ل لاپەپەيى (۱۳۴) ئى دا، مە ژبۆ دەستىشانكىنا
ژىدەرىن ھىزى يىن پىشە و كارىن پىقەبىرنى، رىبازا پۆلىنكىنا ئەوان فەلسەفەيان رۆنقەكرىە و ب
گىشتى كرىنە سى گروپ: گروپى فەلسەفەيىن ئىدىيالىست، گروپى فەلسەفەيىن ماتىريالىيا چىقايى،
گروپى فەلسەفەيىن ماتىريالىيا بىزاقوك (لقوك).

۲-۲-۲ نه نجاما ته وهری دووی

دهرگه هیڼه فلسه فیهی به رده وام دغه کرینه . سوقراتی لیکدانه فه یین وی، ژ بازنه یا سروشتی فه بؤ شروقه کرنا مروقی ژی فه گواستنه فه . بیاقین جودا هه نه و فه یله سووف کاری ل سهر دکهن .

ههر که سهک یان گروپهک فه لسه فه یا عه قلی پیړه و نه کهت، هه موو تشتان ل دویف حه زا خوه لیکدده ته فه و چهوا بؤ وی باشه وه سا بهه لسه نگیڼیت . ئه و خوه قاری دکهت و هه موو بؤچوونین دیکه په تدکه نه فه . ل قییره جهی فلسه فی نامینیت و تاگیری و ده مارگیری سهره لدهن .

به روفاژی ئه وی چه ندی ژی، ئه و کهس و گروپین زانستان ل دویف بؤچوونین فلسه فی ریځ دئیخن و راستوراست ب ژینی فه گریددهن . پؤلی په روه رده هی ژی ل ویړی ده سته دکهت، کو چهوا ئه و ئه نجام دهینه پراکتیزه کرن .

کوردان هزرین فلسه فی هه بووینه، لی نکارینه فلسه فه یا خوه مالی دارپژن، گریمانه یین ریځوپیځ هه بووینه، لی چو جاران نکارینه خوه نیژیکی دارپشتنا تیوره کا تایبهت ب خوه فه بکن . ب نه بوونا ئه وی فلسه فه یا خوه مالی، هیچ هیزهک نییه بکاریت ئه و هه موو زانست و کارسازیا نها ل بهر ده سته ریځ بیخیت . نارمانجین وان یین گشتی ده ستنیشان بکهت .

گه لهک هه ول دهینه دان، کو د ئه فی بازنه هی کؤژهک دا دهرچن، لی هه تا نها، چو ئاسویین پؤناک دیارنینه . یه کهم پینگاڅا دهرچوونی ژ ئه وی بازنه یا چقیایی، دی ئه و بیت، کو عه قل نه بیته ئالاقهک بؤ کارکرنی، به لکو ده بیت کار د نیف عه قلی دا بهیته کرن .

کارامهیی و شههزایی یا پیشه‌گه‌راییی

فلسه‌فه بنه‌ما و ریپیشاندهره سهره‌کیا هر زانسته‌کیی یان پیشه‌یه‌کیی یه. بنه‌مایه، چونکه تشت ل سهر دهینه ئافاکرن و نهو ژیی پالپشتیا وان دکه‌ت. ریپیشاندهره ژیی، چونکه ریئمایا نهوان زانست و پیشه‌یان دکه‌ت و به‌رده‌وام راسته‌ریی دکه‌ت.

نه‌گهر نهو بوچوون راست بیت، کو هر زانسته‌ک لایه‌نیی تیوریی پیشه‌یه‌کیی قه‌دگریت، نه‌قه هر پیشه‌یه‌ک ژیی ب خوه لایه‌نیی پراکتیکیی زانسته‌کیی یه.

پیشه‌گه‌راییی د پامانا خوه یا گشتی دا، هه‌موو ده‌ستره‌نگینی و کارامه‌یی و شاره‌زایا کارساز و پیشه‌وه‌ران قه‌دگریت نه‌وین خزمه‌ته‌کا گشتی پیشکییش دکهن، یان ژیی پیشه‌یه‌کا تایبته هه‌یه. ل قییره نه‌وا گرنکه بهیته گوتن نه‌وه، کو (هر پیشه‌یه‌کیی هنده‌ک هونه‌رین تایبته ویی کونترؤل دکهن و ل دویف سیسته‌مه‌کا ده‌ستنیشانکری ل نک نه‌ندامین ویی پیشقه‌دچیت و نه‌وان ژ خوه‌په‌رستییا تاکانه جودا دکه‌ت) (بودون و بوریکو، ۲۰۰۷: ۵۴۶). نه‌و پیشه‌وه‌ر ژیی ل دویف نه‌ویی فلسه‌فا وه‌لات ل سهر ریقه‌دچیت به‌رنامه و نه‌رکین خوه جیبه‌جی دکهن. د به‌رنامه‌یی گشتی جیبه‌جی‌کرنی ژیی دا، ریپازا ریقه‌برنا وه‌لاتی دیار دبیت. ل قییره ده‌ستنیشانکرنه فلسه‌فه‌کیی کو نه‌وی نه‌رکیی هه‌مه لایه‌نه ببینیت کاره‌کیی ئاسان نییه، له‌وما تشته‌کیی فهره نه‌و هه‌موو جورین فلسه‌فه‌یان ل دویف نیژیکیا وان بکه‌ینه سیی گرووپ، داکو نه‌و گرووپا ژیکنیژیک ب ساناهی بهیته هه‌لبژارتن، چونکه چه‌ندین جورین فلسه‌فی هه‌نه، کو جهی خوه د دیروکا فلسه‌فی دا گرتینه وه‌کو: (نایدیالیستی Idalism)، (ریپالیزم Realism)، (سروش‌تگه‌راییی Naturalism)، (ژییری Rationalism)، (نه‌زموونگه‌راییی Empiricism)،

(ماتیریا لیزم Materialism) ... هؤسا لیستا جوړین وان دریژ د بیت. ژبو ئاسانکرنا پۆلینکرنا وان، مه ب فەر دیت کو بکهینه سی گروپ. ئه و ژی ئه فه نه:

ئا - ئه و فه لسه فه یین زانیاری و بوچوونین خوه ل سهر بنگه هین هزاران دادپرژن و پتريا ژیده ریځ خوه ژی ژ لایه نین میتافیزیکی فه وهر دگر.

ب - ئه و فه لسه فه یین پشت ب دیارده یین سروشتی دبه ستن و زانیاری و بوچوونین خوه ژ که رسته و ئالاقین سنگه پی بووی و شوین خوه چقیایی ده لجنن.

پ - ئه و فه لسه فه یین بیر و بوچوونین خوه ل سهر دیارده یین سروشتی و هه شبه ندین جفاکی ئافادکن و ئه وان وه کو که رسته یین لڅوک و بزافکار لیکده نه فه.

هه ریه ک ژ ئه فان گروپان هنده ک ژ ناقه روکا گروپین دیکه ب خوه فه ده لگريت، بو نمونه: گروپا (ب) هنده ک ژ گروپا (ئا) ب خوه فه ده لگريت و گروپا (پ) ژی هنده ک ژ گروپا (ئا) و (ب) ب خوه فه ده لگريت، له وما گروپا (پ) ژ هه ردوو یین دیکه تافه گر و گشتگیر تره.

ل سهر ئه قی بنگه هی بوویه، کو (ئینشتاین) ی پۆله کی مه زن د دانان و په ره سه ندنا گروپا (پ) دا هه بووی و هه قسه نگییه کی دئیخته د ناقبه را تیپامان و کاری زانستی دا و ئه وی ب خوه د ناقبه را پوژین کاری دا ده لیقه ژبو پشودانه کا هزی ژی دادنا و ده مه کی زور بو تیفکرین و تیپامان و زاخدانا میشکی و گه هینا ئه ندیشه یی ته رخان دکر، ئه فه ژی بوچوونه کا که قناره - هه ر وه کو پیشتری مه دیارگری ل(۱۱۳) - کو ژ دواندنا سوقراتی د ده می دادگه هیکرنا وی دا ده ستپیکریه و ئه فلاتوونی ژی فه گپرایه و ئه رستوتالیس ژی پی داخبار بوویه.

دهما د ریښه برنا وه لاتی دا، یه ک ژ ئه وان گروپین فلهسه فی (یین پیشتی هاتیه بهسکرن) دهیته هه لبرارتن، هه موو چالاکی یین جفاکی ژ یه ک ژیدده دهین و بو ئارمانجین دهستنیشانگری یین هه فگرتهی دچن. بو نمونه: ژبو فلهسه فی خوه ندنا رابردوویی خوه، فلهسه فی میژوویی هه بیت. ژبو داهاتی و فلهسه فی خوه ندنا پاشه پروژی فلهسه فی پلاندانانی هه بیت. د یه کخستنا کار و کریاران دا فلهسه فی یاسایی هه بیت. ژبو ریځخستنا پیوه ندین خه لکی فلهسه فی جفاکی هه بیت. هه ر پسرپوریه کی ژی فلهسه فی زانستیا خوه هه بیت... وه کو فلهسه فی دهروونزانی و فلهسه فی کیمیا و فلهسه فی فیزیکی... و هه موو زانستین دیکه یین جهی خوه د خوه ندنا ئه کادیمی دا هه یه. ئه فی سه لیه یا کارکرنی دیرۆکه کا هندا که قنار نیه. د سه دسالی هه فده یی و دویف را، ب تایبه تی پشتی ئه وان پیشکه فتنین د بیافی میکانیکی دا ل ئه وروپا پرویدان (فلهسه فی سووفان هه ولدان کو وه سفا کار و کریارین سروشتی ژی هه ر ب ئه وان زارواهیان بکن یین ژ زانستا میکانیکی دهاتنه وه رگرتن و شروقه کرنا وان ژی ل سه ر بنه مایی تیورین وی بهینه کرن) (فورس و هوز، ۱۹۸۹: ۱۴). ئه و فلهسه فی د دویف پیگه هشتنا هه ر ملله ته کی پیشقه چوو. نها ژی ئه و ئه لقه یا د ناقبهرا فلهسه فی و زانستین پراکتیکی دا هه ی و جیگیر بوویه، ب ستوونا ژیارا وه لاتی دهیته دانان، چونکه هه موو لایه نین دنیا داری و مالکهری تییدا خرغه دبن... ئابووری ب هه موو لایه نین خوه فلهسه فی یین کشتوکالی و پیشه سازی و بازرگانی و گه شتوگوزاری، یاساناسی ب هه موو ورده کاریین خوه فلهسه فی هه روه سا لایه نین خزمه تگوزاری وه کو په روه رده و ته ندرستی و شاره قانی و ئه منیه ت و پاراستنا وه لاتی... یه کخستن و پیگه گریدانا ئه فان هه موو ئالیان ژی پیویستی ب چانده کا ریځخستنی هه یه. د ئه فی بیافی دا (چاندا ریځخستنی ل ژیر کونترولا مروقی دا یه، ژبو کو چاندا ریځخستنی ژی به ره فخوه بکته و پیشبیین و ب ئاراسته کرنه کا هویر و به ره مهینه ر دا

بجولینین، دهبیت کونترولا په وشتا مروقی یا شارستانی بکهین و سهرپاست بکهینه‌څه، داکو ئه‌رکین چاندا ریڅخستنۍ ژى بهینه جیهبجی کرن) (لیفیت، ۱۹۶۴: ۹). ل قیره دیار دبیت کو چاندا ریڅخستنا هر ده‌زگه‌هکی ل سهر پاست و درستی و راییکیا په وشتا کارمه‌ندین وی ئاڅا دبیت. په وشتا کارمه‌ندان ژى پیقه‌رین خوه هه‌نه، ئه و پیقه‌رین ل جه م ریقه‌به‌رییا ده‌زگه‌هی و د ناقبه‌را خوه دا و د گه‌ل خه‌لکی دیکه دا په‌سندبن. هر د ئه‌څی بیایى دا، یه‌ک ژ ئارمانجین فله‌سه‌فی دیراسه‌تکرنا ئاریشه‌یین په وشتا مروقی و چاره‌سهرکرنا بهایانه. په وشتا پوزه‌تیقا مروقی ژى ئه و کریارین په ژراندینه یین د گه‌ل بهایین په‌سندکری یین جڅاکى دا دخوفیین، ب تاییه‌تی دهما دبنه په وشته‌کا که‌سی و د په‌فتارین وی دا په‌نگده‌ته‌څه. ل دویف ئه‌وی په‌فتاری هه‌روه‌کو هوارد بیکه‌ر^(۵۵) دبیتیت: مروق دبیته بهاداره‌کی په‌سهن و په‌فتارا مروقی ژى هه‌رده‌م په‌فتاره‌کا پیقه‌ری یه. ل سهر ئه‌څی مه‌به‌ستی پینچ قوناغین په‌وشتی هه‌نه کو مروق تیدا دبوریت داکو ببیته مروقه‌روه، ئه و ژى ب کورتی ئه‌څه‌نه:

۱- ئه و په وشتا ل سهر پیدفیین نه‌به‌ره‌څکری رادوه‌ستیت. ل قیره په وشت ئه‌وان بهایان ب خوه څه ده‌لگريت کو بهایین نه‌ده‌ستنیشانکرینه.

۲- ئه و په وشتا به‌ره‌څی بو هاتیه‌کرن، بها ده‌ستنیشانکری دبن.

^{۵۵} بیکه‌ر ل (۱۹۲۸) ئ ل شیکاگو - ویلایه‌تین هه‌څگرتیین نه‌مريکا ژدايکبوويه و ل سالا (۱۹۵۱) ئ باوه‌رنامه‌یا دکتورایى ل زانینگه‌ها شیکاگو بده‌ستنه‌تینایه. ماموستایى جفاکناسیى و نه‌نسررپولوزیایى بوويه ل زانینگه‌ها شیکاگو. هه‌روه‌سا ماموستایى وانه‌بیژ بوويه ل زانینگه‌ها مانسته‌ر. سالا (۱۹۹۹) ئ کو خانه‌نشین بووى ماموستایى موسیقایى بوويه ل زانینگه‌ها واشنتون. خوه‌دیى چه‌ندین توپزینه‌څه و کتیبانه کو زوره‌یان ل باره‌ی سؤسیولوزیایى نه. د نفیسینین خوه دا جه‌خت ل سهر بهایان دکه‌ت و دژى ئه‌وان بچوونان بوويه یین دبیتن بهایان جهی خوه د جفاکناسیى دا نینه.

۳- ئەو رەوشتا ل سەر پیدقییڭ پیرەوکری رادوستیت و تیدا بها ل سەر بنگەهی ئاراستەکران دەینە دەستنیشانکرڭ.

۴- ئەو رەوشتا ل سەر پیدقییڭ پامانبەخش رادوستیت، بها تیدا ل سەر بنگەهی ھندەك جەقەنگان بۆ نمونە وەکو زمانی دەینە دەستنیشانکرڭ.

۵- ئەو رەوشتا ل سەر پیدقییڭ جفاکی رادوستیت و بها تیدا ل سەر بنگەهی ھەقەندییا د ناقبەرا ئەز و ئەوی دیکە دا دبیت.

د ئەقی قوناغا داوی دا، دەما مروف دناخفیت و جەقەنگان بکار دەینیت. نە تنی ئەوان بهایان د ھەقەندییڭ وان دا ب کریاریڭ جفاکی قە گەلالە دکەت، بەلکو (خود) ھەکی ژ خوە را فەراھەم دکەت بەرامبەر خودیڭ ئەوانیڭ دیکە (قنصوة، ۱۹۸۴: ۸۷).

تیپەراندنا ھەر پینج قوناغیڭ رەوشتا مروفی، ئاستی ھوشیارییا وی یا جفاکی بلندتر دکەت، ب تایبەتی ئەگەر پیگیرییا وی ب بهاییڭ پەسەندکری قە لایەنیڭ باش و خراب ژیک جودا بکەت. ل دویف ئەوی جودا کرنی ژی پیگەھی وی خویا دبیت. ئەوی پیگەھی گرنگیا خوە ھەیە، تەنانەت ئەگەر قەوارەیا وی چەندا بچوک ژی بیت، کو ب چاۋنەھیتە دیتن.

ل سەر ئەقی بنگەھی ژی، مروفی (بها) یی خوە ھەیە. بهایا وی پیگەھی خوە د قەکۆلینیڭ فەلسەفی دا ھەیە. قەکۆلەر ئەوی بهایی ب تشتەکی قەدەر نابینن، بەلکو ب ئامرازەك و ئالاقەکی ژبۆ پیکخستەکا نوی یا ھەبوونی دادنیڭ، ئەو ژی ژبۆ دووبارە کرنا پیکھینانا وی و بدەستقەئینانا مەبەستیڭ ئارمانجەبەر. ئەو مەبەست ژی ژ پیبازەکا فەلسەفی بۆ یەکا دیکە جودایە، ھەتا دگەھتە ئەوی ھەقکیشەیا د ناقبەرا پابەندبوون و ئازادی دا، کو دوو چەمکیڭ قەکری و بەرەلەقن و ب ساناهی ناھینە پیناسەکرڭ. ئەو

بابه تی گرنگی بها و فهلسه فی د ئه فی بۆچوونا سلال دا پیکفه گریدهت،
ئوه، کو د چارچویفی بهایین په سهندکری دا مروڤ (جقاک) دی چهوا یه کی ژ
ئوان سی گروپین فهلسه فی هلبژیریت. ئه و هلبژارتن ژ ل سهر ئاستی
پیشکهفتنا جقاک رادوه ستیت. ئه و ژ هموویان په سهندتر ئه و، یا دگهل
دوا تیورین زانستی دگونجیت و د ئه لقه یا چاری دا ئه و هلوپست ب درستی
دی هیته رونه کرن.

۲-۳-۲ زانستا پیشه یان و فهلسه فه یا زانستان

ئه لقه یا سیی، هه موو پیشه وهر و کارسازان چ میری یان ئازاد فه دگریت.
ههر یه ک ژ ئه وان ل دویف ئاراسته یا زانسته کی کار دکهت و ههر زانسته کی
ژی فهلسه فا خوه هه یه. ئه و ئه وان هه موو فهلسه فه یان پیکفه گریدهت،
فهلسه فه یا زانستانه (ههروه کو د ته وری دویی یی ئه فی پشکی دا هاتیه
خویاکرن). ههر پیشه وهر و کارسازه ک ژ ل دویف میکانزمه کا تایبهت ب
پسپورییا خوه فه کاروبارین خوه بریقه دبهت. هه قبه ندین ئه وان هه موویان د
توره کا جقاک یا به رفره ه دا دهینه ریخستن. ژبو کو ئه و بنه ما و سیمایین
ئوی توری ژ ب شیوه یه کی درست بهینه بهرچا فکرن، یا فره جورین
پیکهاته یین وی و ئه و میکانزما ئه رک و مافین ئه ندامین ئه وان پیکهاته یان ژ
ریک دئیخیت بهینه شروفه کرن.

ئه و هه قبه ندی ب هه ریما کوردستانی فه هه یه. پشتی سه ره لدانا سالا
(۱۹۹۱) ی و دامه زانندنا حکومه تا هه ریمی ل سالا (۱۹۹۲) ی هه ردوو
ریچکه یین وه کهه فی و تاکه که سیی د جقاک دا پیشه نگ بوون. ئه گه ر کار ل
سه ر گولفه دانا ئه وان هه ردوو ریچکه یان هاتبا کرن، ئاستی پیشه چوونا

ههريمی دا گهلهك جودا بيت ژ ئهقی رهوشا نها گههشتیی. ئهگه را گوهه رتنا ئهوی پیشهنگی ژی دزقریته فه بوشه پری ناقخوه یی ل سالیڼ نوهتی پویدای. پاشی ژناچوونا پرژیمما بهعدا ل سالا (۲۰۰۳) ی کو بووینه ئهگه را ئهوی چهندی ئه وهردوو ریچکه پیشهنگییا خوه ژ دهست بدهن و دوو ریچکه یین دیکه جهی وان گرته فه، کو یا یه کی ریچکه یا پله بهندی یه و یا دووی ژی ریچکه یا قه ده ری یه، لی ئهوا یه کی نه هاتیه زهفتکرن و یا دووی ژی هه تا راده یه کا زور د رهوشه کا به ره لالا دا مایه فه.

۲-۳-۳ بیکهاته یین تورا پیشه وهری

ل دویف هه بوونا ریچکه یین جفاکی (چ ئه ویڼ چالاک و چ ئه ویڼ لاوان) توریڼ پیشه وهری دهینه دستنیشانکرن. ئه و توریڼ جفاکی ژی ل په ی به رفره هی و بیکهاته یین خوه فه ل سه ر سی ئاستان دهینه پولینکرن. ئه نجامین کارین هه ر ئاسته کی ژی د ریژه یی نه، کو چیدبیت ژ چونه یی دهستی بکن و چو به ره م نه بیت و چیدبیت بگه هته داهینانه کا به ره مهینه را مهن و سوودمه ند بیت. دستنیشانکرنه ئه وان ئاستان ژی ئهقی بوجوونی سه رراست دکه ت:

۲-۳-۳-۱ ناستی تاکه که سی

کارین تاکه که سی، کو پتريا وان هه ره مه کینه، ژبو په یداکرنا نانئ خوه دخه بتن، گهلهك جارن ژ ئالیی ده زگه هه کا میری فه یان ژی سه ندیکایه کی فه موله تپیدی نه، لی پره نسیپین دستنیشانکری بو ناهینه دانین و کیم جارن پیگیریی ب مه رجین کاری پاکژی و خوه پاراستنی دکهن. ل دویف به رژه وهندییا خوه یا که سی سه ره ده یی دگه ل یاسا و ریڼمایین پیروه وه کری دکهن. ئه و سه ره ده ری ژی، پیچه وانه یا حاله تی ئاسایی گه شه کرنا جفاکی یه، چونکه پشت ب قازانجا ده مکی و سوودمه ندییا که سی تی دبه ستیت.

چاره سهر کرنا ئه فی حاله تی زیان به خش ب رییا دانان و جیهبجیکرنا قانونا شهره فمه ندیا پیشه یی چاره سهر دبیت، له وما بو هر تشته کی چهند بچووک ژی بیت، رییمایین تاییه ت ب کار و ئه رکان دهر دچن. ئه فی پروسه یی راستوراست هه قبه ندی ب بنیاتی که سیئتیا وه لاتی قه هه یه، کو ده بیت ل سهر چه ندین که نالان کار بو بهیته کرن، ژئوان ژی که نالین: پروگرامین په روه رده یی، میدیایی، ئایینی، سه ندیکایی، کومه لگه ها مه دهنی، یانه یین وهر زشی، سه نته ریین فی رکرینن پیشه یی... ئه فی هه وا هوشیار کرنی، دی پوله کی کار یگه ر هه بیت ژبو چه سپاندنا قانونا ناقبری و ب شیوه یه کی جه ده لی دی ته قلی وی بیت و ئه نجامین باش ژی هه بن، ژیه ر کو ئه و ئه نجام دی ب هه قته رییبی د گه ل ته ندرستییا دهر وونی دا ریقه چن. ته ندرستییا دهر وونی ژی لایه نه کی گرنکه ژوه به رهینانا دهر وونی، کو ئه و بخوه ژی شه نگسته کی چاندا جفاکی یه. ل فییره یا فره کو ئه و پره نسپیین ته ندرستییا دهر وونی یین ژبو تاکه که سی جفاکا کوردستانی بگونجین، ب کورتی ژی بیت، بهینه ده ستنیشان کرن (راجح، ب. ت: ۵۹۸-۵۹۹):

۱ - خوه گونجاندا جفاکی، کو بشییت هه قبه ندیین جفاکی یین جوان و ریکوپییک د گه ل که سانین دیکه دا گری بده ت.

۲ - خوه گونجاندا خوه دی، ب ئه وی پامانی دهییت کو مروق بشییت پالده ریین خوه یین دهر وونی هه قسه نگ بکه ت و ده ما دکه فته د کریزین دهر وونی دا، بشییت یه کلایی بکه ته قه و ب سه ردا زال بیت..

۳ - د ته نگا قیان دا خوه پراگر بیت، په نایی بو توندو تیژی نه به ت و نه ده ستان ژبه رخوه به رده ت وتنی گلی و گازنده یان ژ خوه و به ختی خوه بکه ت.

۴- ههست ب خواهشی و دلنیا بوونی بکته، گه شبین بیت و چیژ و تامی ژ
ژیانی و ههروه سا کاری خواه و مالبات و هه قالین خواه و هه ربگریت.

۵- مرؤفه کی به ره مهینه ر بیت و د سنؤری شیانی خواه یین زیره کی و
چه له نگی و کاروه ری دا بزاقی بکته.

۶- هه ول بدهت گورانکاریین چاکسازی و ئا فاکه ر د ژینگه ه و ده و روبه ری
خواه دا بکته. ملکه چی داب و نه ریتین خراب و زیان به خش نه بیت، به لکو
د گه ل ئه وان داب و تیتالین باش دا بیت و بزاقا چه سپاندن و پیشقه برنا
وان بکته.

ل دوماهی، ده بیت ژیرا مه نه چیت کو ته ندرستییا ده روونی ره وشه کا
ریژه یی یه، ژ که سه کی بو که سه کی دیکه جیاوازی هه یه، لی مه رجی وی یی
بنگه هین ته فاقبوونا که سیستی و گه هینا هه لچوونیا وی یه.

۲-۲-۳- تاکه که س د گرووین بچویک دا

گرووین کارگه هین بچویک و فه رمان به ری د ده زگه هین میری و قوتابیین
ناوه ندین خواه ندنی، کو هه ر یه ک ژ ئه وان پلانین خواه یین کورت و دریژ
خایه ن هه نه. ئارمانجین وان ژی دیارن و چه وانیا کارکرنا وان ژبو گه هشتنا
ئارمانجان و ده ستخستنا ده ستکه فتییان فه لسه فا وان دیار دکته. ئه و ژی د
سی جوران دا خویا دین:

۱- ئه وین د ده زگه هین میری دا کار دکهن، هه ر ده زگه هه کی ژی قانون
و سیسته م و ریئمایین خواه هه نه، کو ئه رک و مافین ئه وان دیار
دکهن.

۲- ئوۋىن د كارگهھ و جھين سەر ب كهرتى تايبەت قە كار دكەن، كو هەتا نەبا ب شيوەيەكى درست ئەرك و مافين ئەوان د قانونين شايستە دا نەھاتينە ريڭخستن.

۳- ئوۋىن د گروپين خوە بهخش دا كار دكەن، كو ھندەك جاران ل سەر ئاستەكى بەرتەسك كار دكەن و د ناخوھ دا ريڭك دكەقن. ھندەك جاران ئى كارى ئەوان بەرفرەھ دببەت، ھنگى ريڭكارين ئەوان پيدقى ب قانونين تايبەت ھەيە ژبو كو كارين ئەوان ئى د سيستەمين دەستنيشانكرى دا بهينه ريڭخستن. ھەلبەت ئەو قانون وسيستەم ل جھين ياسادانانى دەردكەقن. ئەوا گرنگ ئەو، كو رەنج و سەرمايە يا ئەوان ژبو مەبەستين كەسى و بزاقين ئايدىؤلۆژيين ديكە نەھينه بكارئينان، چونكە د بنەپەت دا ئەو گروپ ژكەسانين خوە بهخش پيڭھاتيه و بزاقا وان ژبو ئەوي ئارمانجى بوويه كو:

ئا - دەمەكى زیدە د پۆژەقا ژينا وان دا ھەيە و نەقیت ب فيرۆ بچیت، بەلكو د كارەكى خیرخوازی بمەزخین.

ب - ئەوین كۆژمەيەكى درافى يى زیدە ھەيە و نەقین بى سوود بمیرین، بەلكو كارەكى خیرخوازی پى بهیتە کرن باشترە.

۲-۳-۳-۳ كەسانين بيكار

ئەوین بيكار و يين پەككەفتە و ئەوین ژ خوەندى دابراين و فيرى پيشەيەك نەبووين، كو مەسافەيەكا دویر ھەيە د ناقبەرا ئەوان و فەلسەفا پيرەوكرىيا جقاكى دا... ئەو رەوش ئى بارى بنگەھين چاقديرييا خيزانيى و سەنتەرين رايىنانا پيشەيى و بنگەھين نەھيشتنا نەخوئندە واريى و فەرمانگەھين

چاڪسازي گرانتر دڪهت، ژبو ڪو رڀڪه يا درست نيشا وان ڪه سان بدن داکو جهي خواه يي درست د جفاڪي دا بگرنه ڦه و ب نه ڦي شيوه يي خوارى:

۱- نهوين ژ نالي جهستهي و ژيري و دهروني ڦه درستن، لي نالي ڦي چو پيشه يان نه بوينه، يان پيشه يه ڪي دزانن لي دهره تا ڪاري بدست نه ڪه فتى يه و د ناماده نه ڪار بڪه ن. ل دويڻ نامارا داويي يا وهزاره تا پلان دانان، ڪو د به لاقوڪا خواه يا ب ناقونيشاني (وهزاره تي پلان دانان - ۱۰ سال ڪار ڪردن و گه شه پيداني به رده وام ۲۰۰۹ - ۲۰۱۹) دا رڙه يا (/) يا بيڪاري و به شداري ڪرني د هيڙا ڪاري دا ل هريمي د ناقبه را سالين (۲۰۱۲، ۲۰۱۳، ۲۰۱۴) وهه تا نيڻا دوويه ما (۲۰۱۵) ب نه ڦي شيوه يي خوارى بوويه:

نشاندهر	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	نيڻا ۲۰۱۵ يا
رڙه يا بيڪاري (/)	۷,۹	۶,۵	۶,۵۳	۱۳,۵۳
به شداري دهڙا ڪاري (/)	۳۸,۴	۳۹,۸	۳۹,۲۵	۳۸,۹۸

۲- نهوين ژ نالي جهستهي و ژيري و دهروني ڦه درستن، لي نه ڦين ڪار بڪه ن وهول بدن ب رڀڪين نه رها ژينا خواه برڀقه ببهن، چ وهڪو مشه خور و بارگرانيه ڪ ل سهر ڪه سانين ديڪه، يان ژي ب فند و فيل و دهستدرڙي ل سهر مولڪ و مالين به رانبه ر ناني خواه پهيدا دڪه ن.

۳- نهوين ژ نالي جهستهي ڦه ڪيماسيه ڪ هه، لي ژ نالي ژيري و دهروني ڦه درستن. شيانين نه وان دهستنيشان ڪرينه و پيدڦي ب جوړه ڪي تايه تي سهر دهري نه، چ ب نه وان نالافين بڪاردهين يان ژي نه و جهي لي ڪار دڪه ن.

۴- نهوين ژ نالي جهستهي ڦه درستن، لي ژ نالي ژيري و دهروني ڦه ڪيماسي هه نه. نه و پيدڦي ب چاره سهر و چاڦديري نه. نه وان

مافه کئی مروقی هه یه و ئه رکئی جفاکئی یه، کو ئه وی مافی بو ئه وان دابین بکهت. ل دویف پیشکهفتنا جفاکئی ژئی ئه و ماف و ئه رک دهینه ریخستن. ب پامانه کا دیکه چه وانیا ریخستن ئه وان ماف و ئه رکان پیقهره کا باوه ریپیکریه کو ئاستی پیشکهفتنا جفاکئی پی دهیته هه لسه نگاندن.

۲-۳-۴ ریخستن و هه قنا هه نگییا ئه رک و مافان

ئه و ئه فان هه ر سی ته خین جفاکئی پیقکه گریدهت قانونین کاری و ریقه برنی نه. هه تا راده یه کا زور د ریکوپیك و توکمه نه، لی ئه و سیمایه کئی به ره مهینه ری پیشکهفتی پیقه دیار نابیت ئه وه، کو کار و ئه رکین وان ل دویف پلان ریژییه کا سیسته ماتیک ب شیوه یه کئی وه سا نه هاتینه دارشتن هه تا هه موو پروژه و دهستکهفتی ته قاقکه ریین یه ک بن. هه قنا هه نگییه ک ژئی د ناقبه را ئه وان دا هه بیته، له و ما ده رته نجاما زوربه ی ژئوان هه لاسانه، یان ژئی کورته یانانه. ئه و کوژمه و کرته یی دهیته مه زاختن پتره ژئوی داهاتی بدهستقه دهیته. هنده ک ژئه گه ریین ئه وی چه ندی ژئی، ئه وه کو به رنامه ریژییه کا سه رانسه ری نه گه هییه و گه له ک ژئوان پروژه یین کارگریی و به ره مهینه یان و خزمه تگوزاریی ب شیوه یه کئی هه پره مه کی هاتینه دانان یان ژئی بو مه به سته کا ریکلام و خوه ده رخنستی هاتینه چیکن یان ژئی هنده ک ژئی بی پلانیان و ژکارکه فتینه... ئه قه خالین لاوازین سیسته ما ریقه برنا وه لاتی یه. ژبو چاره سه رکرنا ئه قی لایه نی سست و نه ریینی ژئی، پیشنیاز ئه وه کو:

۲-۳-۴-۱ ئه نجومه نا لیزانان

ئه نجومه نه کا لیزانان ب نوینه راتییا هه موو ئه و لایه نین سلال ئیماژه پی هاتیه کرن بهیته دامه زراندن. ل دویف بنگه هین چاندا جفاکی کار بکهت. د کارین وی دا، هزر بو هه موو تشته کئی هویر و گر بهیته کرن. نه خشه یا زیهنی

ژی پیکاره کا سەرپاستا هۆشیار کرنی و کارپیکرنی بیت، ب تایه تی ژبو قه جه ماندنا هه موو جۆرین چاندی ژ (چاندا خیزانی، چاندا گونداتی، چاندا شاری، چاندا ئایینی، چاندا نه ته وهیی، چاندا نیشتیمانی... هتد). هه رچه نده د جفاکا کوردستانی دا، چاندا خیزانی و چاندا ئایینی ل پیشن و پتر هه موویان جیگیرن. ئە قه ژى حاله ته کى درسته بو ئە قى پۆژگارى، چونکه ب شیوه یه کى گشتی (خیزان یه که یه که گرنگه ژبو ریکخستنا شیوازی ژیانى) (روزنتال و یودین، ۱۹۸۱: ۲۹). ل باره ی ئایینی ژى هه روه کو هه نری دلاکروا د پهرتووکا (ئایین و باوه رى) دا دبیزیت: (ئو دهربرینه که ژ پیدقیه کى بو ژیانى) (بدوی، ۱۹۸۴: ۴۸۳). ئەو هه ردوو چاند دوو ستوونین سهره کینه د چاندا نها یا کوردستانی دا. هه لبه ت ئاینده یی ژى نویهات و ته رتیفین خوه یین جودا هه نه. ئە قه ژ ئالیی تایه تمه ندیی قه، لى ژ ئالیی گشتی قه، هه ر یه ک ژ ئەوان جۆرین چاندان، ناسنامه یا خوه هه یه و قه جه ماندنا ئەوان هه موو ناسنامه یان پیدقی ب تویزینه قه یین زانستی هه یه، داکو پشت پی بهیته بهستن و هیلین گشتی یین چانده کا نیشتیمانی بهینه کیشان. بو نمونه پشتی ماوه یه کى نه زۆر ژ پیکهینانا حکومه تا هه ریما کوردستانی، تویزینه قه یه کا زانستی ژ ئالیی مامۆستایه کى پشکا سۆسیۆلۆگیا کۆلیژا ئادابا زانینگه ها سه لاهه دین هاتبوو کرن (الزیبارى، ۲۰۰۸: ۸۲-۸۳) و ئەنجامین باش بدهستقه ئینابوون، ب تایه تی ل باره ی وه رارا سیاسیا جفاکی ل هه ریما کوردستانی و هه قبه ندیین قوتابیان (تاکین جفاکی) د گه ل یه کدی دا، کو د ئاسته کى نه باش دا بوونه و پیدقی ب چاره سه رکرنه کا ده روونی - جفاکی یه. ژ ئەوان ئەنجامان ژى ئە قه بوون:

۱- هه ردوو ناسنامه یین نیشتیمانی و نه ته وه یی ب هیزترین ناسنامه یین کۆمه له یین دیکه یه، ژ ئەوانا ناسنامه یا ئایینی. دیاره ئەو حکومه تا خوه جهییا کوردان بو خوه دامه زراندى پۆله کى به رچاڤ هه بوویه د ناسنامه یین نیشتیمانی و نه ته وه یی دا.

- ۲- هه‌بوونا ملله‌تی کورد و نیشتیمانه‌کی کوردی، دزق‌په‌ته‌فه ژبو: هه‌بوونا زمانی هه‌قپشک، یه‌کبوونا سنۆرین نیشتیمانه‌کی، یه‌کبوونا ئایینا زۆریه‌ی خه‌لکی، ئه‌فه ژی ستوونین بنیاتنانا هه‌ر ملله‌ته‌کی نه‌.
- ۳- سه‌رخه‌بوونا کوردستانی گرنگترین هیقی یه‌ بده‌ستقه‌به‌یت، ب تایبه‌تی پشتی کوردان سه‌روه‌رییا کوردستانی کری.
- ۴- زۆریه‌ی کورد هه‌ز دکهن کو پرسا کوردی یا د ئه‌قی قۆناعی دا هه‌لاویستی مایی ب دانوستاندن و ئاشتییا سیاسی به‌یتته‌ چاره‌سه‌رکرن ل ژیر پاراستنا ملله‌تین هه‌فگرتی و ده‌وله‌تین هه‌قه‌پیمانان دا نه‌ک، ب خه‌باتا چه‌کداری.
- ۵- د شیکاریی دا دیاربوو، کو کاروبارین سیاسی پشکه‌کا مه‌زن ژ سه‌رنج و بایه‌خپیدانا گه‌نجین کورد فه‌دگرت، ئه‌فه ژی ژ ده‌رهاقیژته‌یین پشتی سه‌ره‌لدانا سالا (۱۹۹۱)ی و ئه‌و که‌شوه‌ه‌وایین دیموکراتیی نه‌ کو نها ل کوردستانی د به‌لافن.
- ۶- سه‌میانان باندۆره‌کا زۆر ل سه‌ر زارۆیین خوه‌ هه‌یه، کو به‌ره‌ژ ئاراسته‌یین سیاسیین د جفاکی دا هه‌نه‌ بچن.
- ۷- ناسنامه‌یا ئایینی ژی به‌لافبوویه، لی د گه‌ل ناسنامه‌یا نیشتیمانی دا هه‌قدژ نه‌. بزاقین ئایینی یین پاشخانین وان نیشتیمانینه‌ د ئه‌قی گۆرانکاریی دا به‌شداربووینه‌.

هۆشیاریییا هه‌ر که‌سه‌کی پتر سه‌قا دبیت، ده‌ما شیانیین شروقه‌کرن و هه‌لسه‌نگاندن و هه‌قه‌رکرنی هه‌بن. د پرۆسه‌یا هه‌قه‌رکرنی دا، پیگه‌ها وی که‌سی د جفاکی دا ده‌یتته‌ دیارکرن. ئه‌و دیارکرن ژی په‌نگه‌دانا شیانیین وی نه‌، کو بکاریت بو هه‌ر ئاریشه‌یه‌کی ریچکا خوه‌ یا شروقه‌کرن و چاره‌سه‌ریی هه‌بیت کو (هه‌ست ب هه‌بوونا ئاریشه‌یی کر، ده‌ستنیشان بکه‌ت و گریمانه‌یان بو دابنیت و چاره‌سه‌ریین بنه‌جه‌ ژی بو ببینته‌فه و پاشان ل دویف لیکدانه‌قه‌یه‌کا ئه‌زموونگه‌رایی دا، درستیا ئه‌وان گریمانه‌یان سه‌رپاست

بکھت) (العيسوی، ۱۹۹۹: ۱۸۹). ھەر چەندە ئەو مەرج ل سەر زانا و شرۆفە کاران ھەقجوت دبیت، لى مروفین ئاسایى یین ھوشیار ژى ژى د قارى نینه، ب تايبەتى ئەوین کەسایەتیا وان ل سەر بنەمايى ھزرکرنە کا رەخنەگە رايى ھاتىە ئاڤاكرن. د نافەندین خوەندى دا بەرنامەيىن وەسا بكاربھين قوتابى ب درستی ژ مەبەستا پەرودە و فیرکرنى تىبگە ھیت. پەرودەيى ھەقبەندى ب ئاڤاكرنا کەسایەتیا مروفى ڤە ھەيە. لى ئەوا گرنگ ئەو، کو مەبەستا فیرکرنى بھیتە زەلالكرن، چونکە ھەقبەندى ب ئايندەيى ھەر کەسەكى ڤە ھەيە، نەخاسمە کو وەلاتیەكى بەرھەمھینەر بیت. دكارين مەبەستا پروسەيا فیرکرنى ژى د ئەڤان سى ڤالان دا چرپکەينەڤە (ستراک، ۲۰۰۸: ۱۴):

ئا - وەرگرتنا زانیاریان و بکارھینانا وان ب شیوہیەكى پراکتیکی.

ب - بەردەوام کارامەيىن ھەمەجۆر و نوى وەرېگریت، ژبو کو ب شیوہیەكى خودکاری فیر ببیت.

پ - ئەو کەسى تشتان دزانیت شیانین ئەوى چەندى ھەبن، کو ب شیوہیەكى ئاسان و درست خەلكى دیکە ژى فیر بکەت و شارەزايین خوە بو ئەوان ڤەبگويزیت.

پروسەيا فیرکرنى ژ فیرکاری بو فیرخوایى بھیتە گۆرین، کو ئەو ب خوە خوە فیر بکەت و کارامەيىن خوە بھیز بکەت. ئانکو ب پیا ئەوى خودفیرکرنى دى مروف بەردەوام فیری زانیاری و زانستان بیت و ئەڤە مەبەستە کا سەرھکییە د ھویبونى دا.

۲-۲-۲-۲ رېڤه برنا زانستی

رېڤه برن ب بپرېھیا پشستا کارین ھەر کەسەكى یان دەزگەيەكى دەیتە دانان. ئەگەر ب رېکوپیکى ھاتە کرن ھندەك ئارمانجین ھەرە پیشین بدەستڤە دەین:

۱- ئەرك و ماف ھەتا پادەيەكا زىدە و باش، دەينە ھەفسەنگرن .

۲- كات ب فيرۆ ناهيئەدان.

۳- ب پەنگەكى جوان سوود ژ توانا و شيانين ژيري و جەستەيين ھەموو كارمەندان دەيتە وەرگرتن.

۴- چۆرى بەرھەمی ژى باشتر و زۆرتەر دبيت.

ژبو دانانا شەنگستين پيئەبرنەكا شايستە، كو د گەل ژينگەھ و كاودانين ھەريما كوردستاني بگونجین و ئەگەرا جيھيجيكرنا وي ژى دەستخووش و ھەتا پادەيەكى ئاسان و بى ئاريشە بن، وەسا ب باش دزانين كو پشت ب تيورا پيئەبرنا زانستی بهيتە بەستن، ژبەر كو:

۱- پيئەبرنەكا تايبەت ب ھەريما كوردستاني قە بهيتە دانان. ژ چاقلينكى دوير بيت، پشت ب توانايين خوھمالی قە ببەستيت.

۲- دەرگەھى داھينان و ئەفراندنى قەكرى بمينيت و ھاندانا توانايين عەقلى يين زانا و كارمەندين ھەريمی بهيتەدان.

۳- ھەريم نە تنى ل سەر پى براوھستيت، بەلكو ھەقركيا وەلاتين ديكە ژى بکەت.

۴- ھەريم بشيئت خوھ ژ وەرگرتنا كۆمەك و يارمەتيين خەلكى ديكە پزگار بکەت و پرۆسەيا يارمەتيدانى بەروفاژى بکەت، كو د شيانين وي دا ھەبيت ئاليكارييا خەلكى ديكە بکەت، چ ب پاهينانى و چ ب كۆمەكدانى.

ئەگەر ئەو ھەموو تويژينەقە و قەكۆلينين زانستی يين ل بارەى سامانى نەتەوھى دەينە ئەنجامدان، ئارمانجا وان يا سەرەكى ئەو بيت كو:

(چهوا ئه و سامان بدهستقه دهيت و چهوا دهيتت پارقه کرن؟)

چو پي نه قيت، نهفه ئه و ئارمانچ پشتا خوه ب يهك ستوونا سهره كي فه دبه سیت، كو نه و ژي (گه پناسی) يه د نه وان هه ردوو كریارین بدهستقه ئینان و پارقه کرنی دا. نه و گه پناسیا هه ردوو كریارین سلال ژي نه نجامدهت زانستا ریقه برنی بخوه یه. له و ما نه ندازیاری ئه مریکی ژي (فریدریک تایله^{۵۶}) به ره فه نه وان فه کولینان دچوو نه وین هاتینه ناقدی کرن ب (دهم و ته فگه ر) (راج، ب. ت: ۲۲۹).

ریچکه یا تایله ری جهخت ل سهر نه وئی چه ندی دکهت كو ده بیت هه موو ئالافین کاری د خزمه تا مروئی دا بن و ده مین کاری و په نجا کارکه ری ژي بهینه ریچکستن. د نه نجاما نه زمونین وی دا، دیار دبوو كو به ره م زیده دبیت و مزئی کارمندی ژي پتر لی دهیت، له و ما نه و ریچکه یه ب ریقه به ریبه کا زانستی دهیتت هه ژمارتن. نه و ریچکه ل سهر هه فت ستوینان رادوه ستیت، كو ب کورتی نه فه نه:

^{۵۶} تایله ل سالا (۱۸۵۶) ئی ل ویلیه تا فیلا دلفیا ئه مریکی ژدایکبوویه. پشتی خوه ندنا خوه ل په یمانگه هه کا پیشه سازی دا ته مام کری ببوو کریکاره کی ئاسایی ل کارگه ها میدفال یا ئاسنی. ژبه ر زیره کی و شاره زاییا خوه پشتی ده مه کی کیم بوو سه روکی نه ندازیارین نه وئی کارگه هی. تایله ر ده ست ب فه کولینان ل سهر قازانجا کارگه هین پیشه سازی بین سه رمایه داریی و پیدقییا کارگه هین وان ده زگه هان ژبو زیده کرنا داهاتین خوه کر. ل سالا (۱۸۹۵) نه نجامین یه که م فه کولینا خوه پیشکیشی کومه له یا نه مریکی یا نه ندازیاران کر. ل سالا (۱۹۰۳) ل بن ناقی (ریقه به رییا وه رشه یی) به لافکر. پاشان چه ندین فه کولینین دیکه به لافکرن كو ژوربه ی نه وان ل باره ی نه وان هه قبه ندیان بوون بین د ناقه را ته کنیکا ریقه برنی و زانستا نه ندازیارییا پیشه سازی دا هه یین. ل سالا (۱۹۱۱) ئی کتیبیا خوه یا ب ناقه دهنگ (پره نسبیین ریقه به رییا زانستی) به لافکر بوو، كو مه د نه قی فه کولینن دا پشت پي به ستی یه.

۱- ئەو كارىن سەرەكى يىن دەزگەھى، كو دەبىت د پروسەيا بەرھەمھىنانى دا تەفاق بىن بەينە پارقەكرن، پاشان جارەكا دىكە ھەرىكە ژ ئەوان بۆ كارىن لاوھكى و ھوسا بەردەوام بىت ھەتا دگەھتە ئەوان كارىن سەرەتايى يىن ھەمەجۆر.

۲- قەكۆلین و شروڤەكرنا ئەوان سەرەتايان و لق و پوپان و بنەكۆكان ھەتا دگەھىتە دەستنىشانكرنا ئەوان تىشتىن كو پىدقى نىنە، ئانكو دۆرپىچكرنا ئەوى كارى زىدە، كو ب پاستى ئەوى پروسەيى پىدقى پى نىنە.

۳- قەكۆلین و شروڤەكرنا رىكىن دەستھەلىيا كارمەندان د بەراھى وەرگرتنان و لقان و بنەكۆكان دا كو د شىيان دا بىت - دگەل چاقدىركنا ھەژمارىن جودا ژ كارمەندان - بگەھنە باشترىن رىچكەيا دەستھەلىيا ھەرزاقەكى دگەل دەستنىشانكرنا وەختى پىدقى ژبۆ جىھبجىكرنا وى.

۴- تۆمار بۆ كارىن ھەمەجۆر بەينە دانان و دەمكاتىن پىدقى ژى بۆ ھەرىكە ژ ئەوان بەينە دەستنىشانكرن ھەتا بشىن بگەھنە ئاستىن جۆرى يىن ھەموو كاران.

۵- دەمەكى زىدە ژى بەيتە دانان ژبۆ پويروبوونا پويدانىن نەخواستى و ئەوان تىشتىن ژ نشكەكى قە پوى دەن.

۶- رىژەيەكا دىكە يا "دەمى زىدە" بەيتە دەستنىشانكرن ژبۆ پويروبوونا كىمى يا راھىنانى و پانەھاتنا سەر كارى، ئەو ژى ل بارەى كارمەندىن نوى ھاتىن.

۷- ڦه ڪڙين و شرڦه ڪرنا رهوش و ئالاقين دهوروبه رين وان و ئه وين
هه ڦبهندي ب هه ر ڪاره ڪي ڦه هه ي، هه تا د بن هه موو ڪاودانان دا
شيان هه بن ئه وان چاڪ بڪن و ئاستين جوڙي ڙي ڙبو بهينه دانان.

ئو پڙهه به ريبيا زانستي، هه تا نها ڙي بنگه هه ڪا بنه جهه ڙبو قولڪرنا
پڙهه به ري يين هه چرخ، ئانڪو ئو پڙهه به ري يين ل سهر بنگه هين وي دهينه
نڙاندين دگه ل پيشڦه چوونين شارستانيه تي دگونجن. بو نمونه، دبنيين ڪو
ئو ئاراسته يين به ره ڦ ته ڪنولڙيايا نوي دچن، ڙبو ڪو ئه وان پترين قازانچ و
سوود هه بيت، د ئه فان لايه نين ڙيري دا ديار دبن(السمي، ۱۹۹۷: ۲۵):

- بالاترين به ره مهينان.

- باشتريين جوڙ.

- ڪيمترين ڪوڙمه.

- شيان د فره جوڙي و نويخوازيي دا.

- گوڙانڪاريين بازارپي زوي بهينه زانين.

- ڙبو گه هشتنا ڪاربه ران پيشترين بن.

- به رده و امبوونه ڪا ئه ريني دگه ل هاورده ڪاران.

- سڦڪرنا ئاريشه يين هه ڙمارين مه زنين مروڦان.

وه ڪو دياره، ئاراسته يين نوي يين پڙهه برني ڙي، ڪول دويڦ پيشڪه فتنا
ته ڪنولڙيايا هه ڦچه رخ هاتينه دارپستن، هه ر ل سهر بنگه هين پڙهه به ريبيا
زانستي هاتينه دانان.

څه ژاندا شپواری دنیا یا جوړی، کو هه موو جهین کاری و بهر هه مهینانی څه گریتن، بهر نامه یی وی ژی پیشو هخته هاتبیته دارشتن و پشت ب تیورین زانستی بیهستیت، و ل سهر ئه وان پره نسپان بریقه بچیت ئه وین (ئه دوارد دیمینگ)^(۵۷) ی ل سهر دنیا یا جوړی یا سهر انسه ری دانان. د هه مان وهخت دا ئه وان شاشی و چه وتی و کیماسیین د فهر مانگه هین میری و دوزگه هین کهرتی تاییه ت دا ده ستنیشان دکه ت. ریگه چاره یان بو دادنی ت و شیانین وان یین کارکن و بهر هه مهینانی ژی باشت دکه ت و ئه نجامین ئه وان ژی د هه لسه نگاننده کا درست دا ده ستنیشان دکه ت و گرنگترین پره نسپین وی ئه څه نه:

ئا- شاشیا یه کی ئه وه، کو کار ژبو بد هه ستفه ئینانا ئارمانجین بهر چاډ دهیته کرن. ئه و ئارمانجین کو ئه نجامین وان ل داهاتی دهیته خویاکرن، دهیته پشتگو ه ئا قی تین. یان ژی کار ژبو ده سته فته کا کیم و ب وهخته کی کورت دا دهیته کرن.

^{۵۷} ویلیام ئه دواردز دیمینگ: ئه ندازیاره کی ئه مریکی بو، ماموستا و شاره زایه کی ئاماری و وانه بیژ و دانر و پوویژکاره کی ریقه برنی بوویه. ل (۱۴/چریا پیشین/۱۹۰۰) ی ل شاری سیو - ئایووا ژدایک بوویه و ل (۲۰/کانوونا یه کی/۱۹۹۳) ی ل واشنتون دی. سی چوویه سهر حه قیا خوه. چه ندین خه لات وهر گرتینه، ژ ئه وانا: فهر مانا گه نجینه یا پیروژ، میدالیا شوارت، میدالیا نیشتمانی یا ته کنولوژیایی و داهینانی، چه ندین بهر هه مین چاپکری یین پر بها ل دویف خوه هیلاینه، ژ ئه وان: (راسته کرنا ئاماری یا داتایان - ۱۹۴۳)، (نه خسه سازی یا نمونه یه کی د تویرینه څه یا کاری دا - ۱۹۶۰)، (جوړتی، تیکرایا بهر هه مهینانی و پیگه هی هه څرکی - ۱۹۸۲)، (ژ دهر څه ی کریزی - ۱۹۸۶)، (سیسته ما مه عریفی یا قوول - ۱۹۹۲)، (ئابوریین نوی یین پیشه سازی، میری، په روه رده یی - ۱۹۹۳).

ب - پشتی کو نارمانچ ژ نافه روکا وی هاتیه فالاکرن و سوود و قازانچ ژئی هاتینه کرن، دهست ژئی دهیته بهردان و هزر د چاککرنا وی دا ناهیته کرن کو بیته سه ره تایه کا ته فاقکه ر ژبو نارمانچین دیکه . ب پامانه کا دیکه رۆلی ئه وی نارمانجی دگهل پیگه هشتنا به ره می وی ب داوی دهیت . گرنگیه کا وی ژئی دگهل نه مانا دهستکه فتیین وی ب داوی دهیت .

پ - نه بوونا سیسته مین هه لسه نگاندنا ئاستی کارکه ران و ئه نجامنه دانا شروع کرنین تایه ت ب ده رئه نجامین ره نجا وان، هه روه سا ئه و شیانین ژبو به رده و امبوونا کاری دهینه مه زخاندن و ئه و تشتین د ده ستنیشانکرنا دنلیایا جوړی دا پشت پی دهیته بهستن .

ج - د نافلینانا پله یین ریقه به ریا بلند دا، پشت ب بنگه هین زنجیره ندیا فه رمانبه ری و ریزه ندیا پیشه یی ناهیته بهستن، له و ما به ره ف گورپانکاریه کا به رده وام دایه .

چ - د په یکه به ندیا سیسته ما دامه زراندنا ده زگه می دا پیشکین دنلیایا جوړی نینه، له و ما یان ب ره زامه ندیا لایه نین سوودمه ند ژ کاری ده زگه می بدهستقه بهیت، یان ژئی ریژ ژ ئه وین چاقه پیا تشتین باشتر و چیتر دکه ن بهیته گرتن .

د - ده ما کوژمین مه زاختنی ژبو فه ریژا کاربه ریا روظانه و سه غبیریا وان پتر بیت ژ هاورده یین بدهستقه دهین یان ژئی ئه و خزمه تگوزاریین دهینه پیشکیشکرن .

ه - ئه و بریارین ل سه ر بنگه هین هه ژمارین به ردهست یان ژئی گریمانه یین مه زنده کریین ده مکی دهینه و هرگرتن و پشت ب ئه وان پیقه ر و ئیمارزه یان ناهیته بهستن، کو ده رئه نجامین ئه وان داتایان بن یین پیدقی ب شیانه کا ته فاقه هه بیت بو شروع کرنی .

ئەگەر ئەقان ھەر ھەفت خالین سلال ل سەر ھەر ھەرمانگە ھەکا میری یان دەزگە ھەکا کەرتی تایبەت یان ژى سەنتەرەکی جفاکی پراکتیزە بکەین، دى ھندەك پاستى دیار بن کو دەستپەنگینیا کارکەر و ھەرمانبەرەن د چ ئاستەك دا یە .

– ئەگەر ل ژیر (۰.۵۰٪) ی بیت ئەفە پیدفی ب ھەلوئستە یەکی یە کو گۆرانکاری تیدا بەیتە کەرن .

– ئەگەر د ناڤبەرا (۰.۸۰ – ۰) ی دا بیت ئەفە ئەو دەزگە ھە پیدفی ب چاکسازی یە .

– ئەگەر ئاستی وی ل ژور (۰.۸۰٪) ی بیت، ئەفە ھەلوئستە کە دى یا جودا بیت .

ئەوین دویفچوونی ژبو کار و ئەرکین ئەقان ھەر سی ئالیین سلال دکەن میدیا و سەندیکا یین پیشەیی و پیکخراوہ یین جفاکا مەدەنی نە . ئارمانچ ژ ئەوی دویفچوونی ژى ئەوہ کو را و بۆچوون و داخوایین ئەوان ھەموو کەس و گروپان ب سانامی بگە ھینە بەردەستی دەزگە ھین پێفە بەرییا دەولەتی و ھاریکار بن ژبو کو ھەفبەندییەکا دوولایەنی د ناڤبەرا خەلک و دەستەھلاتی دا ھەبیت .

۲-۳-۵ ئە نجاما تەوہری سییی

ھەر تاکە کەسەك د جفاکی دا، کو ژ ئالیی ساخلەمی و ژییی دیارکری بۆ کارکرنی فە یی درست بیت، خوہدی پیشە یە کە، یان ژى چافە پێیە پیشە یە کی بکەت . مەبەستا وی ژى ئەوہ، کو داھاتەکی دارایی ھەبیت، داکو پى بژیت و بەرپرسیاریین خوہ پى جیھجی بکەت . ھەر بەرپرسیارییەکی ژى بەھایی خوہ یی مادی یان ستاتیکی ھە یە . خالا گرنگ د جوړی ئەوان بەھایان

دا، ئۇو، كو پشت ب چ فەلسەفەيەكى دىبەستىت و ل سەر چ زانستەكى پلانين پيشەيا خوه برېئەدبەت. بيانگا ئاسايى ژى ل جەم خەلكى ئۇو كو (زانست ژ ئالىي ئاكارى قە "بهايەكى ئازادە" لى چىدبىت بۆ كارى خىرمەندىيى بكاربەيت يان ژى بۆ شەرخوازيي) (تانسى و جاكسون، ۲۰۱۶: ۳۹).
 ئەتۆم نمونەيەكا بەرجەستەيە، كود هەردوو ئاليان دا بكاردەينن، لى ئەقە رامانا ئەويى چەندى نادەت كو، هەقەندىيا پيشەيى ب زانستى قە سست ببىت. ئەوا نھال هەريما كوردستانى پرويدەت، ئەو سستىيە و ل دويىف هەموو پيقەرەن ژى كارەكى پەسەند نييە و پيدىقى ب چارەسەركرنى هەيە، بۆ نمونە ھندەك ژ ئەوان سستىيان ئەقەنە:

۱- ل سنۆرى وەزارەتا پەرودەدا هەريمى (۴۱) قوتابخانەيىن ئامادەيى يىن پيشەيى ھەنە، كو كادرى ئاقتجىيى پسپۆر بۆ بازارى كارى ئامادە دكەت. بۆ نمونە، ل دويىف ئامارا سالا خوەندنا (۱۹۱۸/۱۹۱۷) يى بەرپۆەبەرايەتياا گشتياا پلاندانانا پەرودەيى ل وەزارەتا پەرودەياا حكومەتا هەريما كوردستانى، پەوشا ئەقى كەنالى خوەندنى ب ئەقى شىوہيى بوو:

ز	پاريزگە	ئا. پيشەيى	ھەژ. قوتابيان	تیبينى
۱	ھەولير	۱۱	۲۰۰۷	
۲	سليمانى	۱۵	۱۹۴۲	
۳	دھۆك	۵	۱۱۶۶	
۴	ھەلەبجە	۲	۳۷۶	
۵	كەركوك	۳	۳۶۰	
۶	گەرميان	۵	۵۴۴	
كو		۴۱	۸۳۹۵	

ب هه مان شیوه، په یمانگه و کولیزین پيشه یی سهر ب وهزاره تا خوه ندنا بلند و تویینه قه یین زانستی ژى هه نه. لى ریژه یا هره زورا جوتیار و پيشه وهران، دهرچوویین قوتابخانه و په یمانگه و کولیزین پيشه سازی و چاندنى نینه. ئه واپتر ئه قى پرسى ئالوز دکه ت ئه وه، کو ئه وین نها کار ژى دکهن هه قبه ندی ب ئه وان ناوه ندین زانستی قه نییه، کول دویف بهرنامه یه کى گشتگیر پلانین قه کرنا خول و پیدان و وهرگرنا ریڼماییان بهیته ریڅخستن.

۲- بنگه هی سهره کى زانستی عه قله. د گولقه دانا زانستی دا، عه قله چالاک دبیت. تنى د ده لیقه یین ئه وى چالاکى دا، داهینان دهیته کرن. ب پیچه وانه یا ئه قى چه ندی داهینان ناهینه کرن و به هره یا گه له ک عه قلمه ندان ژى دمریت.

۳- پشتنه بهستن ب زانستی قه، دابراڼه ک د ناقبه را فه لسه فه یا جفاکى و فهرمانپه وایا حوکمپرانى درست دبیت. ئه و قالاتى ژینگه هه کا بؤگه نا بهرله لادرستدکته، کو گه له ک جورین گه نده لیپن کارگیرى و دارایى تیدا گه شه دکهن.

۴- دهما گه نده لى شیوه یه کى نه ریتئاسایى وهردگریت، بهایین جفاکى کال دبن و قانون ژى پاده یه کا زور ژ هیزا خوه ژده ستنده ن. دهرئه نجام ژینداری د په سه نیى دا نامینیت و گیانى خوه به خشى ژى نیمچه بنبر دبیت. خالین پیچه وانیا پیشکه فتنى ده ستنى دکهن. وهلات ب په یسکین خرابى قه هه لدچیت. ئه و په یسک ژى، چه ند بلند ببن، قورساتیا وان خوه ناگریت و د حاله تى که فتنى دا کاره سات مه زنتر دبیت.

نها ده لیقین زیرین ل بهر سینگى هه ریمی هه نه، کو د زانستا کارگیرى دا دیدگه هین پوهن هه بن. پلانین ستراتیژى هه بن. ل پیشیا هه موویان، ژبو ئاڅا کرنا که سینیا مروقى کوردستانى شه نگستین موکم بهینه دانین، ب

تایبہ تی ل ہر دوو قوناغین پەروردہ یا پیشوہخت و بنہ پرتی دا. د ئه وی
پەروردہ کرنا درست نفشی نوی دا، پاناقین گونجایی بۆ گەشە کرنا بە هرەیان
و ئه نجامدانا داهینان و مشه بوونا خوه به خشان فه راهه م دین و ری ژبو
هه لبرارتنا جوئی حوکمرانیی و ریقه برنا وه لاتی دهستخووش دبیت.

ته وهری چاری:

به نامه یی سیاسی و جوړی حوکمرانیی

ئو هموو لایه نین د ئه لقه یا سییی دا هاتین، پیدقییه بهینه ریخستن و د به نامه یه کی ته و اوکاری دا بهینه ناماده کرن. سهره دا قین هموو کارسازی و پیشه وهری بگه نه یه ک و د ریستنه کا دستره نگین دا ته فنه کی جوان درست بکن. مبهست ژ ئه وی ریستنی ژی ئه وه دا کو جفاکه کا هه فگرتی پیک بهیت. ئه وه دستره نگینی ژی کاری سیاستی یه. هر چه نده بوچوونه کا هه فپا نییه، کو ب درستی پیناسه یا سیاستی بکته، لی ئه ووا خوه د ناقبه را چه ندین پیناسه یان دا هه فپشک دکته، ئه وه، کو سیاست هونه ری حوکمرانیی یه و زانستا وی یه ژی. د واتایا تایبه تیا خوه دا، ب ئه وان هه ولان دهیته گوتن کو حکومت ژبو ریقه برنا کاروبارین وه لاتی و دیاریکنا شیوه و ناقه روکا تیکو شانا خوه دگره بهر و ئه وه ول ژی د دوو که نالین نیقخوه یی و دهره کی دا دهینه جیه بجرن (مهمه دی و حاجی زاده، ۲۰۰۶: ۳۹۹). ل سهره ئه فی بنگه می ب ئه لقه یا چاری و کوکه ره فه یا هه رسی ئه لقه یین دیکه دهیته دانان. له و ما ژی (به هرا پتری) هونه ره بهری کو زانستا بیت. هونه ری سیاستی ژی، گه له ک جاران ئه وه کو، شیوه یین هه فگرتنان د ناقبه را خه لکی دا چیکته، نه ک توفی دووبه ره کیی د ناقبه را گروپین هه مه جوړین مروقان دا بچینیت (تانسی و جاکسون، ۲۰۱۶: ۳۲). ل دویف ئه فی سونگه می، دورناسیا سیاستی وه کو چالاکیه کا مروقیی دهیته نیاسین^(۵۸). د چه وانیا پراکتیزه کرنا ئه وی دورناسی ژی دا، جوړی حوکمرانیا وه لاتی دهیته ده ستنیشان کرن.

^{۵۸} سیاست وه ک چالاکیه کا مروقیی جودایه ژ چالاکیه کا ئه کادیمی کو وه ک زانستا بهیته وه رگرتن، له و ما کاره کی ئاسان نیه، کو تیگه ها وی د پیناسه یه کی دا بهیته کورترنه فه.

۲-۴-۱ جۆرپن حوكمپرانىي

جۆرپن ئەوان حوكمپرانىان ژى^(۵۹) چەند زۆر بن، ھەر دى يەك ژ ئەقان شەش جۆران بن: (شەرعى، داگىركار، ياسايى، واقعى، ئايىنى، دنىيادارى)(رنى، ۱۹۶۴: ۶۷-۷۰). ئەو شەش جۆر ژى دىنە دوو گروپپن ھەقدژ، كو دكارىن ناقلپىنپن (گروپپى A) و (گروپپى B) و ب ئەقى شىوھىي ژىرى:

<u>گروپپى A</u>	<u>گروپپى B</u>
شەرعى	داگىركارى
ياسايى	واقعى
ئايىنى	دىيادارى

ھەر يەك ژ ئەقان ھەردوو گروپپن سالل، ژ سى گروپپن دىكە پىكھاتىيە و ھەر يەك ژ ئەقان ھەقدژە دگەل ئەوا بەرانبەرى گروپپى دىكە. ھندەك جاران گروپپەكى دىكە ژى دەستنىشان دكەن، كو حكومەتپن قانونان و حكومەتپن كەسانە، ب ئەقى شىوھىي دى ھەشت جۆر د چار گروپپان دا ھەبن، كو د تىكھەلكىشىيە كا ئالۆز دا دناقبەرا فەرمانپەوايا قانونى و سىستەمى سىياسى دا كاردكەن. ل دويپ بۆچوونا زانايپن ھەچەرخ ژى، ھەر گروپپەك ژ ئەقان چار گروپپان ل سەر بنەمايى دوو شىوھىي ھەقدژ دەپنە دابەشكرن و ئەو دوو شىوھە ژى ب ھەر ناقەكى بن، ژ ئالىي ئەرك و دەستھەلاتان قە جوداوازن. د نيپ ئەوان جوداوازيان دا، ئەو جۆرپن حوكمپرانىي ل سەر سى رپپازان كارپن خوە برپقەدبەن، ب ئەقى شىوھىي ژىرى:

^{۵۹} فەرمانپەوايا دەولەتى سىستەمەكى پىكھاتە ئالۆز و ئەرك فرە چەشنە، لەوما كارەكى ئاسان نيە ب درستی سنۆرپن جياكەر د ناقبەرا جۆرپن حوكمپرانىي دا بەپنە دەستنىشانكرن، بەلكو كارەكى ھۆسا ئاويپتە، تنى بۆچوونە كا گشتى خويا دكەت و وردەكارپن ھەر يەك ژ ئەقان ناھىنە زانپن.

ئەو پېپازا داتا و زانیاری و بەرنامە و داخوایین جەماوەری، ژ خالا سییی وەردگرت و دەرنەجامین ئەوی قەپپژی، بکەتە سیستەمی حکومرانیی. ل دویف دەرنەجامین گۆرانکاریین د ئەوی قەپپژی دا پویددەن، ئاستی پێشکەفتنا وەلاتی دەستنیشان دکەن. ئاراستە کرنین وی ئاستی ژی، هەمیشە ژ ئالیی ژیری قە بۆ ژۆر دچن. ژۆر بەی ژ ئەوان ئاراستە کرنان ژی، ب شیوەیی پلانین ستراتژیی دەینە دارشتن. ئەو پلان ژی سیاسەتا هەر لایەنەکی حکومرانیی دەستنیشان دکەن. د جیھجی کرنا ئەوان سیاسەتان ژی دەرنەجامین هەر ئاستەکی هەفتەریب دبن. ل دویف ئەوی هەقسەنگیی دا، گۆرانکاری د سیستەمی حکومرانیی دا چی دبیت. پروسەیا هەلبژارتنان ئەوی گۆرانکاریی پیک دئیخیت. دەستاودەست کرنا دەستەلاتی ژی ب شیوەیەکی ئاشتی و ئاسایی دەیتە قەگواستن. ئەقە ژی سیستەمەکی حکومرانییا دیموکراتییەکا زەلال و پیورە. هەرچەندە چو جورین دیموکراتیی ژی ب پەهایی بی خەوش و کیماسی نینە، بەلکو زەلالیا وان تشتەکی پێژەییە. ل دویف سەردەمی پێرەوکرنا ئەوان دا، د چەندین پیلان دا بۆرینە. ئەو پیلین (سەمویل هەنینگتۆن)^(۱۰) ی بۆ سیستەمین دیموکراتی و نیمچە دیموکراتی پۆلینکین، ل جەم ژۆر بەی توپژەران کارەکی پەسەندبوویە^(۱۱) کو، پیلەکا درپێخایەن د ناڤەرا سالیین (۱۸۲۸-۱۹۲۶) د ژقێرەقە. پیللا دوویی ژی کو

^{۱۰} سەمویل فلیپس هەنینگتۆن زانا و سیاسەتقەنەکی ئەمریکییە، ل سالا (۱۹۲۷) ی ل شارێ نیویۆرک ژدایکبوویە. ل سالا (۲۰۰۸) ی چوویە سەرحەقیا خوە. (۵۸) سالان وەکو پروفیسۆر ل زانینگەها هارفارد کارکربوو. ژبلی پەرتووکا سلال ئیماژە پی هاتیە کرن، چەندین بەرھەمەین دیکە ژی هەنە: (سەریاز و دەولەت: تیۆر و سیاسەتا هەقەبەندین مەدەنی - لەشکەری)، (سیستەما سیاسی ل جفاکین بگۆر دا)، دوا بەرھەمی وی ژی پەرتووکا (کینە ئەم: رکابەریین پیناسەیا نەتەویدی ئەمریکی) بوویە.

^{۱۱} بۆ پتر زانیاریان بئێرە:

Huntington, Samuel P. (1991), *The Third Wave Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman, University of Oklahoma Press.

ههتا رادهیهکی کورت بوویه، د ناقبهرا سالین (۱۹۴۳-۱۹۶۲) ی بوویه. پیلان سییی ژی ل سالا (۱۹۷۴) ی دهستپیکر. ژبلی ئەقان سی پیلان، دوو پیلین پیچهوانه ژی هه بوونه کو، دیموکراتی د حوکمرانیی دا، ل گهلهک وهلاتان د پاشهکشی دا بوویه یان ژی ب تهواوی ژناقچوویه (لیبهات، ۲۰۱۵: ۸۰).

ژبو پتر پونقه کرنا جورین سیسته مین حوکمرانییا دیموکراتیی، نارند لیپهارت نمونه یین (۳۶) وهلاتان وهکو بهلگه لیکده تهقه، لی ژبو پهره پیدانا جفاکی و نابووری د ئەوان (۳۶) وهلاتان دا، ئیماژه ب شروقه کرنین (ئامار تیا سین) ی دکهت ئەوین ژ ئالیی بهرنامه کی پهره پیدانا ملله تین هه فگرتی ژی قه هاتیه په سه ندکرن. ئەو شروقه کرن پشت ب سی ره هه ندین بنگه هین دبه ستیت، کو ئەو ژی ئەقه:

- دریزییا ته مه نی وهلاتییان.
- په روه ردیا بنه پرتی کو هه موو زاروکان قه گریت و مافین وان بی بهرانبه ر داپین بکهت.
- نزمترین ئاستی داهاتی هه ر وهلاتیه کی تیرا ژیانای وی ئاسایی بکهت.

ئەقه ژی ههتا نها، هویرترین ئیماژیه بو پهره پیدانا وهلاتین دیموکراتی. گهلهک ژ جفاکانسان ژی ئەو بوچوون په ژراندییه (هه ره ئەو ژیدهر: ۸۵-۸۶). د سیسته ما دیموکراتی دا، هه لبرارتنن ئازاد دگه ل نابوویرییا ئازاد، یین بووینه شیوازی بهرنیاسی دهوله تا نوخووان. هه ر ل سه ره ئەقی بنگه هی یه، کو هه قبه ندی د ناقبه را دیموکراتیی و سه رمایه داریی و دهوله تا خوه شگوزه رانیی یا بوویه هه قبه ندییه کا بنگه هین د خوه ندنا سیاسه تی دا. فوکویاما^(۲۲) ئەقی

^{۲۲} یوشیهیرو فونه سیس فوکویاما، زانا و فهیله سووف و سیاسه تان و نابوویریاسه کی ئەمریکییه. ل (۲۷/ئوکتوبه ر/ ۱۹۵۲) ی ل شاری (ئیلینوی - شیکاگو) ژدایکبوویه. ل زانیگه هین کورنیل و ییل و هارفاردی خوه ندییه. د بیافی وهلاتین نوی پیگه هشتی و دیموکراتیی دا کار دکهت. قوتابی

هه قبه نديي پتر پرونقه دکهت و ب دهوله تا ديموکراتييا ليبرال نافدکته. د پهرتووکا داوييا ميژوويي و مروقي دويماهيي دا، گفتوگويي ل سهر ئهوي چه ندي دکته، کو به لاقبوونا سيسته مين ديموکراتييين ليبرال و سه رمایه داری و بازاري نازاد ناماز که بو خالا دويماهيي يا پيشکه فتنه جفاکي و چاند و سياسه تي، هه لبهت مه به ستا وي ژ دويماهيا ميژوويي ناپراسته کرنه نه ک رويدانن، نانکو دوو هه ولدانين ژيک جودانه ژيو ده ستنيشان کرنا ميژووييا ته قايي (فوکوياما، ۱۹۹۳: ۲۵). هه تا پاده يه کا زور ئه و بوچوون يا بوويه سيمايي سياسه تي ل سه دسالييا بيست و يه کي و ده مان کات زي دا، ريکي خواه دکته کو ب شيوه يه کي به رفره هتر تيورا پيکدادانا شارستانيه تان يا هنينگتوني بهيته شروفه کرن. هه فرکي و مملاني يا شارستانيه تان د ناقبه را دهوله تين نه ته وي و جوداوازيين نابووري و سياسی دا نابن، به لکو جوداوازيين چاندي دبنه بزوينه را سه ره کي د ناقبه را مروقان دا^(۶۳). ئه گهر ژيده را ئه قی بوچووني به ري هنينگتوني زي هه بوويه، ب تايبه تي د به ره مين بيرمه ندي ئه لماني نازی (کارل شميت) ي دا هاتينه، لي ئه و ژيکوه رگرتنه ئه وي مه به ستا هه قبه ندي ب بوچوونا مه فه هه يي ناگورپيت، به لکو ئه وي بوچووني دهوله مه ندر دکته.

ل دويف بوچوونين ئه قی ريبازي، سه رمایه داری بياقه کا ده ستخوه شه، کو سيسته مي ديموکراتيي تي دا گه شه بکهت. لي به روقاژي ئه وي زي درسته، ده ما کو سه رمایه داری ب سيسته مه کي ديموکراتي فه نه هيته له غافکرن، ئه و

(سه مويل هنينگتون) ي بوويه. ژبلي کو ماموستاتي ل چه ندين زانينگه مين ئه مريکي دا کريه، ل

سه نته ري ديموکراتيي و گه شه پيداني و سه روه ريبيا قانوني ل زانينگه ها ستانفورد زي کاردکته،

هه روه سا ل ده رگه ها راند و هه تا نها زي ئه ندامه د ئه نجومه نا ئه مينداريبيا وي دا.

^{۶۳} سه مويل هنينگتون د به شئي ستيه ما پهرتووکا (صدام الحضارات و إعادة صنع النظام العالمي) دا،

جهخت ل سهر دووباره پيکهينا چاندييا سياسه تا جيهاني دکته.

دى بېتە مەزىنە مەترسى ل سەر جفاكى و شيرازى وى ل ناقدبەت و هيچ رامانهك بو دادپەروەرييا جفاكى نامينيت.

۲-۴-۱-۲ رېيازادوويى

ئەو رېيازادوويى حوكمراييا خوه ل دويىف هزر و بوچوونين خوه دادرپيژيت و ئاراستهيا گورانكارايان ژ ئاليى ژورى قە بو ژير شوردينه قە. بزارهيه كا شارهزا فرمانين دستههلاتى چيدكهت، نهك گورانكارايان پيك دئخيت. ئەو فرمان د قانونين پيكوپيك دا دەر دچن. ب ديسپلينين توكمه دهينه فەرزكرن و جەماوەر ژى ب ناچارى قە ئەوان فرمانان جيھجى دكەت، لەوما گەلەك جارن دەستەيا فرمانپەوا ب دارى ژورى و ل دويىف بوچوونين خوه سيستەمى حوكمرايى برپقەدبەت. ئەقە ژى شيوہيى دوويى يە ژ ھەر چار گروپين سلال ھاتينە بەسكرن.

۲-۴-۱-۳ رېيازاسيى

ئەو رېيازادوويى بېتە مەترسى وى تيكھەلن ژ ھەردوو جورين (A,B) يى. د ئەقى رېيازادوويى ھەقىقەت دا، سيمايين سيستەمەكا رۆھن و زەلال پى قە ديار نينە، لەوما ھەقسەنگيا ئەرك و مافان تيك دچيت و پيشقەچوونا ژيانى ژى ب لەنگى رپقەدچيت. ئەقە رېيازادوويى ئازاۋە ئاسا و بەرپقەچوويە، لەرزوك و پىر ھەقكى و مملانى يە، تەمەن كورته و ل دويىف ھيز و بىرمەندييا لايەنين ھەقرك ئاراستهيا حوكمرايى دى بو يەك ژ ھەردوو رېيازادوويى ل سلال ھاتينە بەسكرن چيت.

ھەر يەك ژ ئەوان حوكمەتان، د ھەر پەوشەكى دا بن، لى جورى جيھ ئانينا ئەركين وان، كو چەند د خزمەتا گشتى دا نە، دى بېتە پيقەر ژبو پەواتييا وان. ئەو حوكمەتەين ئەو پەواتى قەدگريته قە ژ ئاليى بنەما و ناقرۆك و ئارمانجين خوه قە ژيك نيزيكن، گرنگترين ئەركين وان ژى، ئەقە لايەنين

سەرەكینه : ((پاراستنا تاكه كه س و مولكدارییان، گه شه كرنا ژئیده ریڻ سروشتی و پاراستنا وان، تهندروستی و كاركرن ژبو پاراستنا وی، یارمه تیدانا گشتی و خزمه تگوزاریڻ جفاکی)) (فوكویاما، ۲۰۱۶: ۹۴). هر یه ك ژ ئه فان لایه نان بنه مایڻ خوه هه نه و هر بنه مایه ك ژی جهی خوه د قانون و ریڻمایڻ په سهندكری دا دبینه فه. ئه و جوړی حوكمرانیی ژی كارهی ئاسان نییه كو بهیته جیهبجیكرن، لی (ب كیمی فه ده بیت وه لاتیان ئه و شیان هه بن كو حكومه ته كی ب یه كا دیکه بگوړن، پاشان خوه ژمه ترسیا درستكریڻ بریارڻ سیاسی بپاریزن ئه وین خوه دكه نه ئه و هیزا كو ناهیته ژناقبرن) (هیلد، ۲۰۰۶: ۳۱۲). ئه فی بوچوونی دیروكه كا دیرین هه یه، لی گولفه دانا وی فه ریژه كا سه ليقه دارا پیښكه فتی نه بوویه، ب تایبه تی كو به ره پیښین بزاقا ئه فی چه ندی هاتبوو كرن، كو به ره فكرنا سیاسه تقانان ژ په روه رده یا مالباتی ده سستی بكه ت. ل سهر ئه وی بنگه هی كو (هه موو كه س سهر ب مالباته كی فه نه، هر مالباته ك ژی سهر ب دهوله تی فه یه. هر چاكیه كا پشكان ژی هه قبه ندی ب چاكیا ته قایا كومی فه هه یه، له وما ده بیت په روه رده كرنا زاروك و ژنان دگه ل سیسته ما سیاسی یه كدوو بگرنه فه. ئه فه پامانا ئه وی راستیی دده ت كو ئه گهر زاروك و ژن په وشت جوان بن، دهوله ت ژی دی وه كو وان بیت. ئه فی بابته تی گرنگیه كا بنه جه هه یه، چونكه ژن نیقا كه سین ئازاد پيك دینن. زاروك ژی ئه ون كو دی روزه كی ئه ندامین دهوله تی بن) (أرسطوطاليس، ۲۰۰۹: ۱۲۹-۱۳۰) له وما ژی ئه لقه یا چاری ب ئالوزترین قوناغا نه خشه كاریا ئاقلمه ندیا چاندی دهیته دانین، كو گه له ك ملله ت نكارینه جیهبجی بكن و كیم ملله ت ژی كارینه چه ند پیښگافیڻ باش بو پیښقه بچن.

ئه لقه یا چاری، ریځخستنا سهره داقین ریكارین هه مه جوړین ئه وان هه موو كه س و گروپ و ته خ و نه ته وه و ئولانه، كو هر یه ك ژ ئه وان چانده كا تایبه ت ب خوه فه هه یه. ل دویف ئه وی بوچوونا ل سلال مه دیاركری، كول ئه فی سه دسالیئا ئه م تیدا، هه قركییا شارستانییه تان دی شیوه یه كی چاندی

وهرگریت کۆمکرنا ئەوان هەموو چاندین لاوەکی د چاندهکا گشتگیرا سەرەکی دا، کار و ئەرکی رێفە بەرییا سیاسی یە، کو حکومرانییا وەلاتی دکەت، ئەو رێفە بەری ژێ دوو جۆرن:

۱- دەما ئەو حوکمرانی تاکرەوی بیت، پویته ب ئەفی کاری نادەت، کو هەموویان د یە ک سەلیقه دا کۆمفەبکەت، بەلکو ئەوی سەلیقا خوه هەیه و ئەوی سەلیقه یی ب سەر هەموویان فەرزدکەت. ئەفی حالەتی باندۆرەکا نەرینی ل سەر چاندا جفاکی هەیه. ئەو نەرینی ژێ دگەهته ئەوی رادەیی کو بنەمایین چاندا جفاکی تیکدەت و سیمایین وی ژێ دشینوینیت.

۲- دەما حوکمرانی فرە لایەن بیت، ئەفە ریکخستنا (دەستەهلاتی د ریزبەندییه کا پکابەری دا دبیت، دویر ژ ریزبەندییه کا هەرەمی. ئەو پشکەکا دانەبرایه ژ پرۆسەیه کا سەوداکارییا بیڈوماهی، کو د ناقبەرا چەندین گروپین نوینەراتیا بەرژەوهندیین جودا دکەن. ژ ئەوان، بۆ نمونە، ریکخراوەیی کارسازان، سەندیکا، پارتین سیاسی، گروپین ئەتتی، قوتابی، ئەفسەرین زیندانان، یەکەتیین ئافرەتان، گروپین ئاینی. چی دبیت ئەو گروپین بەرژەوهندیین وان ژێ ل بارە ی بابەتین ئابووری یان چاندی یین دەستنیشانکری پیکهاتبن، وەکو چینا جفاکی، ئاین یان ژێ لایەنگیرییا ئەتتی) (هیلد، ۲۰۰۶: ۳۵۱). ل دویف پیشکەفتنن زانستی و تەکنۆلۆژی، گۆرانکاری ب سەر ئالیین پیشەگەرایی ژێ دا دەین. ل پە ی ئەوان گۆرانکارییان سەندیکا و پارتین سیاسی ژێ بەرنامەیی خوه پیشفەدبەن و ب پریا هەلبژارتنان فە دەسەلات دەینە گۆرین.

۲-۴-۲ پېنگاڅين سهره تايين هه ريي

ژ ئاليي سياسي و پيښه به ريبيا حوكمپانيي څه، كوردان ئه رشيفه كي دييرين و دهوله مند نيهه. هه ر چهنده ئه و جوړين حوكمپانيا ميرگه هين يهك ل دويښ يه كي و ل ده څه رين كوردستاني و ل ده رڅه ي وه لاتي ژي درستبووين شيوازي څو ه يي پيښه برني هه بوويه. شه رڅه فخاني به دليسي ئه څي ئالي پوندكه ته څه و پوپه را دووه يي يا په رتووكا څو ه ((باسي به سه رها تي ئه و گه و ره پيا وانه يه كه هه ر چهنده باوي سه ربه څوبوني ته واويشيان بو نه رڅه خساوه و څويان به پادشا ناوه به لام له سه ربه ستي و ئازا ديدا گه يشتونه راده يه كه هينديك له وانه ته نانه ت سكه شيان به ناوي څويانه وه لي داوه و خودبه ي هه ينيش له سه ربه رزه كي مزگه وتان به ناوي ئه وانه وه خو يندراره ته وه)) (به دليسي، ۱۹۷۳: ۱۶). ژ ئه وان فه رمانږه و ايان ئارده لان و هه كاري و ئاميدي و جزير و حصن كيف. هه له به ته ئه وان كار و فه رمانين څو ه يين نفيسي هه بوينه، لي وه كو پيدڅي نه هاتينه دي كومپنتكرن. ده رنه نجام نفيسي نا ديروكا وان، دي كاره كي پر زه حمه ت بيت. ئه و كار چهنده قورس ژي بيت، لي د شيان دا هه يه به يته كرن.

ل څيره وه كو نمونه، دي چهنده به لگه يان ژ ليزانيا كوردان د پيښه برنا وه لاتي دا ده ستنيشانكه ين. يهك ژ ئه وان ليزانين، بوچوونا ئه حمه دي څاني يه، كو ئاليه كي حوكمپانيا ميرگه هان ل باره ي وه رگرتنا شيوه رمه ندييا ئا قلمه ندان و چه وانيا برپارداني څه دگيږته څه:

ميرن هه نه عاقلن عه زيزن

لي ساده دلن بي ته ميژن

ئو ساده ژ بو له و ناته مامي

دل ناده نه مەنشە ئا كەلامى
وان دل گوھه گوھ ب دل فە نینه
پەش چافن و مەردوومەك سپینه
هەرچى كو دببژنى غەرە زدار
باوهر دكن ئەو ب پاستىي خوار
نابین ئەفە قەنجەيا خرابە
نابین ئەفە خەتە ئەيا صەوابە
قاصر نەزەرن دبی تە ئەممول
حازر غەزەبن دبی تە حەممول
ئەغلەب دبن ئەو ب عەقلى مەغرور
ئەكسەر دگەرن ژ دانشی دور
بەدخواھ و بەخیل و بەد سگالان
بەد ئەصل و سەفیل و بەد فعالان
تینن دكنه پەفیع و پەهەبەر
بەدنام دبن وەزیر و سەرور
دسپیرنە فان كەسان ئومووری
ئەو تیخنە دەولەتی قوصووری

میری د ب دہولت و فیراسہت
صاحب شہفہقت خودان سیاست
نہو ہر کہسہکی خودان ناکن
ہتا وہکو ٹیمتیجان ناکن
چل جاری دکن یہکی موجهپرہب
پاشی نہوی دی بکن موقہپرہب
نہڈ میر و وہزیریا جیہانی
نہڈ بہگمہ گزیریا زہمانی
ہردوب میسالی یہکن دلین
ہردوب بہطال و بی تہمیزن
حتتا وہکو کپ نہبی تو نہز حق

کہنگی دبیه ووزیری موطلق(خانی، ۲۰۰۸: ۱۹۹-۲۰۰)

من باوہری ب ئہوی گوتنی نییہ، ئہوا دبیزیت: (سیاسہت ہونہری
بکارئانینا چیدبوویانہ)، بہلکو سیاسہت ہونہری ہفسہنگرنا چیدبوویانہ.
ئہگہر گوتنا یہکی ہندہک راستی ژی تیدا ہبیت، لی بہلی یا دووی پتر خوہ
نیژیکی راستی دکہت و دہقاودہق د گہل سیستہمی فیدرالیی دخوفییت.
فیدرالیزم ژی، بہرنامہیہکی ئابووری - جفاکی - چاندی یہ، د چارچویفی
حوکمراہیا دہولہتین پیشکہفتی دا دہیتہ دامہزاندن. شیوہیہکی سیاسی
وہردگریت کو تیدا چہندین دہقہر خوہ د سیستہمہکی یہکگری دا

دبینه‌فە، ل دوئیف ئەفی بۆچوونی خویا دبیت کو (فیدرالیزم هەم فەلسەفە یەکی سیاسی یە هەم سیستەمیکی حکومەتی یە) (حەسەن زاده، ۲۰۱۱: ۱۱). ئەف سیستەمی حوکمرانیی ژ لایی چەندین دەوله تان فە، چ مەزن و چ بچویک دەیتە پیرەوکرن. ئەو تشتی ل فییره پیویستە بهیتە گۆتن ئەوه، کو (جیگیرکردنی سیستەمی فیدرالی دەبی هەر به و قوناغە دا تیپەری که بۆ جیگیرکردنی هەر سیستەمیکی دیموکراتیک پیویستە) (هەر ئەو ژیدەر: ۳۰). هەریمما کوردستان - عیراق^(۶۴) ژئ ئەو سیستەم هەلبژارتیه^(۶۵). مەبهست ژئ: ژ ئالیەکی فە باشترکرنا ریکخستنا ئەرک و مافین وه لاتی، دەزگە و فەرمانگە یانە^(۶۶)... و ژ ئالیەکی دیکە فە، پیشقە چوونە که ژبو دەستنیشانکرنا پاشەپۆژا خوه و گەهشتنا ئاستین بلندتر. ل فییره پرسیارەکا دوو لایەنە سەرهلدهت:

ژ لایەکی فە، چەوا تاک (وه لاتی) ژ گرنگی و نافەرۆکا فیدرالیی تیبگەهیت، هەتا رەفتارین خوه یین پۆژانە دگەل ئەوی سیستەمی ریک بیخیت؟

^{۶۴} هەریمما کوردستان - عیراق، زارافە یەکا فەرمییه و ل سەر ئاستی هەموو دەزگەهین فەرمیی ل هەریمی و دەرڤەیی هەریمی بکاردهیت. ل ل سەر ئاستی میدیا و چاند و هەندەک جارن سیاسی ژئ دەستەواژەیا (کوردستانا باشوور) بکاردهیت.

^{۶۵} ل دوئیف بریارا ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستانی عیراق ژمارە ۲۳ ل ۱۹۹۲/۱۰/۶ کو د برگەیا یەکی دا هاتیە: (یەکه م: دەسلاتی پەیوه‌ندیار له هەریمی کوردستانی عیراقدا بەرده‌وام دەبی له سەر کارکردن به ئەرکه‌کانی دەسلاتی فیدرالی (یەکیتی) و له هەر کاریکدا پەیوه‌ندی به هەریمی کوردستانه وه هەبی...). بنیره: کوی یاساو بریارەکانی ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستانی عیراق له ۱۹۹۲/۶/۴ تا ۱۹۹۲/۱۲/۳۱، ب، چاپخانه‌ی وه‌زارەتی پۆشنبیری، هەولێر ۱۹۹۷، ل ۲۷۳.

^{۶۶} ژبه‌ر کو ئەرک و مافین وه لاتییان ل دوئیف قانون و بریارین پەسەندکری ژ ئالیەکی شەری فە دهیتە دەستنیشانکرن، ئەف مەرجه ژئ ل هەریمما کوردستانا باشوور دا فەراهەم دبیت، کو خوه‌دی پەرله‌مانە، له‌وما چاندا جفاکیا هەریمی هاته هەلبژاتن ژبو ئەفی بابەتی، نه‌ک چاندا جفاکیا کوردستانی.

ژ لایه کی دیکه شه، ده زگه و فه مانگه و دهسته لاتین لوکال، دی چه وا کارن، ب ریقه به ریسه کا درست، بهرنامه و پلانین خوه یین ستراتیژی و کورتخایه ن دابریژن؟

د قه دیتنا به رسقین ئه فان ههردوو پرسیارین سلال دا، دی ب شیوه یه کی ئاسایی هه قسه نگیه ک د ناقبه را پیگه هی تاک و بهرنامه یین ده زگه هیین میری دا چی بیت. د ئه قی هه قسه نگیی ژی دا، ههردوو ئالی دی شین کیشه و ئاریشه یین خوه یین ئابووری و جفاکی و سیاسی و چاندی به ره ق چاره سه ری ببه ن و د هه مان دم دا، د گه ل بنه مایین سیسته ما فیدرالیی دا د هه قئا هه نگ بن و د هیلین گشتی یین خوه دا، کار و ئه رکین وان ته واوکه ریین یه کدوو بن^(۶۷).

دهما د جیهجیکرنا به رسقانا ئه وان ههردوو پرسیاران دا، ئه نجامه کی پوزه تیف بدسته دهیت. ئه قه دی بیه هۆکاری ئه وی چه ندی، کو ریچکه کا نوی یا گشتگیر د گۆرانکاریا جفاکی دا چی ببیت (Yong, 2011: 13)، چونکه هه ر یه ک ژ وه لاتییان و ته نانه ت دهسته لاتین لوکال ژی، هنده ک ژ به رسقین ئه وان ههردوو پرسیاران قی هه نه. د ریخستنا به رسقین ههردوو ئالیان دا، ئه نجامه کی هه قپشک دهرده که قیت کو:

^{۶۷} ل باره ی هه قبه ندییین هه ریما کوردستانی د گه ل دهوله تا عیراقا فیدرال دا، قوناعه کا باش برییه، چ ب پی ماده یا (۱۱۷) یا دهستووری عیراقی ئه وی ل سالا (۲۰۰۵) ی هاتیه په سه ندکرن و چ پی برپارا فیدرالییا هه ریما کوردستانی هه ژماره (۲۳ ل ۱۰/۶/۱۹۹۲)، ب تاییه تی ل سه ر ناستی د ارشتنا پلانین ستراتیژی یین سه رانه ری د ناقبه را ههردوو ئالیان دا، بۆ نمونه: پلانا ستراتیژییا پهروه رده و خوه ندنا بلند. بۆ پتر رۆنقه کرنی بنیره: (لیژنه ی سه ره رشتیاری ناماده کردنی ستراتیژییه تی نیشتمانیی پهروه رده و فیترکردنی بالا، ستراتیژییه تی نیشتمانیی پهروه رده و فیترکردنی بالا له عیراق - ناوه ند و هه رییم، سال ۲۰۱۱-۲۰۲۰، به غدا ۲۰۱۱).

- د ناقه رۆکا خوه دا فیدرالییه، فیدرالی ژی بنه مایین حوکم پرائییا وه لاتی یه.

- د پروخساری خوه دا، سیمایی گشتیی جفاکی یه و ئه و سیمای ژی د چاندا وی دا خویا دبیت.

که واته سیمایی گشتیی هه ریما کوردستانی د ناقه رۆک و پروخساری خوه دا، د ئه فی هه فکیشهی دا خویا دبیت:

سیاسهت فیدرالی

_____ = _____ = هه ریما

چاندا جفاک

ژبه ر کو بنه ما و سیمایین سیاسهت و جفاکا هه ریما، خوه د فیدرالی و چاندا وی دا دبینه فه، له وما پیکخستنا وان د ته فنه کی یه کگرتی دا، کاره کی ئاسانه و د هه مان وهخت ژی دا، ئه و کار یی فهر و پیدقییه. هه لبهت ئه و ئاسانی و پیدقی ژی هنگی بدهستقه دهین، ده مال دویف بهرنامه ریژییه کا ته واوکاری و هه ماهه نگیی دا بهینه دارشتن و پراکتیزه کرن.

ئه و بهرنامه ریژی پتر پیک دبیت و ب ساناهیتر دهیتته جیهبجیکرن، ده مال دویف تیورا پراکیشانی دهیتته شرؤفه کرن. د ئه فی شرؤفه کرنی دا، چه وا هه قبه ندییا پیکهاته یین ئه تومی دهیتته پیکخستن، وه سا ورده کاریین فیدرالیی و هه قبه ندیین د ناقه را پیکهاته یین وی ژی دا دهینه فیکئیخستن. هه ر ل سه ر ئه فی بنگه هی هه قبه ندیین د ناقه را تاکین جفاکی دا دهینه پیکخستن. هه ر ل سه ر ئه فی بنگه هی، فیدرالی بایه خی دده ته هه قبه ندیین د ناقه را پیکهاته یین هه ر بابه ته کی دا هه بن، یان ژی هه قبه ندیین ئه وی بابه تی د گه ل بابه تین دیکه دا. ئه و پرؤسه یا ئه وان هه قبه ندییا پیکدئیخیت، دبیتته ناوه ندخوازییه کا چالاک. ئه و ناوه ندخوازی ژی هیزا خوه ژ هه ر دوو ئالییا ن

وهردگريت. ئهركى ئهوى هيزى ژى ئهوه، كو د هه موو هه فكيشه يان دا، بايه خى ب سهنه رى پيكا ته يين بابته تان ددهت ژبه ر كو هه ر يه ك ژ ئه وان پيكا ته يان تايبه تمه نديا خوه هه يه و د سنورى خوه دا خوه بريقه دبته.

د ئه نجاما هه قبه ركرنا هه فكيشه يين سلال دا، راستيه ك خويا دبیت، كو يا فهره ل قيره بهيته گوتن و هه لويسته يه ك ژى ل به رانبه ر بهيته وهرگرتن. ئه و راستى ژى ئه قه يه كو: ريقه برنا هه قبه نديان زه حمه تتره ژ ريقه برنا سهنه ر و ده زگه هان. ب پامانه كا ديكه ژى دكارين بيژين، كو حكومرانييا فيدراليي ئالوز و قورستره ژ حكومرانييا ناوه نديي. ئه گه ر پتر د قولاييا ئه قى راستي دا شوپ بينه قه، دى گه هينه پوخته يا ئه نجامي شروقه كرنا هه فكيشه يا سلال ئه و ژى ئه قه يه كو: ئاژاوه يا به رزه فتكرى باشتره ژ ئورگانيزه كرنه كا به ره لايي.

د هه ر ئورگانيزه كرنه كا حوكمرانيي دا، سه روه رى ئارمانجا هه ره پيشينه، چونكه سه روه رى د پيناسه يه كا خوه يا دييرين دا وه سا دياركريه كو (ئه و) شيانا كرداريه كو ب سه رى خوه دكاريت برپارا سياسي د هندور و ده رقه يا ده وله تى دا ده ربكه ت، و پاشى ئه و شيانا كردارى ژى هه بيت ل سه ر پوانكارييا شه رعييا ئالافين پيكسازيا د هندور دا و ل سه ر په تكرنا خوه بده سته دانى ژبو هه ر ده سه لاتييه كا ژ ده ر قه را بو ده يت) (بدوي، ۱۹۷۲: ۶۲).

ئه گه ر ئه و پيناسه يا سلال، كو ل سالا (۱۵۷۶) ژ ئاليي (جان بودين)^(۶۸) قه هاتييه دانين و هه تا نها ژى لكاره و ده يته په سه ندكرن، ئه و سيسته مي

^{۶۸} جان بودين - Jean Bodin (۱۵۳۰ - ۱۵۹۶) قانونزان و ئابوريناس و فه يله سووفه كى فرهنسييه. ل شارى ئانجه ر ژدايكبوويه و پاشان ده يته پارييس و د بواري قانونى دا كاركريه و ئه ندامى په رله مانى پارييس بو، هه روه سا پاويزكارى هه نرى چاره م بوويه. ژ فه يله سووفين پييازا بازرگانيي

فیدرالیی، کول هریمما کوردستانی دهیته جیهبجیکن، ژئوی پیناسهیی نیزیکه، لی نکاریه خوه نیزیکی جوگرافیا سیاسی بکته، بهلکو هیشتا یا د بازنهیی جفاکیا سیاسی دا دزقریت. د ناقبهرا هر دوو جوړین سیاسی ژی دا جوداوازییه کا بنگههین هیه. خالا پیشینا ئوی جوداوازیی کو د هه مان دهم دا ماکا هه موو جوداوازیانه، ئوه کو:

- جفاکیا سیاسی ل سهر ریڅخستنا کاروبارین خیزان و بنه مال و کومل و عیلان کار دکته. هه ریه ک ژئوان ل سنورین بازنهیی خوه دا، دیدگه و په یام و ئهرکین خوه د ته وهره کی سهره کی دا ده ستنیشان دکته و نکاریت، یان ژی نه قیتن، یان ژی د ترسیت کو بهر ژه وه نندی خوه ژده ستبدهت، له و ما سنورین خوه تیناپه رینیت و ناچپته د سنورین جوگرافیا سیاسی دا کار بکته.

- جوگرافیا سیاسی ل سهر بنه مایی ده زگه هین ده وله تی کار دکته. هه تاکه ک خوه ب وه لاتیسی دادنیت و هوگریا (ئینتیمما) وی یا سهره کی و بنگه هین بو وه لاتییه و تنی سهره ده رییه کا ئه ریینی د گه ل لایه نین دیکه یین جفاکیا سیاسی دکته. ئه رک و مافین وه لاتی به رانبه ر قانونی دهینه ده ستنیشان کرن.

۲-۴-۳ بنگه هین قانونی

قانون کومه له که ژ ریسیاین تیوریین پروت یین دادپه روه ری، کو جفاکی هه میی ب هه قرا دجقینن. فه رمانره وایا وی ژی پیکه اته یه کا جودایه ژ سیسته می سیاسی و سنورین پابه ندکری بو ده سته لاتا ده وله تی دادنیت (فوکویاما، ۲۰۱۶: ۳۳۸). ل قیره سیاست ب خوه ژی چه وانیا ریقه برنا

دهیته هه ژمارتن و ب خوه دیی تیورا سهره ریی دهیته دانین. ژ به ره میین وی (ریبازه ک ژبو ئاسانکارییا تیگه هشتنا دیروکی) کو یه ک ژ ژیده ریین فه لسه فا دیروکی یه.

قانونانہ۔ د ئه فئ تیکه لکیشییا جه ده لی دا، ده رکنا قانونان کاره کی هه ری گرنکه و ژیده را سه ره کییه ژبو ب ده زگه هیبونا ده وله تی. ئه و هو کارین سه رکه فتنا ده رکنا قانونان ژئ مسوگر دکن ئه فه نه:

۱- د زوری سیسته مان دا، قانونه کا بنگه هینا جیگر دهیته دارشتن، کو ژ ئالی ته قایا ته خین جفاکی فه هاتبیته په سه ندکرن و، ل دویف پیدقیین ئالیین ژیانئ ماده یین ئه وی قانونا بنگه هین بهینه ریخستن.

۲- هه ر قانونه ک پشت ب فه لسه فه یه کا خوه مالییا هه قبه ند ب جفاکی فه ده ستیت. ژبو ده ستنیشانکرن فه لسه فه یا جفاکی ب گشتی و فه لسه فه یا هه ر ده زگه هه کی ب تاییه تی، ده بیت ب قوناغین خوه یین ئاسایی دا تیپه ریت. ئه و قوناغ ژئ ئه فه نه:

- قوناغا یه کی، کیشه یه کا گشتی کو پیدقی ب چاره سه رکنئ هه یه دهیته ده ستنیشانکرن، یان ژئ جه خت ل سه ر ره وشه کا سه رانسه ری بهیته کرن، کو پیدقی ب ریخسته فئ هه یه .
- قوناغا دووی، بیر و بوچوونین ل باره ی ئه وی کیشه یی ئان ره وشئ بهینه شروقه کرن. زاراوه یین هویر و تیگه هین تاییه تمه ند ب ئه وان ئالان فه بهینه ده ستنیشانکرن، ژبو کو د چه ند پره نسپان دا بهینه فه جه ماندن.

- قوناغا سیی، ئه و پره نسپ ب تیوره کی فه بهینه گریدان.
- قوناغا چاری، ئه و تیور ب تیورین دیکه یین هه فتایین خوه فه بهیته هه قبه ریکرن، ژبو کو د فیکئخسته کا هه قئا هه نگ دا بهینه ریخستن.

- قوناغا پینجی، د ئه نجاما فیکئخسته و ریکسازیا ئه وان تیوران دا، فه لسه فه یه ک ژئ دهیته قافییکرن، کو د گه ل فه لسه فه یا جفاکی بگونجیت.

۳- ژبو دهرکړنا هر قانونه کي ژي، چار مه رجين سهره کي هه نه، کو ده بیت بهينه پیره وکړن و ب نه فی شیوه یه ی سپیکاریا ده قا وی بهیته ریڅستن:

- د ارشتنا ماده و پرگه یین قانونی کونکریتی و خواه مالی بن.

- میکانیزما جیهبجی کرنا وی ب هویری بهیته ده ستنیشانکرن.

- ده ستپاکیا نه وان که سین نه وی قانونی جیهبجه دکهن بهیته مسوگه رکرن...

- د گه ل ده قین قانونا نیقنه ته وه یی هه قدر نه بیت.

ژبو پتر پونقه کرنا نه فی بابه تی، وه سا باشه گرنگیا قانونه کي بهیته ده ستنیشانکرن کو پاستوراست هه قبه ندی ب ژيانا وه لاتیان قه هه یه. په رله مانئ هه ریما کوردستانی بایه خ پیدایه و قانونا مافین کاربه ران سالا (۲۰۱۲) دهرکریه. د جیهبجی کرنا وی دا، ناریشه یین هه ریمی کیتر نه بوون. هیشتا کیشه یین مه زن هه نه و هنده ک ژ نه وان ته شه نه دکهن و نیژیکه بگه هه ناستی تاوانی، ب تاییه تی نه و خوارنن دهرده دار و دبنه نه گه را نه خواه شیین کوشنده. هوکاری سهره کي ژي نه و بوویه کو د ده ما د ارشتنا نه وی قانونی دا، نه و هه ر نه ه خالین سلال ب درستی لبه رچاؤ و هرنه گرتینه، بو نمونه: هه موو کالا و تشتین وه لاتی بکاردهینن دوو جورن: نه وین وه لات بهرهم دهینیت و نه وین ژ دهرقه هاورده دکهن. ل دویف پیقه ریڅ کونترول کرنا جوری، بکارهینانا بهرهمین ناخوه یی ناسانتره ژ نه وین ژ دهرقه دهینن. هوکاری نه وی چه ندی ژي، دزقریته قه ژبو پرؤسه نالوزین دلنیا یا جوری کو چاقدیری و بهرزه فتکرنا وی کاره کي پر قورسه. نه رکي نه وین قانونی دادنن زه حمه ت دکهن و نه وین پراکتیزه ژي دکهن هیشتا زه حمه تر دبیت،

چونکه هر باره كی تشتان هه تا بهیته پشکنین، د پینج قوناغان دا
تیدیپه بیت:

۱- ژیده ری به ره می، ده بیت ژیده ری به ریاس بیت و براندا خوه یا
باوه پیگیری هه بیت. ل وه لاتی خوه نه هاتبیته سزادان.

۲- پیکهاته یین به ره می بهینه زانین و ژ ئالیی ساخله میی قه بهینه
په ژراندن. ته قایا زانیاریین پیدقی ب زمانی فه رمیی وه لاتی ل سهر
بهینه تۆمارکن.

۳- قه گواستنا به ره می ب شیوه یه کی زانستی بیت، ب تایبه تی ئه وین
هه قبه ندی ب خوارن و قه خوارن و ده رمانان قه هه یه، کو پله یین
گه رمیی یین پیدقی بو هر تشته کی بهینه پاراستن.

۴- ئه و ئه نبار و کۆگایین ده رمان و تشتین خوارنی و قه خوارنی تیدا
دهینه هه لگرتن، مه رجین ته ندرستی و سه لامه تیی هه بن.

۵- گه هشتنا ئه وان کالا و تشتین ئه نبارکی ب شیوه یه کی ریکوپیک و
پاک و خاوین و په چاقرنا پله یین گه رمیی و راده یا شیداریی بگه هه
بازاری فرۆتنی و هه تا دگه هه دهستی کپاری ژی، کو ژ بنه پرت پا
بیخه مه ت ئه وی هاتیه چیکرن.

ب نه بوونا ئه وان هه ر نه ه مه رجین دانانا قانونان، هه روه سا قوناغین
جیهبجیکرنا وان، قانون ژ په یاما خوه لاددن و ده ولت ژی ب
ده زگه هیکرنا خوه بیپار دبیت. ل قیره پرسیاره ک دهیته پیش، ئه و ژ
ئه قه یه:

چه‌وا هه‌ریم دیشیت جفاکییا سیاسییا خوه د ناڤا جوگرافیا سیاسی دا
بhelینیت و هه‌موو پیکهاته‌یین خوه د ریزبه‌ندییه‌کا پلانریژی دا ته‌فلی
جوگرافیا سیاسی بکه‌ت؟

ل دویف ئه‌وی شروقه‌کرنا مه د ئه‌فی شه‌کولینی دا گرتیه‌به‌ر، یا فه‌ره
ئه‌قان خالین خواری ب به‌رچاقوه‌ربگرین، دا‌کو ب پینگاڤین بنه‌جه و موکم
به‌ر ب جوگرافیا سیاسی شه‌ بچین:

۱- هیژ ئه‌و فاکته‌ری پخوه‌شکه‌ربوویه کو ده‌سته‌لات راده‌ستی
سه‌رکردایه‌تییا شوره‌شا کوردستانی کریه. پرؤسا راده‌ستکرنی ژی
ب سی قوناغان را تیپه‌رییه (قوناغا چه‌کداری - سه‌ره‌لدان -
هه‌لبژارتن) و به‌ره‌می هه‌لبژارتنی ژی په‌رله‌مان و حکومه‌ت و پاشی
دامه‌زاندنا ده‌زگه‌هین دیکه‌یین بنگه‌هینین فه‌رمانه‌رواییا هه‌ریما
کوردستانی بو. ئه‌وا تیبینی ده‌یته‌کرن ئه‌وه، کو تیپه‌راندنا ئه‌وان
قوناغان د شه‌ریژه‌کا ناسایی و پیکوپیک دا نه‌چوویه، به‌لکو
تیکه‌ه‌لییه‌ک د ناقبه‌را ئه‌وان دا هه‌بوویه، نه‌ک هه‌ریه‌ک ژ ئه‌وا دیکه
جودا و خوه‌دییا تایبه‌تمه‌ندیین خوه‌ بیت. ژبو کو ئه‌وا پیشین
ته‌واوکارا ئه‌وا ل دویف دا بیت.

۲- ل قوناغا شوره‌شی دا، هیژ نارمانج بو. هه‌موو پیداو‌یستین ل به‌ر
ده‌ست دا، ژ ئابووری و جفاکی و چاندی ژبو په‌یدا‌کرنا هیژه‌کا مه‌زن
و موکم بو، ئه‌و ژی پیخه‌مه‌تی ئه‌وی چه‌ندی، کو د پکا‌به‌ریین د
گه‌ل دژمن و نه‌یاران دا زال ببن و سه‌رکه‌فتنان بده‌ستقه‌بینن. ئه‌گه‌ر
هیژ وه‌کو نارمانج ژبو قوناغا یه‌کی درست بیت، لی ژبو قوناغین دیکه
کاره‌کی مه‌ترسیداره. هه‌ر چه‌نده هیژ ژبو هه‌موو قوناغان یا فه‌ر و
پیدقییه، لی نابیت وه‌کو نارمانج به‌یته وه‌رگرتن، به‌لکو ده‌بیت نامراز
بیت و ژبو پاراستن و گولفه‌دانا قوناغا هه‌قده‌م دا بیت.

۳- زۆربەى جۆرىن جفاكيا سياسى، د پيقه برنا كارين خواه دا شيوازي
دهسه لاتيه كا ناوه ندى بكاردهينن، ئانكو سه روک هه يه و
دهسته لاتين وي ره ها يان زي نيمچه ره ها نه . فه رمانين وي ل ژور
درست دبن. ژ ژور پا به ر ب ژير فه شور دبنه فه . بو نمونه د خيزاني
دا باب دهسته لاتداره ، هه ر بنه ماله كي پيه سپيه ك، هه ر گونده كي
پزه ناغايه ك يان زي به گزارده يه ك، هه ر عه شيره كي ناغايه ك يان زي
به گ يان شيخه ك... لي د جوگرافيا سياسى دا، شيوازي پيقه برني
ئانكو حوكمپرانى به روفاژييه ، ئانكو دهستپيكرنا چيبوونا پيزه يه كي
ژ فه رمانان ل ژير دهيتته بزاره كرن و به ر ب ژور فه دهينه ره وانه كرن
ول سه روکاتى دهينه په سه ندرن و وه كو فه رمانين په ژراندى
شور دبنه فه و دكه فنه وارى جيه بچيكرنى دا.

د نه نجاما نه فان هه ر سى خالين سلال دا، راستيه ك دهيتته گوري كو
جوداوازييا سه ره كي د ناقبه را هه ردوو شيوازين جفاكيا سياسى و جوگرافيا
سياسى دا هه يه ، نه و زي نه وه كو:

- جوگرافيا سياسى سيسته ماتيكه و ل سه ر بنگه هي ده زگه هان
كاردكه ت. جوري پيقه برنا نه وان ده زگه هان ئاستى پيشكه فتنه
سيسته مي ده وله تى دياردكه ت.

- جفاكيا سياسى نه سيسته ماتيكه و پشت ب ده زگه هان فه
گريئاده ت. نه گه ر هنده ك ياسا و پينمايى هه بن و بنگه هي پيقه برنا
وان زي كاري خواه يى ب سه ليقه و نه ندازه كاري زي بيتن. لي هه ردوو
مه رجين سه ره كيين سيسته ماتيكى تيدا نينه ، كو نه و زي
هه فئا هه نكييا د ناقبه را هه موو ده زگه هان دا يه و بهه فقا ته واوكارين
هه قدوو بن.

ل دویف هه قبه رکنا هه ردوو پرۆسه یین جفاکییا سیاسی و جوگرافییا سیاسی، پرسا سیسته م و ناسیسته میی دهیته گۆری. هه ریه ک ژئه فان هه ردویان بهیته پۆنقه کرن، ب سانا هی دی سیمایین یا دن ژی خویا بن. ل قیره یا فهره، یه که م جار ناسیسته می بهیته پۆنقه کرن و پاشی به حسا سیسته می بهیته کرن، چونکه به ره پیشین ناسیسته می هه یه و پترین جورین جفاکییا سیاسی قه دگریت و هنده ک ژ دهوله تین شر و بیخیر ژی نکارن خوه ژی دهربازکه ن.

د هه ردوو حاله تین سلال دا، ئه وین دقین و هه ولددهن خوه ژ بی سیسته میی پزگار بکه ن و که موکوپیین وی سهر راست بکه ن، د ئه نجاما ئه وی سهر راست کرنی دا سیسته مه کا نوی چی دبیت و ل دویف پیدقییا دهیته دانین.

ئو بی سیسته میی سی که لنین مهن تیدا هه نه، چه ندی کار و بهرنامه و پرۆزه زور بن، قه وارا ئه وان که لنین فره هتر دبیت و درزین ئه ولا و ئه ولا دکه قنی و بهر دهوام ته شه نه دکه ن. ئه و که لنین ژی ئه قه نه:

۱- پرۆزه یین هه ره مه کی: هه ر پرۆزه یه کی بی دیراسه تکرن بهیته دانین کو نه بیته پشکه ک ژ نه خشه کارییا گشتییا وه لاتی، میکانیزما کارکنا وی نه هیته ده ستنیشان کرن، حسیب بو به ره م و ئه نجامین وی نه هیته کرن... دی پرۆزه یه کی دابرای و پاشه پۆژا وی پۆناک نابیت. ب هه مان شیوه، هه ر پرۆسه یه کا چاقدیر کرنی یان پۆنقه برنی ل دویف بهرنامه یه کی گشتگیری بهر دهوام دا نه بیت، دیسان دی کریاره کا ده مکی و نارمانج بهر ته سک هه بیت.

ئو جوره پرۆزه یین ئافا کرنی و پرۆسه یین پۆنقه برنی چو جاران نابنه پشکه ک ژ سیسته مه کی یه کگریی ته واکاری سهر انسه ری. هه تا چه ند تۆکمه و ریکوپیک و بهر همدار ژی بیت، ئه گه ر پینگه ها وی د نه خشه یا گشتی دا دیار

نہ بیت و نہ بیتہ پشکەك ژ پیکھاتہ یە کا گشتیا وەلاتی. ل ھەریمی نموونە ژ ئەوان پروژەییئ ھەپەمەکی زۆرن وەکو:

* پتريا کامیرەییئ چاقدییریکرنا ترافیکی - ھەتا نھا ژى - ھەپەمەکی ھاتینە دانین و ژنشکەکی قە سەرەدەریی د گەل شوڤیران دا دکەن، نەك وەك پینمایین چە سپاندی ژبو بە چاڤرۆنیا وان داكو رادەیا تیژخۆرپا ھاژوتنی بزانیئ و پیگیریی پی بکەت.

* پویدانیئ نە ھنگاڤ ل دویف بەرنامەیی کۆمپانییئ دلنیا یا جووری ناھینە قەرەبووکرن، بە لکول دویف نیاسین و پیکین نادرست ل سەر کیستی بودجە یا گشتی دەینە مەزاختن.

* چاقدییریکرنا خوارنگەھ و چایخانە و ئوتیلان و کۆگایین دەرمان و جھین دیکە یین خزمەتگوزاریی ب پیکین تیمین دەمکی دەینە کرن. پۆلی چاقدییریکرنا ئەوان تیمان ژى، ھەردەم پشتی پویدانا نەقەیدی و خرابیان دیار دبیت. ئەقە ژى ئەوی پامانی ددەت، کو بەردەوام جھین پیس و نیمچە پیس دی ھەبن. کاری درست ژى ئەو، کو ھەر جھەکی خزمەتگوزاریی تۆمارگەھە کا خوہ یا پەژراندی ھەبیت و پۆژانە چاقدییرەکی پاهینایی ئەوی جھى ببینیت و تیبینین خوہ تیدا تۆمار بکەت. ھەر تشتەکی نەدرست ھەبیت، ھەر ل ئەوی دەمی دا، دەبیت سەرەدەرییا قانونی و تەندرسی د گەل دا بەیتە کرن.

نموونەییئ ئەقی جووری زۆرن، وەك: چاندنا جوورەکی كشتوكالی ل جھین نەگونجایی. دانانا فەرمانگەھەکی ل جھەکی دویر ژ پیشکیشکرنا ئەرکین خوہ. دەستنیشانکرنا توژیئەقەییئ زانستی کو ھەقەندییە کا پاستوراست د گەل ئارمانجین خەلکی و پیدقیین بازاری نییە. دەستنیشانکرنا ھەژمارا زارۆکان بو خیزانی... ھتد.

۲- پروژہ یین ژبو خواہہ لکیشان و پاگہ ہاندنی: ہندہک پروژہ ہنہ ژبو پازیکرنا خہ لکہ کی دہینہ دانین. ہندہک جارین دیکہ ژی، دہستہ لاتدارہک بریارا دانانا پروژہ یہ کی ل دویف حہ ز و پەرژہ و ہندیین خواہ دہت. د ہر دوو حالہ تان دا، ئہ و پروژہ ناکہ قنہ د ناقا سیستہ مہ کی سہرائسہ ری دا، و ہک: ل سہر داخوازا دہسہ لاتدارہ کی یان پاکیشانا سہرنجا خہ لکہ کی، چہ ندین میہرہ جانین بی ئارمانج ہاتنہ سازدان و د ئہ رشیفان ژی دا پیگہ ہ و گرنگیا وان نہ مایہ. چہ ندین باخچہ یین گشتی ل گہرہ کین ناقا باژاپان دا، ژبو پازیکرنا خہ لکہ کی ہاتنہ چیکرن و پشتی دہ مہ کی کیم ہشک بوون و پہرجانین وان ژی نہ مان. پروژہ یی پیدانا موچہ یی ہ یقانہ یا دہینہ ران، ئہ و ژی ژبو پازیکرنا پہوشہ نبیران و پشتی ماوہ یہ کی پراوہ ستا و نہ ما ... زنجیرہ ہندییا ئہ وان پروژہ یان یا دریژہ، لی ئہ و نمونہ یین ہاتینہ بہ حسکرن تیرا پونقہ کرنا ئہ فی مہ بہ ستی دکہ ن.

۳- پروژہ یین سہرنہ گرتی: ئہ و پروژہ نہ یین پیش کو تہ واو ببن ژناقدچن و سہرناگرن، یان ژی دہما تہ مام ژی دبن بہرہ مہ ی وان نہ د ئاستی پیدقی دا یہ و پشتی دہ مہ کی کز دبن و ژناقدچن. نمونہ ژ ئہ فی جووری ہنہ، و ہک: کارگہ ہا قوتووبہ ندا حہ ریر. کارگہ ہا قوتووبہ ندا دھوک. کارگہ ہا زہیتیا ئاکری. کارگہ ہا درستکرنا جام و میدالیین پہرہ ردہ یی ل ہہ قلیری. دانانا پیقہ رین زیرہک ژبو کونترولکرنا مہ زاختنا کارہ بی... لی پشتی ماوہ یہ کی، ئہ وی پروژہ ی سہرنہ گرت و ژ خزمہ تی دہرہینان.

۴- بہرنامہ یی سیستہ ماتیکی پروژہ یان: ب نہ مانا ہر سی خالین سلال ری خواہش دبیت، کو بہرنامہ یہ کی سیستہ ماتیک بہیتہ کرن، ئہ وی بہرنامہ یی ژی دوو مہرجین سہرہ کی یین خواہ ہنہ: یہ کہ م،

هه قئاهه نگی د نافهه را هه موو پروژه هان دا هه بیت. دووهم، هه موو
پروژه ته واوکاری یه کودوو بن.

دهما کار ژبو ب ده زگه هبوونا به نامه یی سیاسی بهیته کرن، ده بیت نه وی
به نامه ی نه خشه یه کارگیچی - ئابووری بو سه رانسه ری وه لاتی هه بیت. ژبو
درستکرنا نه وی نه خشه یی ژی، پلانریژییه کار ریزه ندری بو نه فان پینگاقین
خواری پیویسته:

۱- بورده کار یاسایی - ئاماری پیک بهیته، ژبو کو رووماله کار سه رانسه ری
یا پروژه هان بکته. بو هه ره مانگه و پروژه یه کی فایلا تایبته
بکته ته. نه و فایل ژی ل دویف پسیورییا خوه بهینه پۆلینکرنا، کو
پروژه یین هه رسی خالین سلال (۱، ۲، ۳) بکته نه سی گروپ.

۲- بو هه ر گروپه کی ژنه وان گروپین سلال، تیمه کار پسیور بهیته
ده ستنیشانکرنا. هه ر تیمه ک ژی داتا و زانیاریین ته قایا پروژه یین د
بازنه یی کار خوه دا، د راپورته کار پوهن و تیکووز دا ئاماده بکته.

۳- ل سه ر نه خشه یه کار زیهنی کو د گهل نه خشه یا وه لاتی هاوتا بیت،
جهی هه موو ده زگه و پروژه هان (نه وین لکارن و نه وین پیشنیازکرنا)
بهینه ده ستنیشانکرنا.

۴- هه ر پروژه و ده زگه هه کی د بازنه یین (۱، ۲، ۳) دا درز و که لین هه بن
ب ره نگی سور ل سه ر نه خشه یا وه لاتی بهینه دانین و نه وین جیگیر و
ب کیر خالا (۴) ی بهین ب ره نگی که سک بهینه دانین.

۵- ل دویف هه ردوو مه رجین هه قئاهه نگی و ته واوکاری، ده ستکاری ل
نه وی نه خشه یا زیهنی دا بهیته کرن و نه خشه یه کار دیکه یا زیهنی

بهیته ئاماده کرن، کو تنی ئه وین سوودمهند و دنیا یا جوری
قه دگریت دی میننه قه.

۶- ب ساناهی گشت زیانین دارایی و فیروانا شیانیین مروقی دی
هینه دیار کرن و ریگری ژ دووباره بوونه قه یا وان ژی هیته گرتن.

ل دویف پلانه کا گشتگیر، دی سیسته مه کی یه کگرتی سهرانسهری درست
بیت، هه موو که لین و درزین نه ساز نامین، چونکه ئه وان که لینان دوو
خرابیین ههری کۆزه که هه بووینه: یا یه کی، بیاقه کی دهستخووش و گونجایی
بوویه، کو گه نده لی تیدا بهیته ئه نجامدان و گه شه بکته. یا دووی ژی: ئه و
که لین وه کو خه فکه کی بووینه و د نشکه کی قه که سین نه شاره زا که فتنه
تیدا و تووشبووینه و دهزگه و پروژه ب لاری برینه.

ل قیره دیار دبیت، کو سیاست هونه ری بکارئانینا چیدبوویان نیه، به لکو
هونه ری هه قسه نگرنا چیدبوویانه. له و ما ژی هه ردوو فاکته ریین
(هه قئا هه نگی) و (ته و اوکاری) دی، دوو لایه نیین سهرپاستکرنا هه
هه قسه نگیه کینه.

ئه قه ژی ریسیاهه کا بنگه هینه، لی هه تا نها دهزگه هین مه یین ئابووری و
جفاکی و په روه رده یی و چاندی و هه تا یین خزمه تگوزاری ژی نه شیایینه
بکاربینن و مفای ژ ستراکچهره وی یا پته و ئه نجامین وی یین ئه ریینی
وه ربگرن.

۲-۴-۴ ئه نجاما ته وهری چاری

هه قبه دییه کا ئورگانیکی د ناقبه را لایه نی سیاسی و وه لاتی دا هه یه. د
هه مان ئاست دا، هه قبه ندی د ناقبه را چاندی و جفاکی دا هه یه. د
لیکدانه قه یا هه ردوو لایه نیین هه رییه ک ژ ئه فان جووته یان دا، ئه نجامه کی

هه ډېشك د ناقبه را ئه وان دا درستدبیت، كو ناسنامه يه. لئ ئه وه هه ډگرتن ئه وئ پامانئ نادهت، كو هه ردوو يه ك تشتن. يان ژئ ئه نجاما هه ردوويان، كو ناسنامه يه يه كسانه به رانبه ر هه ر پارچه يه كا پيځهاته يا وان. د ئه ډئ بؤچوونئ دا، ئه م مه ودايه كا نه كيم ژ هزرا ميتافيزيكي دوير دكه ډين. ئه وئ هزرا ئه رستوي سه رره ډيا وئ دكر، كو پيئاسه يا هه ر تشته كي ئه و ب خوه يه. ئه گه ر ئه و پره نسيپ بهايه كي سه ره كي بيت د ناقبه را هزر و هه بوونئ دا و چه ندين سالان كار ل سه ر هاتيه كرن. لئ نابيته گريمانه يه ك كول سه ر سياسته و وه لاتي دا پراكتيزه بكه ين. ئه ركئ سياسته ئه وه، كو ئه نجامين سه رجه م چالاكي و بزاقين د سنورئ وه لاتي دا هاتينه كرن خرقه دكه ت. ئه ډئ خرقه كرنئ ژئ، به رده وام هه ژماره كا بي دويماهيا كه رسته و يه كه و نيشانه و ئيماژه يان ب خوه ډه گرتييه.

ل دويډ ئه ډئ بؤچوونا ل سلال هاتيه خوياكرن، خرقه كرن دبته پيځهاته يه كا دوو جه مسه ري. جه مسه ره ك وه لاته و يئ ديكه ناسنامه. د ئه ډئ هه ډكيشه يئ دا، كاره كي ئاسان نييه، كو هه ول بده ين ئه وئ ئاوئته يا گشتي هه ډبه ري هه ر پارچه يه كي ژ ئه وئ پيځهاته يئ بكه ينه ډه. ل ډيره ئه م نكارين پشت ب شيوازي (أ=أ) يا ئه رستوتاليسي ببه ستين و، نه باوه رپه كا بنه جه ژئ ب خوه ديئن ئه وان په خنه گران بينين، ئه وئ تشتين په سه ن و ميناكئ وان ب يه ك تشت دزانن.

ئو بؤچوونين مشه تيكاليزيه كي ل سه ر پيئاسه يا ناسنامه يئ درستدكهن، ب تاييه تي كو پشت ب ئه وئ فه لسه فه يئ نابه ستن يا پيشكه فتنه ته كنولؤژيا زانياريان پيره ودكه ت، هه ر وه كو مه ئه و بؤچوون ل ده سپيكا ته وه ري سيئي د ئه ډئ به شي دا پونډه كري. ل دويډ ئه وئ ليكدانه ډه يئ، ناسنامه هه ډبه نديا سه ره كييه د ناقبه را وه لاتي و سياسته ئي ژ لايه كي ډه و ژ لايه كي ديكه ډه د ناقبه را جفاكي و چاندي دا. ئه و هه ډبه ندي شور د بته ډه وه تا

دگه هته هر تاکه کي ولاتیی. ولاتی ژی بچووکترین یه که یه، کو ئه وی پیناسه یی د شیوه یه کي بچووکری دا ده لگريت. د هر دوو حالتان دا، ئه و هر چار لایه ن ستوونین بنگه هینه د ئه قی قه کولینی دا. له وما دی ب کورتی قه برین و ل سهر ناقه روکا ناسنامه یی پاره ستین. ئه و ناقه روک و پلانا قه کولینی ل سهر خالا جیگیر و جیگیرنه بوونی یه کدوو دگرنه قه، هر وه کو د قه ریژا بچوونین (جیل دۆلۆن)^(۶۹) ی دا دیاردییت، کو ده بییت هرز خوه ژ هر ناسنامه یه کا که سیی یان ژی فرمانه کا ل سهر هاتیه سه پاندن رزگار بکه ت.

هر چه نده کاره کي ئاسان نییه، کورد به حسا ناسنامه یی بکه ت - کو مافه کي وی یی ره وایه ژی - چونکه ناسنامه ژیده ری و ی یین فهرمی بابه تینه و هه قبه ندی ب را و بچوونین نیقده وله تی قه هه یه. ئه گه ر ئه و را و بچوون ژی ره وایه تییا خوه ژ نه ته وه یین یه کگرتی و هر دگرن. ئه قه چو قانونین گیتی ئه وی بچوونی په سهند ناکه ن. ژبلی کو د به لگه ه و به لینامه یین جیهانی دا هاتیه کو ده بییت مافین ملله تین بنده ست یان ژی نیمچه سهر بخوه دپاراستی بن. ئه و کوردان باوه ری پی هه یه، ئه وه کو ئه و نه ته وه یه کا گه وره نه ل ده قهری و وه کو هه موو ملله تین دیکه که سایه تی و مافی چاره نفیسی خوه هه یه. ئه قه ژی هه قکیشه یه که و ده بییت هر دوو لایه نین وی یین پیناسه یی و که سایه تی بهینه هه قسه نگرن.

ئه وی هه قسه نگرنا سلال، مهرجین خوه هه نه. حاله ته کي ئاساییه بهیته جیهبجیکرن و ئه نجامه کا ره وایه ژی، کو بده ستقه بهیته. ئه و هر دوو بچوونین هه قدر ژی، هند ژیک نیریک بن هه تا د نیف یه کا دا تی که ل بن. کارئ ئه وی ژیک نیریک بوونی ژی، ل سهر دوو ئاراسته یان پیشقه دچیت:

^{۶۹} جیل دۆلۆز (۱۹۲۵-۱۹۹۵) فهیله سووف و ره خنه گره کي نه ده بی و سینه ماکاره کي فه ره نسبییه. زۆریه ی به ره ه مین وی ل باره ی دیرۆکا فه لسه فی و جفاکناسیی بوون، ژ نه وان ژی ته قه بوون: نیتشیه و فه لسه فه، دژی نۆدی، فه لسه فه یا ره خنه کارییا کانتی، لۆژیکا واتایی، جیاوازی و دوو باره بوونه قه، فه لسه فه چییه؟.

- ئاراسته يا يه كى، ناسنامه يه و ده بيت ژ دهرقه پرا بهيته په سهندكرن. دانپيدانانا وى وهكو وهلات ژ ئالىي نه ته وهيين هه فگرتى فه بهيته كرن، وهلاتين نه نام ژى په سهند بكن. تنى وهلاتى خوه دى ناسنامه دكاريت وهكو كيانه كى سه ربخوه كاروبارين خوه يين ئابوورى و سياسى و چاندى ب شيويه كى ئاسايى د جيهانا دهرقه دا برپقه بيهت.

- ئاراسته يا دوويى ژى، كه سييتيا نه ته وه ييه و پيدفييه ژ ناخوه دا بهيته دارپستن و گه شه بكهت. كوردان نه و ئاراسته يه ل بهرده سته و كه سييتيه كا نه ته وه ييا ب هيز هه يه و قوربانين مهن ژى ژ پيخه مهت چه سپاندن و پيشقه برنا وى داينه و هولا ده سته به ركرا نيقا دووه يى دهن، داکو نه و هه فگيشه يه هه فسه نگ بيت.

نه و نه فان هه ردوو ئاراسته يان ژيك نيزيك دكهت، پيشكه فتنه مه عرفيا ملله تانه، كو نها پتر ژ كه رسته يين ماتيريالى وه به رهينان تيدا ده يته كرن و ژ دوو ئاليان فه باندورا خوه هه يه: ژ ئاليه كى فه، چه زه كا زور ل سه ره يه و جفاك پى پيشدكه قيت. ژ ئاليه كى ديكه فه بنه مايين ده سته هلاتين خوه سه پينهر له ق دبن. د سستبوونا وان ژى دا، دهرگه هين نوى بو ئازاديا وه لاتييان فه دبنه فه.

ئە نجام

د پۆختەيا ناڧەرۆكا ئەڧى پەرتووكى دا، گەهشتىنە چەند ئە نجامان، كو دكارىن د ئەڧان خالىن خوارى دا كورت بكەينەڧە:

۱- لايەنى مەعريفىي هەر مرۆڧەكى ناگەهتە ئاستەكى دلخوازى ئەرىنى، ئەگەر هېشتا دىلى دەستى دىرۆكا خوه بيت و نەشيابىت سروشتى ئەو تىدا دژىت كۆنترۆل بكەت.

۲- مېشكى كوردى پرسىارىن كویر و پامانبەخش كرىنە، كو چەوا خوه بناسىت، لى نكارىيە د ئەوان پرسىاران دا هەڧكېشه يىن د ناڧەرا تاك و جڧاك و نىشتمانى دا ب شىوہ يەكى كردارى هەڧسەنگ بكەت. جار تاكى خوه قوربانى جڧاكى كرىيە و جار تاك و جڧاكى ژ بىخەمەت نىشتمانى دا خوه تووشى كارەساتان كرىە. جار ژى جڧاك و نىشتمانى بووینە پىخۆرىن حەزا تاكى. نموونە ژبو ئەڧان هەر سى حالەتان د دىرۆكا كوردى دا زۆرن و ئەوین نھا پەيدا دبن پترن ژ ئەوین چوویى.

۳- ل دويف رېكخستنا هەڧبەندىن وەلاتىيان، ئاستى چاندا وان ژى پلەبەندىيەكا تايبەت ب خوه ڧە دگرىت. چەندى ئەو پلەبەندى ژى بلند بيت، رېژەيا ڧيانا وەلاتىيان بو خاكا خوه ب هیزتر دبىت. ب نەبوونا ئەوئ ڧيانى، مۆركا وەلاتىبوونى و رەسەنيا نەتەوہى بو كزىي دچىت، ئەوى دەمى رى خوهش دبىت كو مللەتەكى خوهدى چاندهكا پىشكەفتىتر بهىت ئەوئ خاكى ب خەلك ڧە برېڧەبەت.

۴- ژبو شرۆڧە كرنا پىكھاتە يىن ڧەكۆلىنى پىشت ب زۆربەى تىۆرىن هەڧبەندى ب زانستىن ئەتنۆلۆژى و ئەنترۆپۆلۆژى و سۆسىۆلۆژى و سايكلۆژى هاتىە بەستن، هەر وەسا هەر سى گروپىن ڧەلسەڧى و هەر

چار گروپین بهایان و ئه و خالین هه قیشک د ناقبهرا ئه وان دا هاتینه
هه لبرتن و ل سهر هه ریما کوردستانی پراکتیزه کرینه و د قه پریژا
لیکدانه قه و هه لسه نگاندا پیکهاته یین وان دا ریخستنه قه یا جفاکی
هاتیه پیشنیاز کرن.

۵- جفاکا هه ریما کوردستانی ل سهر هه قسه نگییا بنه مایین سهره کیین
چاندا خوه ئاقادبیت، کو هونه ر و ئایین و فه لسه فه و زانستن.
جیگورکی و شوینگرتن د ناقبهرا وان دا ناهیته کرن، به لکو د
هه قبه ندییه کا به رده واما هه قئا هه نگ دا ژیان ی پیشفه دهن.

۶- هونه ر و فه لسه فه و ئایین و زانستن، چار لایه نین چالاکیا جفاکی نه.
د هه قبه ندییه کا توکمه دا، (هه ست و هزر و جان و ژیان) ی دیارین.
د ئه وی کاری پاراستنی دا، چار هه قکیشه یین هه قئا هه نگ درست
دبن، کو هه ر یه ک ژ ئه وان ئه رک و دهسته لاتین جودا هه نه.

۷- جیاوازی د ناقبهرا ئایین و زانستی دا ئه وه، کو ئایینی د راقه کرنین
خوه دا مه ودا یه کا ده ستنیشانکری هه یه و رادوه ستیت، لی زانستی د
راقه کرنین خوه دا ریبازه کا مه ودا دریز هه یه و ب داوی ناهیت. ئه قه
ژ ئالیه کی قه، ژ ئالیه کی دیکه قه، ئایین تنی ده قین پیروز
راقه دکه ت، لی زانست ژبلی راقه کرنا ده قان، کار د راقه کرنی بخوه ژ
دا دکه ت.

۸- جیهان کیانه کی یه کگرتی گشتگیره، هه ر نه ته وه یه کی جهی خوه
تیدا هه یه و خوه دی تایبه تمه ندییا خوه یه. ئه قه پره نسپیه کا روهن
و ئاشکرایه و ژبو هه ر لایه نه کی پسپور کاره کی خویایه، لی ئه وا ب
ساناهمی ناهیته زانین و ب بسته می ناهیته کرن، ئه وه، کو هه قسه نگییا

وی چەوا بەیتە پراگرتن و، کارکرن ژبو ئەوی پراگرتنی چەوا بەیتە ئەنجامدان.

۹- چاندا جفاکی، بیاڤهکی دەستخووش و گونجایه، لهوانهیه یهکانه ژى بیت، کو ناقمالا کوردستانیان ل سەر بەیتە پیکخستن. دەما بپیارل سەر پەسەندکرنا وی دەیتەدان. پیدقی ب ئەنجومه نهکا لیزانان ههیه، کو تیمین پسیپۆر ب کویر و هویر ورده کاریین وی ئاماده بکهن. ژ ئالیی ئەنجومه ناڤبری ڤه، ببه بنگه هین پلانین ستراتییی یین ریڤه برنا هه رییمی، ب تایبه تی ئەوین ژ ئالیی وه زاره تیین (پلاندانان، پەروهرده، فیرکرنا بلند و تویرینه ڤه یین زانستی، چاندی) ڤه دهینه ئەنجامدان.

۱۰- ئاریشه یین د ناڤه را نفشان دا و هه ڤرکیا د ناڤه را ته خ و چینین جفاکی دا، ده رئه نجامین ئه ریینی و نه ریینی لی ده ردچن. ئەگەر ڤاڤیرکرنا ئەوان هه ردوو لایه نان ل دویت سواته کا پلانریژی نه هیته ئەنجامدان، بنگه هین جفاکی تیکدچن و جومگه یین حوکمرانیی ژى سست دبن.

۱۱- یهک ژ گۆرانکاریین مه زنین ل سه دسالیا بیست و یهکی هاتینه پیش، ئەوه کو چاند یا بوویه چه قا هه ڤرکیان و هه موو شاخه رهنی و مملانی یین جیهانا مه یا ئەڤرۆ یین ل دۆر بازنه یی وی دزڤرن. کۆنترۆلکرنا هه ڤرکیان و چاره سه رکرنا کیشه یان ل دویت تیۆرین چاندا جفاکی دهینه پیکخستن و سه رراست دبن.

۱۲- چاندا خیزانی یهک ژ بنگه هین نه گۆرین چاندا جفاکی نه، ب تایبه تی ل باره ی ئەو بهایین هه ڤه ندی ب تیگه ها مالباتی ڤه هه ی. گونجاندنا ئەوان بهایان دگه ل ئەوان گۆرانکاریین به رده وامین د

کومہ لی دا پوددہن لایہ نہ کی سہرہ کیی فہ کولینین چاندا جفاکی نہ
و ب ئہ رکین ئہ وان لایہ نین چاندا جفاکی ریگ دکن دہیتہ دانین.

۱۳- چاندا جفاکی ژ چہ ندین چاندین دہ فہری و نہ تہ وہی و ئایینی و بؤ
چاندین بچویکتر دچیت، دہما ریخستنا وان د ریٹہ بہ رکنہ کا
سہنتہ رالیزم دا بیت، ئہ فہ شیوہیہ کی ہہرہ می و ہر دگریت و د
ئہ نجام دا، یان چاندا ژ ہہ موویان ب ہیتر زال دبیت و ئہ وین دیکہ
دبنہ پاشکو و ملکہ چ دبن، یان ژی شاخہ نیین نہ ریینی و
پیکدادانین چہ کداری درست دبن.

۱۴- دہما ریخستنا چاندا جفاکی شیوازی ریٹہ بہ ریہ کا فیدرالی
و ہر دگریت. ہہر گروپہ کی و تاکہ کہ سہ کی پیگہ ہی خوہ ہہ یہ و د
ئہ لقہ یین پیکفہ گریدایی دا دہینہ ریژ بہ ندکن. ئہ فہ و ہلات ریپروا
خوہ یا درست و بی ہہ لنگفتن و مل ب مل دگہل پیشکہ فتنین
چاخی خوہ یین جیہانی دچیت و دی پشکداریہ کا راستہ و خوہ و
کارا ژی د ژیارا مروفاہ تیی کہ ت.

۱۵- سیاست ہونہ ری بکار ئانینا چید بوویان نیہ، بہ لکو ہونہ ری
ہہ فہ سہ نگرنا چید بوویانہ. ہہردوو فاکتہ ریین (ہہ فٹا ہنگی) و
(تہ واوکاری) یی ژی، دوو لایہ نین سہر پاستکرنا ہہر ہہ فہ سہنگیہ کینہ.

۱۶- ہہ لبرٹارتن، چہ قا ہہ فہ سہنگی یہ، کو ہہردوو ستوونین سیستہ ما
دیموکراتی ل سہر ئا فادبن. ستوونا یہ کی جودا کرنا دہستہ لاتانہ،
ستوونا دوویی ژی سہر خوہ بوونا دہزگہ ہانہ.

۱۷- چاندا جفاکی فلنہرہ کا سہرہ کی یہ، کو ئہ نجامین کارین ئہ کادیمی
یین لیزان و ریپیشاندہر تیدا تیپہرن و بگہ ہنہ دہستی ہہ موو
تہ خین پیشہ و ہریں بہرہ مہینہر.

۱۸- ئابوریا دەرۋونی لایه نیکئی سەرھکیی نەخشە کارییا چاندا جفاکا کوردییە. ب رپیا وی قە، وە بەرھینان د چەندیکیا کیشە یین دەرۋونی دا دەیتە کرن. ئەوی قە ریزە کا پپچە وانە یی ھەموو جۆرین دیکە یین وە بەرھینانی ھە یە. د بچویکنا ھە ژمارین وی دا، بەرھەمین وی زیدە دبن و ھیزە کا رادە بە دەر ژی ب لایە نین دیکە ددەت.

۱۹- چاندا رپیکخستنئی (ئۆرگانیزمی)، تە وەرئی بزقینە رئی رپیکخستنە قە یا جفاکی یە، کو پەنگفە دانا ھەموو کار و ئەرکین پیشە وەر و کارسازان و پسپۆرین لایە نی زانستین پراکتیکی قە دگريت . ئاستی ئەوی رپیکخستنە قە یی ژی، ل سەر بنە ما یا رپیکوپیکیا رە وشتین وان دەیتە یە کخستن.

۲۰- رپیکخستنا جفاکی ژ ئەوی ژیدە رئی سەرھە لدەت، کو ئە و ھەر تم د گولفە دانئی دایە و بەر دە وام پیدفئی ب راستفە کرنئی ھە یە.

۲۱- رپیکسازیا جفاکی، ژیندارییە کا ئەرینی یە و ژیدە را یە کبوون و تە بایا خە لکی وی یە. ھیزا خوہ ژ ھە فگرتنا سیکۆچکە کی وەر دگريت، کو قانون و ئایین و ویزدانن. قانون رپیکسازییە کا دەر قە ییە و کاروبارین جفاکی بەرزە فنت دکەت. ئایین رپیکسازییە کا ھندورییە و دەرۋوننا تاکە کە سان پاک دکەت و عە قلی دەستە جە معی جفاکی چالاک دکەت. ویزدان ژی رپیکسازییە کا بژارە یە و ئازادییا تاکە کە سی ل سەر ھیلا چاکیی سەر راست دکەت. ل پە ی سەنگا پا بە ندبوونی ب ئەوی سیکۆچکی قە، ئاستی سە قامگیریا جفاکی دەیتە دەستنیشان کرن.

۲۲- دهستنیشانکرنا گروپین تورا جفاکی بنه مایه کا سهره کییه بو ریځخستننه فیه یا جفاکا کوردستانی، چونکه وه لاتیین ژیی وان سهرقه ی (۱۸) سالی نه وئوین خوه ندنا خوه بدویماهی ئینای و هتا ژیی شیانین کارکرنی هه نه، دی هینه دهستنیشانکرنا کار و بهرهمین هر یه کی ژ خوه دین پیدقیین تایهت، ئوین ئاسایی، هتا دگه هته بهرهمه ندان دی دیار و بهرچاقبن. ئو هه ژمارا ل ده رقه ی گروپان دهیته دیتن، دی بیته پیژه یا بیکاری.

۲۳- بیکاری کیشه یه کا جفاکییه، پیدقی ب پلاندانانه کا ورد و تیځووز هه یه، کول سهر بنگه هی پاراستنا ماف و دهسته بهرکرنا ئه رکان بهیته دارشتن.

۲۴- جفاکییا سیاسی ل سهر ریځخستنا کاروبارین خیزان و بنه مال و کومل و عیلان کاردکته. ههر یه ک ژ ئه وان ل سنورین بازنه یی خوه دا، دیدگه و په یام و ئه رکین خوه د ته وهره کی سهره کی دا دهستنیشان دکته و نکاریت، یان ژی نه قییتن، یان ژی دترسیت کو بهرزه وه ندین خوه ژدهستبدهت، له و ما سنورین خوه تیناپه رینیت و ناچیته د سنورین جوگرافیا سیاسی دا کار بکته.

۲۵- دهستنیشانکرنا ئالاقین توپژینه فیه یین زانستی، کو زمانی زانستی یه ک ژ گرنگترین ئه وان ئالاقانه. گه له ک ژ ملله تان، هتا نها، نکارینه زمانی خوه یی نه ته وه یی د گه ل زمانی زانستی دا بگونجینن. کورد ژی یه ک ژ ئه وان گه لانه، کو هتا نها نکاریه زمانی خوه یی نه ته وه یی ژ ئالیی زانستی فه ریځ بیخیت و د پیځورکییه کا زانیاریین درست و زه لال دا د گه ل جیهانا سهردهم دا سهره ده ریی بکته

۲۶- نها دهلیقیڻ زیږین ل بهر سینگی هه ریمی هه نه، کو د زانستا کارگیری دا دیدگه هیڻ پوهن و پلانین ستراتیژی هه بن. ل پیشییا هه موویان، ژبو ئاڤا کرنا که سینیا مروقی کوردستانی شه نگستین موکم بهینه دانین، ب تایبه تی ل هه ردوو قوناغین په روه رده یا پیشوهخت و بنه رته تی دا.

۲۷- دهما فهلسه فه بنگه هیڻ خوه ل دویف تیږم و تیگه هیڻ زانستی دادرپښتیت و سه رجه م زانست ژی ئه زمون و ئه نجامین کارین خوه ل دویف پره نسیپین فهلسه فا زانستان ئاراسته دکهن، ئه فه هه فته ریبه کا ئه ریڼی د ناڅبه را ئه وان دا درست دبیت. هه ردوو لایه ن بهه فږا ل سه ر ریچکه یا راستا فهلسه فه یا جفاکی پیشفه دچن.

۲۸- کوردان هزرین فهلسه فی هه بوینه، لئ نکارینه فهلسه فه یا خوه مالی دادرپښن، گریمانه یین ریڅوپیک هه بوینه، لئ چو جارن نکارینه خوه نیژیکی دارشتنا تیوره کا تایبهت ب خوه فه بکه ن. ب نه بوونا ئه وئ فهلسه فه یا خوه مالی، هیچ هیزه ک نییه بکاریت ئه و هه موو زانست و کارسازیا نها ل بهر دهسته ریڅ بیخیت و ئارمانجین وان یین گشتی دهستنیشان بکهت.

ژیدەر و سەرۆکانی

یه کەم: پەرتووک

ئا- ب زمانی کوردی

- ۱- ئەحمەد، وریا (۱۹۸۹)، ئامیڕەکانی مۆسیقای کوردی، چاپخانەی پۆشنبیری و لاوان، هەولێر.
- ۲- ئەسیری، عەبدولخالیق - دیوان (۱۹۸۷)، مستەفا عەسکەری کۆی کردۆتەووە و لە سەری نووسیوە، چاپخانەی "الحوادپ"، بەغدا.
- ۳- بەدلیسی، شەرەفخان (۱۹۷۳)، شەرەفنامە، هەژار کردویە بە کوردی، چاپخانەی نعمان، نەجەف.
- ۴- بوا، تۆما (۱۹۸۰)، ژیانی کوردەواری، ئاواز زەنگەنە: لە فەرەنسییەووە کردویەتی بە عەرەبی، حەمە سەعید حەمە کەریم: لە عەرەبییەووە کردویەتی بە کوردی، چاپخانەی زانکۆی سلیمانی، سلیمانی.
- ۵- بۆتانی، د. عەبدولفەتاح (۲۰۰۶)، سەرەتاکانی هەستی نەتەوایەتی کورد لە میژووی نویدا، و: سەلاح عومەر، چاپخانەی منارە، هەولێر.
- ۶- جەلیل، جەمیلە (۱۹۹۸)، گۆرانییە مللییەکانی کوردی، هیئەتی بۆ سەر تپیی باو: یاسەمین بەرزنجی، چاپخانەی وەزارەتی پۆشنبیری، هەولێر.
- ۷- جزیری، مەلا ئەحمەد - دیوان (۲۰۰۰)، بەرەفکەرن و قەوژارتنا: تحسین ابراهیم دۆسکی - پێداچوون و لی زقڕینا: اسماعیل تاها شاهین، چاپخانەیا هاوار، دهۆک.
- ۸- حەسەن زادە، د. ئاسۆ عەبدولللا (۲۰۱۱)، میکانیزمە یاسایی و پارامیترە سیاسییەکانی فیدرالیزم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر.
- ۹- خانی، ئەحمەد (۲۰۰۸)، مەم و زین، ئامادەکردن و پەرەوێز نووسینی: هەژار، چ ۲، چاپخانەی دەزگەی ئاراس، هەولێر.
- ۱۰- خەزەندەر، د. مارف (۲۰۰۱)، میژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەرەردە، هەولێر.
- ۱۱- (۲۰۰۲)، میژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەرەردە، هەولێر.

- ۱۲- دۆسكى، محەمەد ئەمىن (۲۰۰۲)، ئەرزى و بەكر بەگى ئەرزى، چاپخانىەيا
 وەزارەتا پەرورەدەيى، ھەولير.
- ۱۳- عانتەر، موسا (۱۹۹۹)، برينا رەش، چ، ۳، وەشانين ئاقيستا: ۵۶، ستەنبول.
- ۱۴- عەبدولواھيد، ئازاد (۲۰۰۸)، ديوانى شايخ نوورى شايخ سالىح، ب، ۱، بەشى
 يەكەم، چ، ۲، دەزگاي چاپ و بلاوكردەنەوہى ئاراس، ھەولير.
- ۱۵- عەولا، عەبدوللا رەحمان، شيعرى شانويى لە ئەدەبى كورديدا - باشوورى
 كوردستان ۱۹۲۵- ۱۹۶۱ (۲۰۱۱)، چاپخانىەى حاجى ھاشم، ھەولير.
- ۱۶- فندى، رەشيد (۲۰۰۴)، چل حيكايەتەين مەلا مەحمودى بايەزىدى، چاپخانىەى
 وەزارەتى پەرورەدە، ھەولير.
- ۱۷- قەرەنى، ئەحمەد (۱۹۹۰)، شورەشين بيدهنگين ئەدەبى و پەرەسەندنا
 ئيديولوزيكا كوردى، چاپخانا خەبات - ۱۴، پاژان.
- ۱۸- (۲۰۱۸)، ھەندى كيشەى زمانەوانى لە پرۆگرامەكانى
 خويندندا، چاپخانىەى وەزارەتى پەرورەدە، ھەولير.
- ۱۹- كتانى، مەسعود (۲۰۰۱)، ھەمكى تۆفى - ھەمە كور، چاپخانىەيا وەزارەتا
 پەرورەدەيى، ھەولير.
- ۲۰- كۆيى، حاجى قادرى - ديوان (۱۹۸۶)، ليكولينەوہو ليكدانەوہى: سەردار ھەميد
 ميران و كەريم مستەفا شارەزا، لە چاپكراوہەكانى ئەمىنداريتى گشتى رۆشنبيريى و
 لاوانى ناوچەى كوردستان، بەغدا.
- ۲۱- مايى، تاھا (۱۹۹۸)، دل دەريژكرن، چاپخانا خەبات، دەوك.
- ۲۲- محەمەد، كەمال رەئووف (۱۹۹۸)، مستەفا سائيب ئەستيرە گەشەى كورد،
 دەزگەى سەردەم، سلیمانى.
- ۲۳- مەلا كەريم، محەمەدى (۱۹۸۹)، ھەنگاويكى تر بە پيگادا .. بەرەو
 ساغكردەنەوہى ديوانى حاجى قادرى كۆيى، چاپخانىەى (دار الحريه)، بەغدا.
- ۲۴- موختار جاف، ئەحمەد - ديوان (۱۹۸۶)، ئامادەكردى: د. عيزەدين مستەفا
 رەسوول، چاپخانىەى الاديب، بەغدا.
- ۲۵- ھەورامى، ھەمە كەريم (۲۰۰۱)، درامى كوردى لە ناو درامى جياھانيدا، دەزگەى
 چاپ و بلاوكردەنەوہى ئاراس، ھەولير.

- ٢٦- هيزانى، سهليم (٢٠٠٤)، يوسف و زوله يخوا، به رهه فكري: ته حسين ئيبراهيم
دوسكى، چاپخانه يا وهزاره تا پهروه ده يي، هه وليتر.
- ٢٧- يوسف، عبدالرقيب (١٩٩٨)، تابلوكاني شه ره فنا مه، چ٢، چاپخانه ي وهزاره تي
پوشن بيري، هه وليتر.
28-Cegerxwin (2003), kî me ez (Dîwana 3an), ç3, Berdan Matbacilik,
Stenbol.
- 29- Balayî, Fehmî(2006) ,Dîroka Hunerê şêwekarî li Kurdistanê ,
çapxaneyê Hacî Haşim ,Hewlêr.

ب - زمانى عه ره بى

- ٣٠- ابن سينا، أبو علي حسين (١٣٢٨هـ)، القوى الإنسانيّة وإدراكها، منشور ضمن
رسائل ابن سينا، القاهرة.
- ٣١- أدونيس (١٩٧٨)، الثابت والمتحول، دار العودة، بيروت.
- ٣٢- ادواردز، تيم (٢٠١٢)، النظرية الثقافية (وجهات نظر كلاسيكية ومعاصرة)، ت:
محمد أحمد عبدالله، المركز القومي للترجمة، القاهرة.
- ٣٣- أرسطوطاليس (٢٠٠٩)، السياسة، ت: أحمد لطفي السيد، منشورات الجمل،
بيروت.
- ٣٤-(ب. ت)، دعوة للفلسفة - كتاب مفقود لأرسطو، قدمه للعربية مع
تعليقات وشرح: د. عبدالغفار مكايي، دار التنوير للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت.
- ٣٥- ايتيان، سوريو (١٩٩٣)، تقابل الفنون، ت: بدرالدين القاسم، وزارة الثقافة،
دمشق.
- ٣٦- إيغلتن، تيري (٢٠١٤)، مابعد النظرية، ت: باسل المسالمة، الهيئة العامة
السورية للكتاب، دمشق.
- ٣٧- بدوي، محمد طه (١٩٧٢)، مدخل الى علم العلاقات الدولية، دار النهضة العربية
للطباعة والنشر، بيروت.
- ٣٨- بران، جان (٢٠٠٨)، سقراط، ت: فاروق الحميد، دار الفرقد، دمشق.
- ٣٩- بن نبي، مالك (٢٠٠٠)، مشكلة الثقافة، دار الفكر، دمشق.
- ٤٠- بودون ر. و ف. بوريكو (٢٠٠٧)، المعجم النقدي لعلم الاجتماع، ط٢، ت: د. سليم
حداد، مجد المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت.

- ٤١- بن خلدون، عبدالرحمن (٢٠٠٤)، مقدمة ابن خلدون، المحقق: عبدالله محمد الدرويش، دار يعرب، دمشق.
- ٤٢- بيرى، رالف بارتن (٢٠١١)، آفاق القيمة - دراسة نقدية للحضارة الإنسانية، ت: عبدالمحسن عاطف سلام، مراجعة: محمد علي العريان، المركز القومي للترجمة، القاهرة.
- ٤٣- بيومي، محمد أحمد (٢٠١٠)، علم الاجتماع الديني، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية.
- ٤٤- تانسي و جاكسون، ستيفن د. و نايجل (٢٠١٦)، أساسيات علم السياسة: ت: ا. د محيي الدين حميدي، دار الفرقد، دمشق.
- ٤٥- تومبسون، ميشيل وآخرون (١٩٩٧)، نظرية الثقافة، ت: د. علي سيد الصاوي، مراجعة: د. الفاروق زكي يونس، المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب، الكويت.
- ٤٦- تروادك، برتران (٢٠٠٩)، علم النفس الثقافي، ت: حكمت خورى و جوزف بو رزق، دار الفارابي، بيروت.
- ٤٧- ثاولس، روبرت هـ. (١٩٧٩)، التفكير المستقيم والتفكير الأعوج، ت: حسن سعيد الكرمي، مراجعة عبدالله خطاب، المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب، الكويت.
- ٤٨- حجازي، مصطفى (٢٠٠٥)، التخلف الاجتماعي - مدخل الى سيكولوجية الإنسان المقهور، ط٢، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء.
- ٤٩- الحسين، د. قصي (٢٠٠٩)، سوسيولوجية الأدب، دار ومكتبة الهلال، بيروت.
- ٥٠- راجح، د. أحمد عزت (ب. ت)، أصول علم النفس، مطبعة اشبيلية، بغداد.
- ٥١- رني، أوستن (١٩٦٤)، سياسة الحكم، ج١، ت: د. حسن علي الذنون، المكتبة الأهلية، بغداد.
- ٥٢- روبيه، ريمون (ب. ت)، فلسفة القيم، ت: د. عادل العوا، مطبعة جامعة دمشق، دمشق.
- ٥٣- ريكاناتي، فرانسوا (٢٠١٦)، فلسفة اللغة و"الذهن"، ت: د. الحسين الزاوي، ابن النديم للنشر والتوزيع، الجزائر.
- ٥٤- زايثلن، إرفنج م. (١٩٨٩)، النظرية المعاصرة في علم الاجتماع، ت: د. محمود عودة و د. إبراهيم عثمان، منشورات دار السلاسل للطباعة والنشر والتوزيع، الكويت.

- ٥٥- الزبياري، د. طاهر حسو (٢٠٠٨)، دراسات في المجتمع الكردي المعاصر، مطبعة حاجي هاشم، أربيل.
- ٥٦- سانتيانا، جورج، الإحساس بالجمال - تخطيط لنظرية في علم الجمال (٢٠١١)، ت: محمد مصطفى بدوي، مراجعة وتصدير: زكي نجيب محمود، المركز القومي للترجمة، القاهرة.
- ٥٧- ستراك، د. رياض بدري (٢٠٠٨)، تخطيط التعليم واقتصادياته، إثراء للنشر والتوزيع، عمان.
- ٥٨- السلمي، د. علي (١٩٩٧)، إدارة الموارد البشرية، دار غريب للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة.
- ٥٩- سويف، د. مصطفى (٢٠٠٠)، علم النفس - فلسفته وحاضره ومستقبله ككيان إجتماعي، الهيئة المصرية للكتاب، القاهرة.
- ٦٠- الطاهر، د. علي جواد (١٩٨٣)، مقدمة في النقد الأدبي، ط٢، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت.
- ٦١- طرابيشي، جورج (١٩٩٩)، نظرية العقل، ط٢، دار الساقى، بيروت.
- ٦٢- الطوسي، أبي حامد محمد الغزالي (٢٠٠٥)، إحياء علوم الدين، مج٣، تحقيق وتنقيح: د. عبدالله الخالدي، دار الأرقم بن أبي الأرقم للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت.
- ٦٣- عبدالجبار، د. نبيل عبدالحميد (٢٠٠٤)، الفلسفة لمن يريد، مطبعة الحاج هاشم، أربيل.
- ٦٤- العيسوي، د. محمد عبدالرحمن (١٩٩٩)، علم النفس والتربية والإجتماع، دار الراتب الجامعية، بيروت.
- ٦٥- غريغوار، فرانسوا (١٩٧٠)، المذاهب الأخلاقية الكبرى، ت: قتيبة المعروف، منشورات عويدات، بيروت.
- ٦٦- الغزالي، الإمام أبو حامد محمد (١٩٨٨)، أيها الولد، دراسة وتحقيق: صباح محمد علي كاظم، مطبعة الغاني، بغداد.
- ٦٧- فوريس و هوز، ج. و ا. ج. ديكسنز (١٩٨٩)، تأريخ العلم والتكنولوجيا، ج٢، ت: اسامة أمين القوي، مراجعة: محمد مرسي أحمد، دار الشؤون الثقافية، بغداد.

- ٦٨- فوكوياما، (١٩٩٣)، نهاية التأريخ والإنسان الأخير، ت: فؤاد شاهين وآخرون، مركز الإنماء القومي.
- ٦٩-، فرانسيس (٢٠١٦)، أصول النظام السياسي من عصور ما قبل الإنسان الى الثورة الفرنسية، ترجمة: مجاب الإمام / معين الإمام، منتدى العلاقات العربية والدولية، الدوحة.
- ٧٠- قرني، أحمد (٢٠١١)، ملامح طفولة الفكر الكردستاني، مطبعة شهاب، أربيل.
- ٧١- قنصوة، د. صلاح (١٩٨٤)، نظرية القيم في الفكر المعاصر، ط٢، دار التنوير للطباعة والنشر، بيروت.
- ٧٢- كانت، إمانويل (٢٠٠٨)، نقد العقل العملي، ت: غانم هنا، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت.
- ٧٣- كنووردي، ليونارد س. (١٩٦٤)، قصة الأمم المتحدة، ت: محمد ابراهيم زكي و د. سلامة حمود، مؤسسة سجل العرب، القاهرة.
- ٧٤- كوريان، هنري (١٩٦٦)، تأريخ الفلسفة الإسلامية منذ الينابيع الأولى حتى وفاة ابن رشد، ت: نصير مروة و حسن قبیس، منشورات عويدات، بيروت.
- ٧٥- لالو، شارل (٢٠١٠)، مبادئ علم الجمال "الإستطيقا"، ت: مصطفى ماهر، مراجعة وتقديم: يوسف مراد، المركز القومي للترجمة، القاهرة.
- ٧٦- لويد، د. دينيس (١٩٨١)، فكرة القانون، ت: سليم الصويص، مراجعة: سليم بسيسو، المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب، الكويت.
- ٧٧- ليافيت، هارولد (١٩٦٤)، علم النفس الإداري، ت: د. كمال الدسوقي، مكتبة الفكر العربي، القاهرة.
- ٧٨- ليهارت، ارند (٢٠١٥)، أنماط الديمقراطية، ت: محمد عثمان خليفة عيد، شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، بيروت.
- ٧٩- ماتلار، أرمان (٢٠٠٨)، التنوع الثقافي والعولمة، دار الفارابي، بيروت.
- ٨٠- ماج، جارلس (١٩٩٠)، المجتمع في العقل - عناصر الفكر الإجتماعي، ت: د. إحسان محمد الحسن، مراجعة: د. عبدالأمير الأعمس، مطابع دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد.
- ٨١- مندور، د. محمد (٢٠٠٦)، الأدب وفنونه، ط٤، شركة نهضة مصر للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة.

- ٨٢- هويدي، د. يحيى (١٩٨٩)، مقدمة في الفلسفة العامة، ط٩، دار الثقافة للنشر والتوزيع، القاهرة.
- ٨٣- هنتنجتون، صامويل (١٩٩٩)، صدام الحضارات وإعادة صنع النظام العالمي، ط٢، ت: طلعت الشايب، تقديم: صلاح قنصوة، دار سطور.
- ٨٤- هيكل، فردريك (٢٠١٠)، علم الجمال وفلسفة الفن - الحلقة الأولى، ت: مجاهد عبدالمنعم مجاهد، مكتبة دار الحكمة، القاهرة.
- ٨٥- هيلد، ديفيد (٢٠٠٦)، نماذج الديمقراطية، ج١، ت: فاضل جتكر، معهد الدراسات الاستراتيجية، بغداد - بيروت.
- ٨٦- الوردى، د. علي (٢٠٠٧)، الأخلاق - الضائع من الموارد الخلقية، شركة الوراق للنشر المحدودة، بيروت.
- ٨٧- (١٩٩٤) منطق ابن خلدون في ضوء حضارته وشخصيته، ط٢، دار كوفان، لندن.
- ٨٨- ويليك، رينيه و أوستن وارين (١٩٨٧)، نظرية الأدب، ط٣، ت: محي الدين صبحي، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت.

ب زمانى ئينگليزى:

- 89- Dewey, John (1910), How We Think, D. C, Heath & Company, Boston.
- 90- Huntington, Samuel P. (1991), The Thirt wave Democratization in the Late Twentieth Century, Norman, University of Oklahoma Press.
- 91- Reich, Charles A. (1970), the Greening of America, New York, Random House.
- 92- Yong, Song Kwang (2011), Major changes of futures society, lecture in course of planning and implementation of educational policy. Seoul.
- 93- Zeller. E, (1963), Outline of the History of Greek Philosophy ed. 13, revised by Dr. Wilhelm Nestle. Meridian Books ,INC. New York.

فهره‌نگ و ئینسیکلۆپیدیا:

- ۹۴- محمه‌دی (۲۰۰۶)، زاهیر و یاسین حاجی زاده فهره‌نگی سیاسی، چاپخانه‌ی پۆژه‌لآت، هه‌ولێر.
- ۹۵- رشید، د. أحمد (ب. ت)، الادارة العلمية لفريدك تايلور، بحث منشور ضمن موسوعة (تراث الإنسانية، المجلد الرابع - ۱، الدار المصرية للتأليف والنشر، القاهرة).
- ۹۶- بدوي، د. عبدالرحمن (۱۹۸۴)، الموسوعة الفلسفية، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت.
- ۹۷- روزنتال، م. و. ي. يودين (۱۹۸۱)، الموسوعة الفلسفية، ط ۴، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت.
- ۹۸- الصوريكي، محمد علي (۲۰۰۵)، معجم أعلام الكرد في التاريخ الإسلامي والعصر الحديث في كردستان وخارجها، مطبعة مؤسسة حمدي للطبع والنشر، السليمانية.
- ۹۹- عبدالنور، جبور (۱۹۷۹)، المعجم الأدبي، دار العلم للملايين، بيروت.
- ۱۰۰- الحجازي، مدحت عبدالرزاق (۲۰۱۲)، معجم مصطلحات علم النفس - عربي - انكليزي. فرنسي، دار الكتب العلمية، بيروت.

به‌نگه و به‌ره‌مێن هه‌فېشك:

- ۱۰۱- ئه‌نجومه‌نی نیشتمانی کوردستانی عێراق (۱۹۹۷)، کۆی یاساو بېیاره‌کانی ئه‌نجومه‌نی نیشتمانی کوردستانی عێراق له ۱۹۹۲/۶/۴ تا ۱۹۹۲/۱۲/۳۱، ب ۱، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده، هه‌ولێر.
- ۱۰۲- قانون الصحة النفسية في إقليم كردستان - العراق، مجلة وقائع كردستان، العدد (۱۶۵ - ۲۷/۶/۲۰۱۳)، ص ۳۹- ۵۳.
- ۱۰۳- مجموعة من العلماء السوفييت (۱۹۷۹)، مشكلات علم الجمال الحديث، ت: فريق من دار الثقافة الجديدة، القاهرة.
- ۱۰۴- لیژنه‌ی سه‌رپه‌رشته‌یاری ئاماده‌کردنی ستراتیژیه‌تی نیشتمانی په‌روه‌رده و فیترکردنی بالآ (۲۰۱۱)، ستراتیژیه‌تی نیشتمانی په‌روه‌رده و فیترکردنی بالآ له عێراق - ناوه‌ند و هه‌ریم، سال ۲۰۱۱ - ۲۰۲۰، به‌غدا.

- ۱۰۵- وەزارەتى پەرەردە - بەرپۆە بەرپەتتە گشتى پلاننانى پەرەردەيى (۲۰۱۹)، راپورتى ئامارى سالى خويىندى ۲۰۱۷-۲۰۱۸.
- ۱۰۶- وەزارەتى پلاننانان - لىژنە يەك لە وەزارەتە وە بە سەرپەشتى د. ئەيۇب سايبىر گە لالى (۲۰۱۹)، وەزارەتى پلاننانان ۱۰ سال كاركردن و گەشەپيدانى بەردەوام (۲۰۰۹-۲۰۱۹)، چاپخانەي ماردىن، ھەولير.

رۇژنامە و گۇقار

- ۱۰۷- قەرەنى، ئەحمەد، سەرەتايەك ژ دىرۆكا شانوييا كوردى، گ. كاروان، ژ ۱۲ ئەيلولى (۱۹۸۳) ھەولير.
- ۱۰۸- ئەحمەد عەبدوللا زەرۆ، چاپخانەيا (الحوادث) بەغدا ۱۹۸۰.
- ۱۰۹- پيرەميرد، رۇژنامەي ژيان، رۇژى سى شەممەي ۲ى ئاغسىتوسى ۱۹۲۷.
- ۱۱۰- بەدرخان، جەلادەت عالى، خوە بناس، گ. ھاوار (شام - ۲۷ ئادار ۱۹۳۳)، ھەژ: ۱۸.
- ۱۱۱- ، ئارمانج، ئاوايى خەبات و نقيساندنا ھاوارى، گ. ھاوار، ھەژ، شام - ۱۵ گولان ۱۹۳۲.
- ۱۱۲- موكرىيانى، حسين حوزنى، چىرۆك، گ: زاركىمانجى، ژ سالى ۱/ ۲۵/ ۱۹۲۶ رواندۆز.
- ۱۱۳- فەتاح، شاكر ھاوارى وەتەنە خووشەويستەكەمان، رۇژنامەي: ژيان - ۵۲ سالى ۲/ ۳ شوباتى ۱۹۲۷، سلىمانى.
- ۱۱۴- رحمى، ع.، مى الان (كوردچە پيەس)، كۇقارا ژين، ھەژ ۱۵ نىسان ۱۹۱۹، ستەنبۆل. پشكا دوويى ژى ل ھەژمارا (۱۶) يا ھەمان كۇقارى دا بەلاقببوو.
- ۱۱۵- تەمۆ، فوئاد، چىرۆك، گ: رۇژى كورد، حقوق مگبەھسى، ستەنبۆل، ھەژمار ۱/ ۶ حزيان ۱۹۱۳.
- ۱۱۶- ، چىرۆك، پشكا دوويى: ھەژمارا ۲ / ۶ تموز ۱۹۱۳، ل ۲۴ - ۲۵.
- ۱۱۷- قەدرى جان، وەختى نيه، كۇقارى گەلاويژ ژ ۹-۱۰ س ۸، ئەيلول - تشرينى يەكەم سالى ۱۹۴۷.

پېرستا ناقدییران

- (ئا)
- ئابدالخان ۹۹.
- ئارند لیپھات ۱۶۰.
- ئارۆن فیلدافسکی ۱۷.
- ئامار تیا سین ۱۶۰.
- ئەبیقرات ۸۰.
- ئەحمەدئى خانى ۸۵، ۹۰، ۹۲، ۱۰۰، ۱۲۳، ۱۳۰.
- ئەحمەد موختار جاف ۹۱.
- ئەرسىتۆ ۱۳، ۸۱، ۱۱۳، ۱۳۴.
- ئەرنست كاسیرهەر ۷۱.
- ئەسخیلۆس ۹۶.
- ئەفلاتوون ۱۱۳، ۱۳۴.
- ئەنتوان كۆرنوو ۵۶.
- ئەلكساندەر جۆتلیب باومگارتن ۵۳، ۱۰۸.
- ئەنوهەر قەرەداغى ۸۵.
- ئوگست كۆنت ۲۰، ۲۱، ۲۴، ۵۶.
- ئوسوالد ئاشوپنگەلەر ۴۷.
- ئوست وارین ۱۱۲.
- ئیین خەلدوون ۲۰، ۲۲، ۵۵.
- ئیین روشد ۸۳.
- ئیین سینا ۸۰، ۱۱۳.
- ئیین عیماد حەنبەلى ۸۰.
- ئیین كەسىر (ابن كثیر) ۸۰.
- ئیتیان سۆریۆ ۸۳.
- ئیسحاق نیۆتن ۱۱۸.
- ئیسماعیل ئەبولمەفەرى جزیرى ۱۲۱.
- ئیمام غەزالی ۲۶، ۵۵، ۸۰.
- ئیمامى نەواوى ۱۰۰.
- ئینشتاین (ئەلبرت) ۷۱، ۱۳۴.
- ئیمانوییل كانت ۵۶، ۷۱، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۳، ۱۱۴.
- (ب)
- بابە تاهیری هەمەدانى ۸۵.
- بەختیار علی ۸۵.
- بەكر بەگى ئەرزى ۱۲۱.
- بەهمەنى قوبادى ۸۵.
- برنتانوۆ (فرانز کلیمنس) ۵۴، ۱۱۶.
- بیسارانى (مستەفا قودبەددین) ۸۵.
- (پ)
- پۆل توسان جولیس قالییری ۴۶.
- (ت)
- تاھایی مایی ۱۲۹.
- تۆماس جفرسۆن ۳۲.
- تۆماس ھۆیز ۱۱۳.
- تیكو براھى ۱۱۷.
- (ج)
- جالینۆس ۸۰.
- جان بۆدین ۱۷۱.
- جان جاك پۆسۆ ۲۹، ۳۰.
- جەلادەت بەدرخان ۱۲۷.

- (ر) جه ميل صائيب ۹۵.
- جه ميله جه ليل ۱۰۱.
- جورج سانتيانا ۱۰۹.
- جورج هيگل ۲۷، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹.
- جۆن ديوى ۲۱، ۷۴، ۱۱۴.
- جيرار ماندل ۵۱.
- جيل دۆلۆز ۱۸۴.
- جيمس ماديسون ۳۲، ۳۹.
- (س) چارلس ئا. ريج ۳۰، ۳۱.
- چارلز داروين ۲۲، ۲۷.
- چارلس رينوفييه ۵۶.
- چارلس ماج ۱۸، ۲۵، ۲۶، ۴۳، ۴۴.
- (ح) حاجى قادرى كۆيى ۹۰، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶.
- حارسى به دليسى ۹۳.
- حه مكى تۆقى ۱۰۰.
- حسین حوزنى موكرىانى ۹۵.
- (خ) خانای قوبادى ۸۵، ۹۳.
- (د) دلشاد محمەد سه عيد ۸۵.
- دى وارنر ۲۹.
- ديفيد ئيميل دوركاييم ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷.
- ديفيد هيوم ۵۴.
- (ز) زريابى مهوسلى ۱۰۰.
- (س) سان سيمون (هەنرى دو) ۲۰.
- سه مويل هەنينگتون ۱۵۹، ۱۶۱.
- سه ليمى هيزانى ۹۲، ۱۲۳.
- سسوقرات ۵۵، ۶۲، ۶۳، ۸۱، ۱۱۳، ۱۳۱، ۱۳۴.
- سيكموند فرؤيد ۸۳.
- (ش) شارل لالو ۱۰۷.
- شاکر فه تاح ۹۴، ۹۵.
- شه پره فغانى به دليسى ۸۵، ۹۹.
- شه هابه دينى سوره به ردی ۱۲۱.
- شه وکەت خورکى ۸۵.
- شيخ سه لام ۹۴، ۹۵.
- شيخ نوورى شيخ سالح ۹۴.
- شيركو بيكه س ۸۵.
- (ع) عه بدولخالق ئەسیری ۹۱.
- عه بدله حيم په حمى هه کارى ۹۶.
- عه ره ب شه مو ۹۵.

- عەلەئەدەين سەجادی ۹۵. مەلا مەمەدى كەندوولیی ۹۳.
- عەبدوللا گۆران ۹۰، ۹۴. مەلا وەلەدخان ۹۳.
- (ك) مەلایی جزیری ۸۵، ۹۰، ۱۲۲، ۱۳۰. مەمەد ئوزون ۸۵.
- كارل شمیت ۱۶۱. مەمەدی مەلا كەرىم ۱۲۵.
- كارل ماركس ۲۴، ۲۷، ۲۸، ۸۳. مەولەوی (عەبدلپەحیم) ۸۵.
- (گ) گالیۆ ۱۱۸. موسا عەنتەر ۹۶.
- (ڤ) مونتسکیۆ (شارل سیکوندا) ۱۹. میشیل دی مونتینی ۹۸.
- فیکۆ ۱۱۸. میشیل تۆمبسون ۱۷، ۴۰، ۸۰.
- (ف) فەقی تەیران ۱۲۲. میشیل فۆكۆ ۷۳.
- فەمى بالایی ۹۹. میر زوبەیر بەگ ۱۰۱.
- فوتاد تەمۆ ۹۵. مستەفا حىجازى ۵۰.
- فوكویاما (فپەنسیس) ۱۶۰. مستەفا سائیب ۹۵، ۹۶.
- فپەنسیس بیكۆن ۱۱۳. مەهدى مەمەد ئەلقەصاص ۲۶.
- فردناند برۆنتییر ۲۲. (ن) نالی (مەلا خدرى شارەزووری) ۸۵.
- فریدریك ئەنگلز ۲۷. نەدیم ئەلبیتار ۵۰.
- فریدریك تایلەر ۱۴۹. نیکولاس کویپەرنیکۆس ۱۱۷.
- (ق) قەدرى جان ۹۱. (ه) ھاربەرت سپنسەر ۲۲، ۲۳.
- (ل) لودفیچ فیۆر باخ ۲۷. ھەنرى پەپیر ۲۵، ۲۶.
- (م) ماری دۆگلاس ۲۵، ۲۸. ھەنرى دلاکروا ۴۵، ۱۴۴.
- ماسلۆ (ھارۆلد ئەبراھام) ۵۷، ۶۰. ھوارد بیکەر ۱۳۶.
- ماكس ویبەر ۲۴. (و) ویلیەم ئەدواردز دیمینگ ۱۵۲.
- مالك بن نەبى ۶۱. (ى) یاسەمىن بەرزنجى ۱۰۱.
- مەحموود زامدار ۱۰۱. یەلماز گونای ۸۵.
- مەى برۆدبیک ۱۱۸. یۆھانس کیپلەر ۱۱۷.
- مەلا مەحموودى بايەزیدى ۹۳، ۹۴.

في هذا الكتاب

ضمن متابعتنا للدراسات النقدية في الأدب الكردي، بدأ جلياً أن التحولات الكسولة في الخطاب النقدي لانتجاوز الحدود المعرفية للإحساس التأثري القائم على رفض التمازج مع الذات القارئة. وفي الوقت نفسه، لا يتخطى التفكير الجمعي للقراء الحاجز اللساني للهجاته المحلية. في المخاض التجانسي للحالتين، تاهت خطى ذلك الخطاب بين دهاليز سلطة المؤلف التي تطغى على تداعيات الناقد، وبين الرؤية المتشككة التي لا ترى سوى الحافة الضيقة أثناء التحليل البنيوي للنص. ويزداد التحليل تعقيداً، عندما يراوغ الخطاب في مدارات التفسير التأويلي ليصطاد المعنى ويبحث عن الأفضل.

في الخطوات الثلاث، لا بد أن يتم تقييم عمليتي الفهم الإنساني المتبادل وتوازن القيم الفنية، لتلتقي نتائجهما في الإسلوب النقي والواضح للناقد الجاد. وهذا ما لانراه الآن في المسيرة النقدية للأدب الكردي الذي ترسخت بداياته في القرن السابع عشر وتطورت إتجاهاته في الربع الأخير من القرن العشرين. من خلال هذه المسيرة الطويلة، لاتزال الأسس المنهجية في لم أشتاته مبعثرة بين البحوث الأكاديمية والكتابات الإنطباعية وبهما تتغذى الثقافة المجتمعية تسعى لإستكمال المقومات الأساسية لمولد ذلك الخطاب المعافى المنتظر.

تكن أهمية الخطاب النقدي الكردي في مزاياه على تثبيت أسس الأداء التفسيري لمبادئ التنظير. وتخضع له التجارب الجمالية لإبداعات أدباء الكرد و فنانيهم. وتتنامى تلك الأسس والتجارب في خطين متوازيين بين الفهم الإدراكي والوعي التأريخي لطرفي الإنتاج والتلقي. طال إمتداد الخطين بين مد وجزر التناقضات، مارا بمراحل ترسخت في بعض محطاتها مدارس أدبية تأن تحت وطأة الإهمال، ولم تحظ يوماً أن تندرج في سياق ثقافة نقدية تستند الى ماهو جدير بالتدوين وما هو غير صالح لإغناء مفاصل تأريخه الموهل في الماضي السحيق.

من خلال هذا السرد المسترسل في إختصاره، يأتي السؤال الملح: ما جدوى وظيفة النقد الأدبي عندما يخفق المؤلفون في سرد ماهو واضح وسليم، ويصعب على القراء فهم ماتخفيه النصوص؟

من هذه الزاوية، بدا لي واضحاً تبعث أشتات أدبنا مضافاً إليه كل الأعمال الفنية، تاركاً وراءهما نتاجاً مثقلاً بإشكاليات الإقتباس المعاصر وتداعيات التراث المحافظ. وعلى المساحة المسموحة للتزاوج القسري بين الماضي والحاضر يشترك الأدب والفن سوية في غبن التدوين وضآلة التحليل وشحة النشر وسوء التلقي.

نستخلص مما سبق، أن السبب الرئيس في عدم تبلور الخطاب النقدي الكردي سواء في بنيته الفنية، أو في مفاهيمه العلمية يعود الى التشرذم الفكري الذي يعاينه المجتمع الكردي، ولانزال مكوناته تتوقع في إطار فكري معقد تضيقه التشعبات، ماعدا المحاولات الضئيلة لبعض نُخبه التي تحاول أن تنفلت من الإستقطاب الأيديولوجي وتتعلم من الفنون المترسبة في مخياله الثقافي، ليغزل من الخيوط الناعمة لأفكاره النيرة والألوان المزركشة لعواطفه الجياشة نسيجاً فلسفياً يكون بمثابة الدليل المسترشد لمسيرته الإنمائية.

الفلسفة المتولدة في مخيال النخبة المبدعة في أي بلد مستقل أو اقليم ذي سيادة شرعية، تكون بمثابة البوصلة التي تعمل ضمن الثنائية الميتامعرفية للمادة والعقل. وتستنتج في إتحادهما مؤشرات الإستدلال المنطقي لضبط مديات الأداء المهني في البنية التحتية لإقتصاد البلد وتنظيم مفردات السلوك الواعي في الشبكة الإجتماعية. تسعى البلدان والاقاليم - كل حسب إمكانياته - أن يكون في المستوى القادر لصياغة أهداف إستراتيجية تتفق عمودياً مع العامل الممول للعولمة وتتوازي أفقياً مع متغيرات عقلنة الصناعة الثقافية التي تغزو الشعوب من دون إستأذان وتتفاعل مع جيوبوليتيكا البلدان من دون التعامل مع إدارتها السياسية.

تعتمد البؤر السياسية في إدارتها العلمية على التخطيط المتقن لجميع مفاصل المجتمع من خلال معادلات متوازنة بين قدرات التفكير وتقنيات العمل لتكتمل مخرجاتها الإنتاجية في برنامج وطني شامل يعتز به كل مواطن واعٍ ويرى نفسه جزءاً منه. من تلك الأجزاء تبدأ العلاقات التدريجية للأفراد ضمن أحد أنماط الحياة ويستمر ذلك النمط في توازناته المتعددة ليكون المحور الفكري الموجه للمنضمين في دائرته و متآلفاً مع الأنماط الأخرى لتتفاعل مجتمعة في الترتيب الإجتماعي وكل على مستوى وعيه الثقافي.

يصعب تحليل النسيج الثقافي لأنماط الحياة في كل مرحلة من دون مقارنتها مع التحيزات الثقافية والعلاقات الإجتماعية. ولكي تكون المقارنة منصفة، لابد من الإستعانة بنظرية (القابلية الإجتماعية - الثقافية للنماء) التي تبحث في التغيرات المتداخلة بين أنماط الحياة في المجتمع وهي: الفردية والمساواتية والتدرجية والقدرة والاستقلالية. ولكل نمط من تلك الأنماط الخمسة تبعاته التي تتمركز في بؤرة تتفاعل فيها القدرة الإنتاجية للفرد ومقدار ما يحصل عليه من إيرادات والكمية التي تهدر نتيجة التعامل السلبي بين طرفي كل تفاعل. هذا من جهة ومن جهة أخرى، هناك خمسة نماذج فكرية في البناء الإجتماعي تتقاطع على خطوطها منطلقات سلبية وإنتهازية وتفكيرية وعقائدية وحسابية. ولكل منطلق من تلك المنطلقات الخمسة توجه ثقافي يخير سالكه فيما هو مؤتلف في نظيره وما هو مختلف في تطبيقه. تستمر تلك العلاقة التعاضدية بين أنماط الحياة التي ترسي بنيانها في بقعة جغرافية والمنطلقات الفكرية في البناء الإجتماعي المبني في العقل في تفاعل عضوي دائم لتفرز بإطراد مستمر نقاشات وطروحات وإقتراحات... تبقى كثير من تلك الأنماط والمنطلقات في باب الإجهادات وقليل منها ترقى الى مستوى العلم والتجريب.

مايعتمد عليه في هذا الكتاب، ويتعلق مباشرة بالمجتمع الكرديستاني، هو الخط الفاصل بين نمطي الفردي والتدرجي للحياة المرغوبة في الإقتناء، وبين منطقي التفكير والحسابي للفكر المرموق في الإقتناء، ذلك لأن:

- النمط الفردي، يشمل أصحاب المهن الحرة، وتكون الخبرة والدراية بالعمل هما المعياران الحقيقيان لما ينتجه الفرد وما يكسبه من إيرادات. وفرص التطور أمامه مرهون بما تبذره مخيلته في اكتشاف الجديد وما يتحسن في إنتاجه من نوعية، وكلاهما خاضع للسلوك العقلاني الفردي الذي يسعى لتحقيق مصالحه الذاتية. ونادراً يتصف ذلك السلوك بقيم أخلاقية أو جمالية إلا إذا قيدته القوانين الصارمة وجعلته ينصاع لما هو في صالح المجتمع.

- النمط التدرجي، في هذا النمط مهارة الإنسان هو المعيار الحقيقي لتحديد منصبه. وحسب كفاءته في العمل المنوط به يتدرج في السلم الوظيفي للمؤسسة التي ينتمي إليها.

ويتقابل مع هذين النمطين منطلقا التفكيرى والحسابى وترتكز على حدهما المتقاطع الإتحاد الترميزى للثقافة المجتمعية، ومردُ ذلك الى:

١- أن أصحاب المنطلق التفكيرى، يقتفون بسلوك عقلانى ولهم مواقف إيجابية نحو الأفكار التى تليق بهم ويضعونها فوق مصالحهم الذاتية، بل ويفضلونها على أفكار الآخرين.

٢- أما المنطلق الحسابى، فيعتقد أصحابه أن للأفكار قوة إستغلالية تمكنهم من تحريك الناس حسب أهوائهم وبما يتفق مع غاياتهم الذاتية.

ومن هذه الزاوية تبدو أن الخطوات الأولى للثقافة المجتمعية فى الأقليم تسير فى الإتجاه الصحيح وما تصبو اليه الشرائح الإجتماعية المتألفة فيه أن تتربى على نمطى الفردى و التدرجى للحياة وتتغذى من رحيق منطقي التفكيرى والحسابى للفكر. ولكي تسمو الحياة ويتربع على قمته الفكر، لابد أن يستقوى المجتمع بالحلقات المتسلسلة الأربعة للنموذج المصغر فى الحضارة الإنسانية، وهى:

١- الحلقة الأولى تتمثل فى الخيال المبتكر الذى يسمو فى إبداعات أدباء وفناني الأمة خلال القرون العشرة الماضية. وما أعطته أحاسيسهم الرقيقة وعواطفهم الجياشة تكفى لكي تكون البذور الحقيقية التى ينمو بها الخيال الخصب وتتغربل نواتها فى فترات النقد البناء والتنظير المبوب لتستنجن منهما أفكاراً تهىء بها الأرضية المناسبة لينتعث عليها الفلسفة الجمالية.

٢- حلقة الثانية، يقوم أصحاب التنظير بإستخراج الرحيق الفكرى من النتائج الأدبية والأعمال الفنية وصياغته كعمل فلسفى يعتمد على إحدى المجموعات الثلاث لأنواعها الكثيرة التى توالى من زمن الأغريق الى فترة الأقطاب المتناطحة أثناء الحرب الباردة بين المعسكرين الشرقى والغربى. ومن الأولى على الأقليم أن تسترشد بالفلسفة المادية المتحركة التى تركز على تحليل العلاقات المتداخلة بين فروع العلوم المختلفة، ليكون لكل علم فلسفته ضمن إطار عام يسعى الى فهم طبيعة مناهجه ونقد فرضياته وتقديم إيضاحاته فى التبني السليم لتبيان إتجاه كل فرع من العلوم المتقاطعة ضمن الدوافع التراتبية للقيم الإجتماعية التى ترقى الى روح التسامى الأخلاقى.

٣- تكمن الحلقة الثالثة في الحرف اليدوية والمهن الإنتاجية، وتشمل جميع النشاطات الاقتصادية والاجتماعية والثقافية في البلد. والنقطة المهمة في هذا الحقل هي أن كل نشاط مجتمعي مرتبط بعلم معين ولكل علم فلسفته. تحديد فلسفة العلوم في شكله التواصل بين المراكز الأكاديمية وسوق العمل يكون بمثابة الخيوط الأولية التي ينسج بها مسار الشؤون العامة. تتوازن الشؤون في تخطيطها المتقن بين عقلنة التفكير الجمعي للجماهير والإدارة العلمية التي يتبعها المتنفذون. تظهر نتائج هذه المعادلة في مخرجات ضمان الجودة ويتوقف تطور وتأخر مستوياتها حسب القدرات المستثمرة للحكومة والمواطنين على حد سواء.

٤- أما الحلقة الرابعة من النموذج المصغر فتختص بسياسة البلد. تستجمع فيها المفردات المتباينة للحلقات الثلاث الأولى لينسج بها نظام الحكم والبرنامج الإداري العام على المستويين الداخلي والخارجي، حيث تتوقف تأثيراتها على الآلية المتبعة في تسيير أمور البلد. ليس من السهل تشخيص تلك الآلية، بسبب التغيير المستمر في الأحداث التي يتعامل معها، هذا من جهة و من جهة أخرى، توجد تقاطعات بين برامج الاستراتيجية التي تؤثر سلباً في الأحداث الملحة في التطبيق العملي. وثم هناك ما يستجد في المواقف الآتية ذات الضغوطات القسرية. وفوق كل ذلك تستفحل دوماً تداخلات إضطرارية بين مفاصل نوعين أو أكثر من أنظمة الحكم ذات الإتجاهات المتعددة من شرعية أو محتلة، قانونية أو واقعية، دينية أو علمانية ... الخ. ومهما طالقت قائمة التنوعات، إلا أنها تشترك في نقطة أساسية وهي الإتجاهات الثلاثة التي تربط بين السلطة في قمة الحكم والقاعدة الواسعة للشعب. الإتجاه الأول يتمثل فيما تنزل من القمة لتنفيذها القاعدة من دون مناقشة أو إبداء في الرأي. والإتجاه الثاني هو ما يرفع من برامج وإقتراحات من قبل القاعدة الى القمة ليتم دراستها وغربلتها ومن ثم تنظيمها في قوانين وتعليمات لتكتمل دورتها في التعميم المتواصل على الجهات ذات العلاقة ومن ثم تبدأ عمليات الإشراف والمتابعة والتقويم. أما الإتجاه الثالث، فهو الإتجاه المختلط بين الأول والثاني وكثيراً ما يشوبه نوع من الفوضى الإداري والفساد المالي.

مايستنتج من خلاصة هذا الكتاب، أن الكرد شعب مفعم بالحياة، له تأريخه الأدبي المبعثر. يمتلك ذوقاً رفيعاً في عشق الألوان. أما إماماته الفكرية فهي بدائية ومازالت في طور التكوين. وبالنسبة لخبرته المهاراتية المتواضعة، فهي لاتؤهله لتدبير أموره الحياتية من دون الإعتماد على الآخرين. وما توصل اليه في الأقليم، لحد الآن، يصب في الإتجاه الثالث من الحلقة الرابعة وما تبذل حالياً من جهود مضمنة هو تخطي الأزمات وتذليل العقبات والتربع على الخط الأول من الإتجاه الثاني.

In This Book

Due to my own experience working in the field of literary criticism, I felt that there is not a critical speech in Kurdish literature. When I was looking for answers to this question I found that literary theories were likewise lacking, and while investigating philosophy of history and static arts of our language, I felt even compositional foundations of our language are short of completion.

I searched for the reasons of these shortcomings and found a lead, which was that structural foundations of our language have not been established.

To undergo such a task there needs to be a clear plan relying on certain criteria, and this book which consists of two parts has been allocated for such a task.

The first part is concerned with the theory, and it self consists of three sections; in the first section

The role of societal assessment and cultural development in societal restructuring have been explored, and its foundations, historical sources and its shape and pathways have been explained, and five pathways (Equality, Hierarchy, Individualism, Fatalism, Isolationism) have been analyzed and the level of strengthening and weakening of each one has been determined.

In the second section some social and intellectual incidents in the modern world of innovations have been explored, such as: (Scientific Research, Cultural Industrialism, Entrepreneurialism, Cultural Geopolitics, Uniformity/ Diversity of Culture, Marketability, Ethics and Psychological Production).

The third section is about the primary façade of the structure of society which is divided into two subjects: first is the agreement on the equilibrium of their values, and second is the independence of countries and separated structuring of their societies.

The second part of this book consists of four sections, in which the sequence of the episodes of social structure has been

determined, and for each episode a section has been allocated as follows:

1. The first section is concerned with art and literature, in which the mature emotions and creative thoughts have been analyzed and also there is emphasis on collective Kurdish thought and how it has been reflected in art and culture.

2. The second section has been allocated to original thought and philosophical foundations, and their gradual prevalence in Kurdish society has been explained.

3. Thirds section is about expertise and professionalism in Kurdistan, and its main points have been analyzed in these subjects: (in between philosophy and administration, science of professions and philosophy of the sciences, ingredients of profession networks, individualism level in Kurdish society, individualism in small groups, unemployment, restructuring and cooperation between right and duty, council of experts, scientific administration, institutions of quality assurance).

4. In the fourth section political program and type of rule has been analyzed.

At the end the archived results have been sequenced as to become the essence of the content of the book, and have been presented in a way that is ready to be discussed and assessed.

ژياننامه د چهند ديران دا

- ناڅي چارين، نه حمه د محمه د مام عوسمان قهره نى.
- ژدايکبويي ساللا ۱۹۵۵ - ئاکري.
- خوه ندنا پيشين، ل ئاکري و شنگال و دهوک ته ماکريه . خوه ندنا بلند ژى ل زانکويآ سه لاهه دين - هه وليري.
- پريزه نديا فه رمانبه ري: ماموستا، پيڅه به ري قوتابخانه يي، سه رپه رشتياري په روه ده يي، پيڅه به ري نفيسينگه ها وه زي ري په روه ده يي، شاره زا، پيڅه به ري گشتي، پراويژکاري په روه ده يي.
- د بياڅي نه ده بي و چاندي دا:
- نه ندام بوويه ل :
- يه که تيا نفيسه ري کورد - تايي دهوک (۱۹۷۸)
- يه که تيا نفيسه ري کوردستان - چيا (۱۹۸۳)
- کومه له ي نووسه راني کورد - پارژان (۱۹۹۰)
- بزاڅا په وشه نبي ري ل ئاکري (ل سالي ۹۵-۱۹۹۶ يه رپرسياريه تيا وي ژى وه رگرتيه)

- د بياڅي پوژنامه نووسيي دا:

- نه ندام ي سه نديکا پوژنامه نووسان.
- نه ندام ي يه که تيا جيهان يا پوژنامه نووسان. IFJ
- سه رپه رشتياري پشکا لاتيني يا پوژنامه يا خه بات (۱۹۹۱-۹۰)
- پراويژکاري په روه ده يي گوڅارا زاروکان (په لکه زيرينه)
- نه ندام ي دهسته يا نفيسکاري گوڅارا (ئاسوي فولکلور ۹۷-۲۰۱۰)
- سه رپه رشتياري پشکا کرمانجي ل گوڅارا (پامان ۹۸-۲۰۱۹)
- سه رنفيسه ري گوڅارا (ئاسوي په روه ده يي ۲۰۰۰-۲۰۰۷)
- سه رنفيسه ري گوڅارا (ئاسوي مندالان ۲۰۰۵ - ۲۰۰۶)
- سه رنفيسه ري گوڅارا (ي فاق تربويه ۲۰۰۲ - ۲۰۰۶)
- سه رنفيسه ري پوژنامه يا (ئاسوي فيرخوازان ۲۰۰۲-۲۰۰۶)

- سەرنفیسەری گۆڤارا (پەرەردە و فیڕکردن ۲۰۰۹ - ۲۰۱۶) کو ب هەردوو زمانین

کوردی و عەرەبی دەردچوو.

- بەرھەمئین چاپکری:

ب زمانی کوردی:

۱- کانی - کۆمەلە تیکستین فۆلکلۆریین کوردینە، ۱۹۸۴.

۲- ئەزموونا خویندنگەھین شوپەشی، چ ۱- ۱۹۸۹، چ ۲- ۱۹۹۹.

۳- شوپەشین بیدەنگین ئەدەبی و...، ۱۹۹۰.

۴- چەوا کورد دیووکا خوە فەدگین، ۱۹۹۱.

۵- پەوشەنبیریا چیا، ۱۹۹۲.

۶- ئەزموونی گەلان لەبوارى پەرەردە و فیڕکردندا، ب ۱- ۲۰۰۳.

۷- ئەزموونی گەلان لەبوارى پەرەردە و فیڕکردندا، ب ۲- ۲۰۰۴.

۸- شیعری فیڕکردن لە ئەدەبی کوردیدا، ۲۰۰۶.

۹- پەرخەنى ئایرونی لە شیعری کوردیدا، ۲۰۱۲.

۱۰- سەمایا ھەلبەستین ساڤا، ۲۰۱۷، (بیرەوهرى و ئەزموون و دوو کۆشعرین

خێڤە ب خوە دگريت: ژین و ئەڤین ۱۹۷۵، جۆکە ک ژ پویباری ئەڤینیا من ۱۹۷۸).

۱۱- حوریین چیاى خەمگین (۲۰۱۷)، (۷) کۆشعر، کو پيشتر بە لاقبووینە د ئەڤی

پەرتووکى دا ھاتنە چاپکرن: (مان ۱۹۸۳، تولیتا ۱۹۸۶، شوپەشا ئەڤینی ماکا ئەڤینیا

شوپەشان ۱۹۸۹، بیدەنگیا خالین سۆر ۱۹۹۰، گەرمیا ئازادیا نەرم ۱۹۹۱، ژیرنەکە

۱۹۹۱، ئەوین گولان دچینن).

۱۲- ھەندى کیشەى زمانەوانى لە پرۆگرامەکانى خویندندا، ۲۰۱۸.

ب زمانی عەرەبی:

۱- صورتان من هوية واحدة، ۱۹۸۹.

۲- على أمواج الصراحة، ۲۰۰۲.

۳- ملامح طفولة الفكر الكردستاني، ۲۰۱۱.

- ھەژمارەکا زۆر ژ گۆتار و فەکۆلینان د گۆڤار و پۆژنامەیین کوردی و عەرەبی دا ل

ھەریمی و دەرڤەى ھەریمی بە لافکرینە.

د کارین پسیورییا خوه یا هویر دا، کوره خنه یا نه ده بییه، من هه ست ب قالاتییه کا کویر دکر. نه و ژی نه فه بوو کو؛ بوچی مه گوتاره کا ره خنه ییا کوردی نیه؟. د ناقه روکا نه قی پرسیاری دا شوربوومه فه. من زانی، کو ژ نالیی تیورا نه ده بی ژی فه، که موکوری هه نه. ده ما ژ نالیی فه لسه فه یا میژوووی و هونه رین جوانناسیی فه، نه و بابه ت لیکداینه فه. بو من دیار بوو، کو هیشتا بنگه هین رونا زمانه مه ژی ب درستی سه راست نه بووینه.

نه قی پینه گه هشتنی هوکارین خوه هه نه. ژبو فه دیتنا وان گه ریام. سه ره داقه ک بده ست من فه هات. نه و ژی نه و بوو، کو هیشتا بنگه هین ریخستنا جفاکا مه نه هاتینه دارشتن. نه ریخستنا جفاکی ژی نالوزییه که و به رده وام نالوزیان به ره هم دهینیت. نه فه ژی خاله کا بالکیشه و من قیا تیدا کاربکه م. هه ره کاره کی هوسا ناوئته و تاقه گر ژی، پلانریژییه کا هه قسه نگ پیادقیت، نه و ما پلانا کاری نه قی پهرتووی د ناقه به را هه ره دوو لایه نین تیوری و کرداری دا هاته ریخستن و نه و ریخستن ژی د چارچویشی فه کولینه کا شروفه کارییا ره خه یی و شیوه ره ندیی دا هاته دارشتن. کروکا نه وی دارشتنی ژی، ژ پیخه مه ت پاراستنا ریژه ندی و راگرتنا هه قسه نگیا پیشه رین ریخستنه فه یا جفاکا هه ریما کوردستان بوویه.

له بلاوکراوه کانی نه کادیمیای کوردی
 ۲۰۱۹ هه وئیر